

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

**IMMANUEL KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE
TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM GÖRÜŞÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Kübra GÜLER

Danışman
Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ

SAMSUN
2023

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

IMMANUEL KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM GÖRÜŞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Kübra GÜLER

Danışman
Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Kübra GÜLER tarafından, **Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ** danışmanlığında hazırlanan **“IMMANUEL KANT’IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ’NDE TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM GÖRÜŞÜ”** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 25.08.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mustafa Sait KURŞUNOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi FELSEFE Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Ahmet Emre DAĞTAŞOĞLU Trakya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

25 /08 / 2023
Kübra GÜLER

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: IMMANUEL KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE
TRANSENDENTAL ŞEMATİZM GÖRÜŞÜ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 21.06.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : 14%

Tek kaynak oranı : 1% çıkmıştır.

25 / 08 / 2023
Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ

ÖZET

IMMANUEL KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM GÖRÜŞÜ

Kübra GÜLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ağustos/2023

Danışman: Doç. Dr. Ali Suat GÖZCÜ

Kant'ın bilgi anlayışında görü ile kavram arasındaki uçurumdan söz edilir. Bununla birlikte, Kant açısından genel olarak bir bilginin olanaklı olabilmesi için, bu iki bilgi kaynağının sentezlenmesi gerekir. Kant, söz konusu bu sentezin nasıl yapıldığını ve görünüşlerin kavramlara uygulanmasının olanağının ne olduğunu büyük ölçüde Saf Aklın Eleştirisi'nin Transcendental Şematizm bölümünde açıklar. Böylelikle, Kant'a göre bu sentez sonucunda Transcendental Şematizm, imgelemin bir ürünü olarak, kavramlarla görünüş arasında bir aracı tasarımı olanaklı kılar. Bu aracı tasarımın bir yanıyla duysal ve bir yanıyla da zihinsel olması gerekir. Kant açısından, transcendental şemanın bu işlevi yoluyla, görü ile kavram arasındaki kopukluk giderilebilir. Kant, iç duyunun bir belirlenimi olan zamanın hem kategorilerle hem de görünüşlerle ilişkisi yoluyla bunun yapıldığını ortaya koyar.

Bu tezde, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi kitabındaki Transcendental Şematizm görüşü üzerinde durulmuştur. Transcendental Şematizm, SAE'de Kant'ın bilgi görüşünün anlaşılması için temel konulardan birisidir. Buna göre, tezde öncelikle, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi çalışmasındaki bilgi görüşü serimlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra tezde, transcendental şema için tartışılacak kavramları Kant'ın nasıl kullandığı açıklanacaktır. Söz konusu bu kavramlar, Kant'ın görünüş, kategoriler, zaman ve imgelem görüşü bağlamında ele alınacaktır. Son bölümde ise, şemalar kapsama, uygulama ve türdeşlik bağlamlarında ele alınmıştır. Transcendental Dedüksiyon bölümünde kategorilerin görünüşlere uygulanması olanağının a priori nesnel olasılığının Transcendental Şematizm'de uygulanması ve bu uygulamadaki imgelem ve zamanın işlevi konuları tartışılmıştır. Bu tezde, imgelem ve zamanın işlevleri yoluyla, hem anlama yetisi kavramların kullanılmasının hem de empirik kavramlarının olanağı tartışılmıştır. Dolayısıyla bu tezin amacı, Kant'ın SAE'sinde şemanın kategorilerin görünüşlere uygulanmasındaki koşullarını sağlayan işlevlerinin ne olduğunu göstermek olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Transcendental Şematizm, Bilgi, Zaman, İmgelem, Görünüş, Kavram.

ABSTRACT

TRANSCENDENTAL SCHEMATISM VIEW IN IMMANUEL KANT'S CRITIQUE OF PURE REASON

Kübra GÜLER

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Philosophy

Master, August /2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ali Suat GÖZCÜ

Kant's conception of knowledge speaks of the gap between appearance and concept. However, for Kant in general, in order for knowledge to be possible, these two sources of knowledge must be synthesized. Kant explains to a large extent how this synthesis is made and what is possible to apply appearances to concepts in the Transcendental Schematism chapter of his Critique of Pure Reason. Thus, according to Kant, as a result of this synthesis, Transcendental Schematism, as a product of imagination, enables an mediate representation between concepts and appearance. This mediating representation must be sensible on one side and intellectual on the other. For Kant, through this function of the transcendental schema, the disconnect between appearance and concept can be eliminated. Kant demonstrates that this is done with the condition of time, which is a determination of the inner sense, through its relation to both categories and appearances. Thus, in this thesis, Kant's view of Transcendental Schematism in his book Critique of Pure Reason is emphasized. Transcendental Schematism is one of the fundamental issues for the understanding of Kant's view of knowledge in CPR. Accordingly, the thesis will first try to elaborate on Kant's view of knowledge in his Critique of Pure Reason. Later in the thesis, it will be explained how Kant used the concepts to be discussed for the transcendental schema. These concepts will be discussed in the context of Kant's view of appearance, categories, time and imagination. In the last section, schemas are discussed in the contexts of subsumption, application, and homogeneity. In the section on Transcendental Deduction, the possibility of applying categories to appearances, the application of a priori objective probability in Transcendental Schematism, and the function of imagination and time in this practice are discussed. In this thesis, the possibility of using both understanding and empirical concepts through the functions of imagination and time is discussed. Therefore, the purpose of this thesis will be to show what are the functions of schema in Kant's CPR that provide the conditions for the application of categories to appearances.

Keywords: Transcendental Schema, Knowledge, Time, Imagination, Appearance, Concept.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Ankara'daki lisans eğitimimden bu yana beni destekleyen, bu konuda beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme minnettarım.

Bu zorlu sürecimde manevi olarak da destekleyen Furkan İlker GÜVEN'e; Lisans dönemimden beri beni destekleyen ve akademik olarak besleyen canım arkadaşım İrfan ERTAN'a; Lisanüstü eğitiminde bana yaptığı katkılardan dolayı arkadaşlarıma; yüksek lisans derslerinde felsefi problemler üzerine tartışmayı öğreten ve Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nin tartışmasını yapmak için okuma grubu kuran ve bu tezi yazazılış sürecinde desteklerinden ötürü danışmanım Doc. Dr. Ali Suat GÖZCÜ'ye teşekkür ederim.

Tezdeki eksiklik ve hatalar benim sorumluluğuma aittir.

Kübra GÜLER

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. KANT'IN BİLGİ GÖRÜŞÜ	8
2. DEDÜKSİYON VE SENTEZ	15
2.1. Görünün Açıklaması	16
2.1.1. Uzay ve Zaman'ın Metafiziksel Açıklaması	16
2.1.2. Uzay'ın Transendental Açıklaması	17
2.1.3. Zaman'ın Transendental Açıklaması	18
2.2. Kavramların Dedüksiyonu	19
2.2.1. Anlama Yetisi Kavramlarının Metafiziksel Dedüksiyonu	20
2.2.2. Anlama Yetisi Kavramlarının Transendental Dedüksiyonu	22
2.3. Sentez	25
2.3.1. Üçlü Sentez	25
2.3.2. Duyusal Görü Çoklusunun Birliğinin Bilincin Birliği ile İlişkisi	32
2.3.3. Kategorilerin Deneyimin Olanığı için Nesnel Zemini	33
3. TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM	36
3.1. Transendental Şema ve Yargı Yetisi ile İlişkisi	38
3.2. Transendental Şema ve İmgelem	40
3.3. Transendental Şema ve Üçüncü Bir Tasarım	44
3.4. Transendental Zaman Belirlenimi	46
3.4.1. Empirik Kavramlar Üzerine	50
3.4.2. Geometrinin Saf Kavramları	53
3.4.3. Saf Anlama Yetisi Kavramları	55
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	64
ÖZ GEÇMİŞ	69

SİMGELER VE KISALTMALAR

SAE : Saf Aklın Eleştirisi

A.g.e. : Adı geçen eser

Bkz.: Bakınız

Çev.: Çevirmen

Ed.: Editör

Krş.: Karşılaştırın

S.: Sayfa

Vol.: Volume

Yay.: Yayınları

Yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin¹ genel amacının, deneyim sınırlarını durmadan aşan aklın sınırlarını belirlemek olduğu söylenebilir. Kant açısından bu eleştiri ya da sınır belirleme denemesi, aklın kendini bilme görevinin yeniden akla verilmesine olan bir çağrıdır.² SAE'nin önsözünde belirttiği üzere Kant'ın buradaki amacı kitapların ve sistemlerin değil, daha çok 'aklın deneyimden bağımsız olarak' bilgi açısından eleştirisini yapmaktır.³ Kant'ın bu eleştirisi, genel olarak metafiziğin olanağının ve sınırlarının belirlenmesi sorunlarını kapsar. Kant açısından olanaklı olabilen bir metafizik, deneyim sınırlarının ötesine geçmeyecek, bilme sorununa çözüm üretecektir. Kant, SAE'de, bilgi açısından alan ve sınırlar içerisinde aklın bilemeyeceklerinden biliyormuş gibi söz edemeyeceğini gösterir.

Buna göre, Kant, SAE'nin Yöntem kısmında üç soru yöneltir. Birinci soru 'neyi bilebilirim?' sorusudur ve SAE'nin cevaplayacağı sorudur. İkinci soru, 'ne yapmam gerekir?' sorusudur, diğer bir deyişle, pratik alana ilişkin ahlaksal sorudur. Pratik alanda, 'özgürlük', 'Tanrı', 'ölümsüzlük' kavramları, aklın pratik kullanımını gösterir. Diğer bir deyişle, bu ikinci soru bilme sınırını ötesidir. Teorik alanda 'neyi bilebilirim?' sorusu üzerine bilgi alanı; pratik alan 'ne yapmam gerekir?' sorusu üzerine nasıl davranmamız gerektiği hakkında ahlak konusu tartışır. Üçüncü soru ise, bir umut sorusu olan 'ne umabilirim' sorusudur ve bu soru teorik alanla pratik alanı birleştirir.⁴ Kant bu soruların her birini farklı eserlerinde detaylı olarak ele almıştır. Ancak bu çalışma 'neyi bilebilirim' sorusunun merkezde olduğu SAE isimli eserle sınırlandırılmıştır. Genel olarak Kant'ın eleştiri projesi göz önünde bulundurulduğunda, bir bilginin – epistemolojik, ahlaksal, teleolojik- nesnesinin bir

¹Immanuel Kant, *Akı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2019). A ve B basımları ayrı referans verilecektir. Bunun yanında İngilizce çevirisi "The Cambridge Edition"dan da yararlanılmıştır. Bkz. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, çev. Paul Guyer ve Allen W. Wood, The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant, Cambridge; New York Cambridge University Press 1998. Tezin devamında SAE olarak kısaltılacaktır.

² Kant, AXI.

³ Kant, AXII.

⁴ Bkz. Kant, A805/B833. Bu söz edilen soruların açıklaması için bkz. H. Bülent Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 1. Baskı, İstanbul YKY, 2019, s. 27. Yöntem konusunda Kant SAE'nin bütününe ilişkin bkz. Kaan H. Ökten, *Varoluşun Halleri: Heidegger, Kant ve Kadim Meseleler*, 1. bs, İstanbul Alfa, 2022, ss. 141-61. Eleştiri projesi için bkz. Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2011, s. 237. SAE'nin Arkitektiği için ayrıca bkz. S. R. Palmquist, "The Architectonic Form of Kant's Copernican Logic", *Metaphilosophy* 17, sy 9, 1986, ss. 266-88, <https://doi.org/10.1111/J.1467-9973.1986.TB00390.X>.

şemasını kurduğu görülmektedir.⁵ Bilginin şemasını SAE’de görmekteyiz. SAE’nin sorusu ilk sorudur, bilginin olanağı üzerine eleştiridir. Kant’ın eleştiri felsefesi ve Edward Caird’den iktibasla SAE’nin amacı kısaca şöyle belirtilebilir:

Kant’ın ortaya koyduğu anlamda bir *eleştiri felsefesi*, yalnızca, sadece belirli bir tartışmaya değil fakat bütün tartışmalara önsel olan ilkelere ulaşmak için bir çaba olduğu sürece sıradan bir tartışmanın ötesine geçer. Kant’ın onu betimlediği haliyle eleştiri felsefesi, amacı, bilinebilir hakkındaki en genel koşulları belirlemek olan bir “bilgi yetisi eleştirisidir”.⁶

Daha önce belirtildiği gibi, ‘neyi bilebilirim?’ sorusu, bilinebilirler hakkında bilginin koşullarını belirleyecektir. Kant’a göre, deneyim neyin olanaklı olduğunu içerir, bununla birlikte neyin zorunlu olduğunu içermez; diğer bir deyişle evrensellik veremez.⁷ Buna göre, deneyim sınırlarını aşmadan zorunluluğu verecek olan bilginin olanağını araştırmak gereklidir. Bunlar a priori koşullarımızdır, daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu a priori bilgiler deneyim ile başlayan bilginin dayandığı zorunlu ve evrensel koşullardır.⁸ Kant, buna göre, a priori bilginin olanağına ilişkin kendi araştırmasına transendental felsefe der.⁹

Kant SAE’nin B basımı önsözünde Kopernik’in evren anlayışı ile kendi transendental felsefesi arasında analogi yapmaktadır. Buna göre, Kopernik, güneş merkezli evren anlayışını (*heliocentric*) savunarak özellikle Aristoteles ve Batlamyus’ta görülen ve uzun süre kabul edilen modellere karşı, evrenin merkezinde Dünya’nın değil ama Güneş’in bulunduğuna ilişkin bir görüş ortaya koymuştu. Tüm yıldızlar kümesinin gözlemcinin etrafında döndüğü varsayımının yerine Kopernik, gözlemcinin kendisininin de içinde yer aldığı Dünya’nın döndüğü ve yıldızlar

⁵ Bkz. Lara Scaglia, “From the Schematism to the Typic. How Can We Be Moral?”, *International Journal of Philosophy*, 2021. ss. 323-340. Allison diğer kritiklerde de şemanın saf görü olarak belirtildiğini söyler. Bkz. Henry E. Allison, “Transcendental Schematism and The Problem of the Synthetic A Priori”, *Dialectica* 35, sy 1, Haziran 1981, s.67.

⁶ Edward Caird, “Eleştiri Düşüncesi: Kant’ın Eleştiri Felsefesi’ne Giriş”, çev. Bal Metin, Kaygı, 2018, s. 258.

⁷ Kant, A2.

⁸ Kant’ın a priori kavramı ile açıklaması için bkz. Kant, B2-3. A priori bilginin olanağı için bkz. Kant, B167/171. Paton’un a priori kavram ve a priori bilgi üzerine ayrımları için bkz. H.J. Paton, *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol:1, London George Allen & Unwin Ltd, 2007, s. 77.

⁹ Kant, Transendental kavramından ne anlamamız gerektiği ile ilgili bkz. A12/B26. Ayrıca bkz. Kant, A56/81. Bunun yanında, Kant, SAE öncesi Transendental Felsefe’nin temelleri “Kant’ın Herz’e Mektubu”, (1772) ile anlatmıştır. Bkz. Immanuel Kant, *Immanuel Kant - Philosophical Correspondence, 1759-1799*, 1970, s.73. Türkçe Çevirisi için bkz. Immanuel Kant, *Felsefi Mektuplaşmalar*, çev. M. Masum Gökyüz, Ankara Fol Yayınevi, 202, s.77. Bkz. Özgüç Güven, “250. Yılında Kant’ın Duyulur ve Anlaşılr Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne”, *Felsefe Arkivi - Archives of Philosophy*, sy 53, 31 Aralık 2020, s. 148.

kümesinin sabit olduğu bir anlayış ortaya koymuştur.¹⁰ Kopernik, insanın içinde bulunduğu Dünya'nın Güneş sisteminin merkezinde olmadığını, aksine onun güneşin çevresinde döndüğünü söylemiştir. tıpkı bunun gibi, Kant da bilginin koşullarının merkezine özneyi koymuştur. Bununla birlikte Russell, Kopernikçi Devrimi oldukça uyumsuz bulur. Bunun nedeni, Russell, Kant'ın kendisinin bir "Kopernik devrimi" gerçekleştirdiğinden söz ettiğini, ancak Kopernik'in insanı tahttan indirdiği merkeze geri koyduğu için, bir 'Ptolemaios (*Batlamyuscu/Ptolemaic*) karşıdevrimden' söz etmiş olsaydı daha doğru olabileceğini söyleyerek belirtir.¹¹ Fakat, Kant, Kopernik'in nasıl kendinden önceki düşünce sistemlerini değiştirdiğinden söz ederek, kendi felsefesinde de kendinden önceki sistemlerden sonuç alamadığını belirterek tersine çevirdiği için analogi kurmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Kopernikçi Devrime, içerik anlamında değil, geleneksel düşünceleri tersine çevirerek kendi sistemlerini kurmaları durumunda benzerlik kurulabilir. Diğer bir deyişle, Kopernik, artık dünya merkezli evren anlayışına, insan merkezli evren anlayışına ve insanın evren için önemli olduğu görüşüne karşı çıkar. Benzer bir şekilde Kant da kendinden önceki felsefe sistemlerini tersine çevirir. Kant şöyle belirtmektedir:

Bugüne dek tüm bilginin kendini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır; ama onlara ilişkin herhangi birşeyi kavramlar yoluyla a priori saptama ve bu yolla bilginizi genişletme girişimleri bu varsayım altında boşa çıkmıştır. Öyleyse, bir kez de nesnelerin kendilerini bilginize uydurmaları gerektiği varsayımı altında metafiziğin görevinde daha iyi sonuç alıp alamayacağımızı sınavabiliriz. Bu istenilen şey ile, e. d. nesnelerin bir a priori bilgisinin olanağı ile, e.d. onlar daha bize verilmeden üzerlerine birşeyler saptama amacı ile çok daha iyi uyumaktadır.¹²

¹⁰ Kopernikçi Devrim Analogisi için bkz. Kant, BXVII. Kopernik ile ilgili olarak bkz. Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, çev. Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Feza Günergün, Tübitak Yayınları, 2003, ss. 365,376-7. Kopernik Devrimi ve Kant'ın felsefesinde sentetik apriori ilişkisi için bkz. Mehmet Barış Albayrak, "Kant ve Kopernik Devrimi", *Bilim ve Gelecek*, 2016. Kopernikçi Devrim üzerinden Kant'ın genel felsefesine ilişkin plan için bkz. S. R. Palmquist, "The Architectonic Form of Kant's Copernican Logic", *Metaphilosophy* 17, sy 9, 1986, s. 270.

¹¹ Bertrand Russell, *Human Knowledge: Its Scope and Limits*, 1. publ. in Routledge classics, Routledge Classics London Routledge, 2009, s. 1. Russell'ın aksine benzerliği nasıl kurmamız gerektiği ile ilgili bkz. Paul Guyer, *Kant*, çev. Deniz Soysal, Say Yayınları, 2022, s.96. Capaldi, Kopernikçi Devrim ile ilgili olarak, dünya gibi, insan aklının da göksel bir gösterinin pasif alıcısı değil, bu gösterinin aktif bir katılımcısı olduğunu belirterek, Hume ve Kant'ın devrimi nasıl şekillendirdiğini gösterir. Bkz. Nicholas Capaldi, "The Copernican Revolution in Hume and Kant", *Proceedings of the Third International Kant Congress*, ed. L.W. Beck, Dordrecht Holland, 1972, s. 236-7. Kant, Kopernikçi Devrimi, Transendental Şematizmle ilişkilendirerek, "düşünme formlarının devrimi" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Young Ahn Kang, *Schema and Symbol A Study in Kant's Doctrine of Schematism*, Free University Press, 1985, ss. 23-26. Nutku, Kant'ın ortaya koyduğu görüşlerle gerçekleştirdiği şeyi Kopernikçi olarak değil de, Newtoncu yasa koyuşa benzetmesinin daha yerinde olacağını belirtmiştir. Bkz. Uluğ Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*, Ankara DoğuBati, 2020, s. 82.

¹² Kant, BXVII. Bkz.A257/B313. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1 s.75. Deleuze, Kopernikçi Devrim için nesnenin özneye zorunlu tabiyeti ilkesini koymak olduğunu belirterek, Kant'ın Kopernikçi Devrim analogisi ile bilgi yetisini kural koyucu olarak gösterdiğini belirtir. Bkz. Gilles

Kopernik, gök cisimlerinin görünürdeki hareketlerini, gözlemcinin yeryüzündeki hareketine bağlı olarak açıkladığı gibi, Kant da benzer şekilde, gerçekliğin görünürdeki özelliklerinin insan zihninden kaynaklandığını söyler.¹³ Kant Kopernik'in evren için yaptığını insan bilgisi için yapmıştır. Buna göre, Kant, kendi sisteminde bilginin nesneler yoluyla belirlendiği görüşünün tersine, insanın bilme yetilerinin nesnelerin bilgisinin koşulu olduğunu temellendirmeye çalışmıştır.

Kant öncesinde, özellikle Descartes'ın kendi felsefesinde özneyi bilgi bakımından merkeze yerleştirmesine rağmen, düşünce ve nesneler arasındaki tözsel bir ikiliğin varsayımına dayanmıştır bu anlayış daha sonra Hume'un bilginin olanağına ilişkin kuşkuculuğuyla sona ermiştir.¹⁴ Kant ise, bu tartışmalar eleştiri öncesi felsefe yazılarının sonuna gelerek, Saf Akıllı, metafiziğin çatışmaları olarak söz ettiği konularla bilgiyi sınırlandıracaktır. Böylece Kant, SAE'de bilginin oluşabilmesi için belirlediği alanlar ve sınırlar belirlenmiştir. Kant için "Eleştiri" felsefeyi dogmatik uyuklamalarından uyandırmak ve aklın kendisini eleştirme işini kendi yapmasını sağlamaktır.¹⁵ Bunu tespit edebilmek için aklın alan ve sınırlarını diğer bir deyişle, zihnin yapısını incelemek gerekir.

Kant'a göre zihnin (*Alm. Gemüt, İng. Mind*)¹⁶ doğası duyusalılık ve düşünsellik içerir. Duyusalılık, duyarlılığın a priori formlarıdır; düşünsel yanı ise, anlama yetisi ve

Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, çev. Taylan Altuğ, İstanbul Payel Yayınevi, 1995, s. 52. Semantik olarak bkz. Robert Hanna, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, Oxford University Press USA, 2004, s.22. Guyer, Transendental idealizm ile ilgili Kopernik Devrimini ilişkilendirir. Bkz. Paul Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, Cambridge, New York Cambridge University Press, 1987, s.62. Anja, Kant'ın felsefesini ontolojik ters döndürme olarak belirtmiştir. Bkz. Anja Jauernig, *The World According to Kant: Appearances and Things in Themselves in Critical Idealism*, 1. bs, Oxford University Press, 2021, ss.111-113,122,228-229. Capaldi, insan bilgisinin ancak bilenin faaliyetleri hakkında varsayımda bulunursak anlaşılabilir olduğunu belirtir. Bkz. Nicholas Capaldi, "The Copernican Revolution in Hume and Kant", s. 237.

¹³ H.J. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1, ss.75-76.

¹⁴ Bkz. Andrew Seth, *The Development from Kant to Hegel*, Cambridge Scholars Publishing, 2002, s. 8. Bkz. Matthew C. Altman, ed., *The Palgrave Kant Handbook*, London Palgrave Macmillan UK, 2017, ss., 4-5. Hume'un kuşkuculuğu, onun doğurduğu sorunların ardından, Kant için "bilme yetisine" yönelmesi açısından önemli bir nokta olmuştur. Bkz. Ömer B. Albayrak, *Alman İdealizminde Aşkınlık ve Tarihsellik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2022, s.35. Kopernik Devrimi ile ilişkili olarak, özne-nesne ayrımı için bkz. Atila Ataman, *Copernicus, Kant ve Düşüncenin Modernliği*, İstanbul Ketebe, 2020, s. 50. Hume'un uyandırdığı dogmatik uyku hakkında bkz. Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Ankara Türkiye Felsefe Kurumu, 2019, s. 8.

¹⁵ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, s. 91. Bkz. Kant, A764 -B792

¹⁶ Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 46. Ruh olarak kullanımı için bkz. Ayhan Ahmet Çitil, *Matematik ve Metafizik*, İstanbul Alfa, 2012, s. 49. Güven, Gemüt için "Can" kavramını uygun bulurken, bunun gerekçesini hem duyusal hem düşünsel gönderimleri olan bir

aklı içerir. Zihnin doğası anlaşıldığında veya onun olanağı kurulduğunda bilebildiklerimiz hakkında konuşabiliriz.¹⁷ Buna göre, zihnin transendental yetileri yoluyla bilgi ortaya çıkarılabilir.

Duyarlık olarak yeni bir alanın açılması ve burada uzay ve zamanın duyuşsal bir iş görüyor olması yeni bir durumdur. Bu farklılıklar ve yeni anlamlar Kant'ın bilgi görüşünü açıklamak için önemlidir. Duyarlık alımlama yetisiyken, anlama yetisi düşünebilen bir yetidir. Anlama yetisi, duyarlık tarafından alınan tasarımlar yoluyla nesneyi bilme yetisidir ve bu nesneyi düşünme, zihindeki belirlenimlerle gerçekleşir.¹⁸ İkinci bölümde anlama yetisinin kavramlarının doğası ve deneyim üzerine kullanımının geçerliliği işlenecektir.

Akl ve a priori formları, anlama yetisini düzenler.¹⁹ Aklın bu formları ya da ideleri, kozmolojik, psikolojik ve teolojik olmak üzere üç başlıkta incelenebilir. Kozmolojik ide evren, psikolojik ide ruh ve teolojik ide ise tanrıdır. Bu ideleri ayrıca Kant, antinomiler olarak da belirlemektedir²⁰ ve deneyimin sınırının ötesinde olan bu idelerin, sav ve karşısav olarak savunulabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle bu idelerin deneyimde bir karşılıkları olmadığı için antinomiye neden olduğunu söylemektedir. Buna göre Kant, akli ve aklın a priori idelerini bilginin olanağı içerisinde yeri olmadığından, bunun sav ve karşısavların her durumda doğru olabileceğinden, bu antinomileri 'ne yapmam gerektiği' konusunda Pratik Aklın Eleştirisi'nde tartışacaktır.

Kant'ın sisteminde anlama yetisi kurallar yetisi olarak açıklanırken, akıl ilkeler yetisi olarak belirlenmiştir.²¹ Kısaca, aklın, deneyimi olanaklı kılmak için bir işlevi yoktur, ama deneyimin birliğini sağlayan anlama yetisi kavramlarının düşünülmesinde

birliğini açıkladığını düşünür. Bkz. Özgüç Güven, "Eleştirel Döneminde Kant'ın Gemüt, Seele ve Geist Anlayışı", *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, sy 36, 2017, ss. 415-21.

¹⁷ Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s.33. Duyusal ve düşünsel alan ile ilgili olarak Kritik öncesi belirlenimleri ve eleştirel dönemdeki farklılıkları için bkz. Güven, "250. Yılında Kant'ın Duyulur ve Anlaşılr Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne", s.131.

¹⁸ Kant, A50/B74.

¹⁹ Kant, Akıl ile ilgili kavramları Transendental Diyalektik'te değinmiştir. Bunun nedeni, aklın bu formları kavrama ya da anlama için değil, çıkarım yapabilmek için sağlar. Bkz. Ayhan Ahmet Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, İstanbul Dergah Yayınevi, 2021, s. 72. Kant'ın aklın çıkarımında yargı ile ilişkisi için bkz. Kant, B361. Aklın yargı faaliyeti ile ilgili Bkz. Ahmet Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, 2. Baskı, Ankara EskiYeni, 2021, s.134.

²⁰ Kant, A427/B455.

²¹ Bkz. Kant, A405/B356. Anlama yetisi ile akli karşılaştırmak için bkz. Kant, A311. Kant, akıl kavramları kavramaya hizmet ettiğini tıpkı, anlama yetisi kavramlarının (algıları) anlamaya hizmet etmeleri gibi, olduğunu söyler. Bkz. Kant, A306/B363. Kant, A326-7/A642,336/A321-322.

düzenleyici bir işlevi vardır. Kant bilginin sınırı olan metafiziğin karıştığı “Tanrı, Özgürlük ve Ölümsüzlük” sorunları diğer bir deyişle bilinemeyecek olan ama aklın düşünmeden edemediği durumları belirledikten sonra, bu sınırlar içerisinde bilginin sentetik a priori olanağı nasıl sağlanabilir üzerine düşünecektir.

Böylelikle tezin birinci bölümünde yukarıda kısaca belirtilenler ışığında Kant’ın bilgi anlayışı gösterilmeye çalışılacaktır. Buna göre, SAE’nin genel yapısı ile ilişkili olarak Kant’ın bilgi görüşünü oluşturan yetilerden söz edilecektir. Kant SAE’nin genel yapısını şöyle belirler: Transendental Öğeler bölümünde belirtilen “Transendental Estetik” kısmında duyarlık (*Duyumsama Yetisi, Alm. Sinnlichkeit, İng. Sensibility*) alanından söz eder; anlama yetisi (*Anlak, Alm. Verstand, İng. Understanding*) ise “Transendental Mantık” kısmındaki Transendental Analitik’te söz edilir; akıl (*Us, Alm. Vernunft, İng. Reason*) kısmı ise Transendental Diyalektik bölümünde yer alır.

Tezin ikinci bölümünde, ilk bölümde söz ettiğimiz yetilerin ve a priori formların kullanım koşullarını göstereceğiz. Transendental Açıklama görülerin “sentetik a priori olanaklarını” diğer bir deyişle, geometriden ve Transendental Şema için önemli olan zamanın özelliklerinden söz edilecektir. Devamında, Transendental Dedüksiyon kısmı, görünün kavramlarla ilişkisini ve kavramların nesnel a priori olanağının açıklanacağı kısımdır. Böylece, bu kavramların deneyime nasıl uygulanabileceğini anlattığı bölümdür. Transendental Dedüksiyon, bu tezin konusu olan Transendental Şematizm ile bağlıdır. Transendental Dedüksiyonun amaçlarının gerçekleştirilmesi sonucunda Transendental Şematizm aracı bir rol olarak görünüş (*Görüngü, Alm. Erscheinung, İng. Appearance*) ve kavramları birbirlerine bağlar.

Son bölüm de, tezin ana konusu olan Transendental Şematizmdir. Burada, önceki bölümlerde açıklanan görü ve kavram arasında köprü olarak kurulan bir tasarımdan söz edilecektir. Bu tasarım imgelem ile ilişkilidir ki, imgelem de duyarlık ve anlama yetisi arasında köprü olan bir yetiydi. Fakat, Transendental Şema, imgelem yetisinin bir ürünü olarak, transendental zaman belirlenimi ile de ilişkilidir. Bu ilişkisi, kategorilerin mantıksal formunu duyusallaştırmaya yöneliktir. Kant, kategorilerin mantıksal formunu bize Transendental Dedüksiyon bölümünde gösterir. Bu mantıksal formların görünüşlerle uygulanması için transendental zaman belirlenimi gereklidir. Buna göre, kategorilerin görünüşlere uygulanmasını transendental şema yapar. Kant, görünüş ile kategorilerin türdeşliğini bu uygulama yoluyla, görünüş ile kavram arasında türdeşlik sağlayacaktır.

Kant, transendental şemada üç sorun belirtir. Bu sorunların birincisi görünüşlerin kavramlara uygulanması, ikincisi görünüşlerle kavramların türdeşliğı, üçüncüsü de bu yolla empirik kavramların ve saf anlama yetisi kavramlarının şemalarıdır. Fakat, bu sorunlar yargı yetisi, imgelem ve transendental zaman belirlenimi üzerinden açıklanacaktır.

1. KANT'IN BİLGİ GÖRÜŞÜ

Kant SAE'de bilginin olanağıyla ilgili şu iki temel belirlemede bulunur: Bunlardan biri, “tüm bilgimiz duyulardan başlar, oradan anlağa geçerek usta sonlanır.”²²; diğeri ise, “tüm insan bilgisi sezgilerle [görü²³] başlar, buradan kavramlara geçer, ve idealar ile sonlanır.”²⁴ Böylece, Kant'ın yaptığı tanımlara göre, bilginin olanağı için a priori koşulların neler olduğunun anlaşılması önemlidir. Kant açısından bilgimiz, duyusallıkla ilgili olan duyarlık yoluyla ortaya çıkan görü ile başlar ve daha sonra, kavramlarla ilgi içine girmesi için çeşitli işlemlerden geçer ve en sonunda aklın düzenleyici işlevi ile sınırlanır. Böylece tezin bu bölümünde, söz konusu bilme sürecinin nasıl olduğunu Kant açısından kısaca göstermeye çalışacağız.

Kant SAE'de bilgimizin temel kaynaklarından söz eder. Kant'a göre tüm bilgi için temel kaynaklar zihnimizdedir. Kant, bilginin duyusal bir başlangıcı olduğunu ve bu duyusal verilerin saf kavramların altına gelmesi ya da bu kavramlara uygulanmasıyla bilginin oluştuğunu gösterir. Akıl, anlama yetisi ile ilişki içerisindedir yani, anlama yetisinin uygulamaları düzenlenmektedir. Akıl idealarla anlama yetisine birlik vererek anlama yetisini düzenler, diğeri bir deyişle, anlama yetisindeki bilginin sistemleştirilmesini sağlar.²⁵

Kant'a göre, duyarlık, anlama yetisi ve akıl tüm bilgimizi oluşturur. Duyarlığın saf formları görü, anlama yetisinin kavram ve aklın ise idealarlardır. Bunlar, bilgi için a priori koşullar olarak belirlenmiştir. Bu a priori bilgi koşulları ya da Kant'ın deyişiyle,

²² Kant, A 298. (Tr. Bilgi, Alm. Erkenntnis, İng. Cognition). bkz. Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, The Blackwell Philosopher Dictionaries, Malden, MA Blackwell Pub, 1995, s. 113. Bkz. Georges Dicker, *Kant's Theory of Knowledge: An Analytical Introduction*, Oxford Oxford University Press, 2004, s. xii.

²³ H. Bülent Gözkan, Kant'ın Almanca'da “Anschauung”, Latince yazılarında “Intuitus” olarak kullandığı kavramın, Türkçeye çevrilmiş metinlerinde ve kitaplarında “sezgi” kavramlarını kullandığını belirtmiştir. Nitekim, Arı Usun Eleştirisi kitabında “sezgi” kullanılmıştır. Fakat, Bülent Gözkan, Kant'ın “Intuitus” ya da “Anschauung” kullanımını “görü” anlamında yani, duyarlık ile ilişkili bir anlam, gönderme ve işlevi olarak kullanır. Bu yüzden Kant'ın kullandığı Anschauung kavramında ne Platon'da ne Aristoteles'te ne Descartes'ta, ne de Spinosa'daki “noesis” veya “akli sezgi” anlamı vardır. Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. S.47. Basut ise, “Intueor: Bir şeye [doğru] bakıyorum.” anlamında kavramın ayrımını gösterir. Bkz. Lale Levin Basut, *Kant: Duyumsamanın Temel Kavramları*, Ankara BilgeSu Yayıncılık, 2022, s. 20. İngilizce çevirisi için bkz. Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's “Critique of Pure Reason”*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 79. Kant'ın “Kritik Der Reinen Vernunft” un türkçe tam çevirisinde “sezgi” olarak tercih edilmiş olmasına rağmen bu tezin bütünlüğü dolayısıyla ve görü kavramının Türkçede daha iyi bir karşılık olarak düşünüldüğünden ben de tezde görü olarak kullanacağım. “Sezgi” çevirisi için bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*.

²⁴ Kant, A702/B730.

²⁵ Bkz. Kant, SAE, A643-645/B671/673-A61.

a priori formlarını açıklamak gerekir. Kant bunları anlatmaya, duyarlığın a priori koşulları olan uzay ve zaman ile başlar. Böylelikle, Kant açısından duyarlık nesnelerin etkileyiş yoluyla tasarımları alma, yani alıcılık (*Alm. Receptivität, İng. Receptivity*) yetisidir.²⁶ Kant'a göre “duyarlık dediğimiz bu alıcılığın kalıcı biçimi nesnelerin dışımızda sezilmelerini sağlayan tüm ilişkilerin zorunlu bir koşuludur.”²⁷ Buna göre, bu tanımlardan anlaşılacağı üzere Kant, duyarlık yoluyla zihin ile zihnin dışında kalanları, bilginin koşulları bakımından ayırır. Kant'a göre, dışımızdakiler²⁸ duyarlığımızı etkiliyor ve bu etkilenmeden tasarım²⁹ ortaya çıkar. Böylece, ona göre, duyarlığın alımladığı çoklu da tasarımdır.

SAE'nın baktığımızda tasarımla ilgili bu tanımda, Kant'ın, duyarlığın alımladığı görü çoklusunun bir tasarım olduğunu söylediğini görebiliriz. Kant tasarımı oldukça geniş anlamlarda kullanır.³⁰ Bunun yanında, tasarımın nesnelerle ilişkisini de kurmuştur. Bu ilişkiyi Kant şu şekilde dile getirmiştir:

Her tasarım türüne uygun düşecek terimler açısından hiçbir eksikimiz yoktur ve başkalarına ait olan terimlere sarılmamız gerekemeyecektir. Bunların aşamalı bir dizileri şöyledir. Cins genelde *tasarımdır (repraesentatio)*. Altında bilinçli tasarım durur (*perceptio*). Bir algı yalnızca özne ile onun durumunun değişkisi olarak ilişkili olduğunda *duyum (sensatio)*, ve nesnel bir algı ise *bilgidir (cognitio)*. Bu ya *sezgi* ya da *kavramdır (intuitus vel conceptus)*. Birincisi dolaysız olarak nesne ile ilişkili ve tekildir; ikincisi dolaylı olarak, birçok şeyin ortaklaşa taşıyabilecekleri bir özellik aracılığıyla.³¹

Duyarlık zihnin bir yapısı olarak tasarımları alma yetisi ile alıcılık deneyimin olanağının koşulunu sağlar. Bunu yapacak olan duyarlığın a priori formu uzay ve zamandır. Fakat bu tanımlarda içerisi ve dışarısı ayrımı vardır. Bu ayrım transendental

²⁶ Kant, A19/B33.

²⁷ Kant, A27/B43.

²⁸ “Dışımızdakiler” kavramına açıklık getirmek gerekir. İlk olarak şeyler dışımızdadır. Bundan anlaşılan dış duyumuz tarafından belirlenmiş yani uzay içinde tasarımılandır. İkinci olarak transendental anlamda dışımızda olmasıdır. Transendental olarak dışarıda olması “kendinde şey” (*ding an sich*), olarak adlandırılır. Diğer bir deyişle görü alanın dışında olması anlamına gelir. Burada epistemolojik ve varoluşları açısından bir ayrım yapılmıştır. Bkz. Ömer B. Albayrak, *Alman İdealizminde Aşkınlık ve Tarihsellik*, ss. 36-37.

²⁹ Tasarım (*Alm. Vorstellung/ İng. Representation*) kavramın detaylı tartışması için Bkz. A. B. Dickerson, *Kant on Representation and Objectivity*, Cambridge University Press 2004, s. 5.

³⁰ Paton'a göre, Kant tasarım kavramını geniş anlamıyla kullanmaktadır, yani bu kavram her zihinsel durumu kapsamaktadır. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1 s. 94. Kant SAE'de 'tasarım' kavramıyla ilgili olarak birçok tanım yapar ama genel olarak tasarımın, zihnin iç belirlenimi olduğunu, zihnin belli bir tarzda etkilenmesiyle edinildiğini hem kendi nesneleri hem de başka tasarımların nesneleri olabildiğini belirtir. Diğer bir söyleyişle, Kant açısından tasarımın zihnin tüm içeriklerine karşılık geldiği söylenebilir. Bkz. Kant, A97/A34/B50/A108 ve B242/A197. Ayrıca bkz. Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's "Critique of Pure Reason"* s. 81.

³¹ Kant, A320/B377.

bir ayrım olmalıdır ki, dışımızdakiler izlenim olarak verildiğinde, sadece görüldüğü şekliyle yani olduğu gibi verilmediğinin vurgulanması gerekir. Duyumu etkileyecek olan duyu nesneleri, zihni etkilemeden önce vardır. Onları zihnimiz yaratmamıştır, dışımızdadır ve varolmak için bize ihtiyaçları yoktur ve “verilmek” ifadesi, bilgi nesnesinin bilgiye önceliğini dile getirir.³² Bu noktada nesne konusuna vurgu yapmak gerekebilir. Kant için kendinde bir nesne ya da dışarıdaki bir nesneden söz edemeyiz. Hatta duyarlık tanımını yaparken de belirli bir nesneden değil, zihnimizin etkilendiği “şey”den söz eder. Zihnimizi etkileyen bu şey duyarlığa veri çoklusu sunar. Bu çoklu henüz karmaşıktır ve uzay ve zaman yoluyla alınır. Nesneden söz edebilmemiz için nesnenin belirlenmesi, diğer bir deyişle duyarlık ile alımlanan tasarımların anlama yetisi kategorilerinin altında düşünülmesi gerekir.³³ Buna göre, görünüş, henüz duyarlıkta görünüşün deneyimle ilişkisi boyutundadır. Bunun belirlenmiş hali fenomendir³⁴ ve buna göre Kant, görünüş ile fenomen arasındaki ayrımı göstermiştir. Bu ayrım, görünüşün belirlenmiş hali kategoriler yoluyla tanınmış olanın fenomen olduğunu vurgulayarak belirginleşir.³⁵

Buna göre, ilk olarak duyarlığın yapısından söz etmek gerekir. Duyarlığın a priori formu olan görünüşün, saf a priori formu olan uzay ve zaman ile empirik görü şeklinde ayrımı vardır.³⁶ Buna göre, Kant’ın SAE’de görü hakkında yaptığı tanımlara baktığımızda şunları görebiliriz :

³² Albayrak, *Alman İdealizminde Aşknlık ve Tarihsellik*, s. 37. Duyarlık alanı ile ilgili olarak bkz. Lale Levin Basut, *Kant: Duyumsamanın Temel Kavramları*, ss. 9-21.

³³ Ayhan Çitil, nesnenin düşünülmesi yahut nesneye işaret edilmesi söz konusu olduğunda nesnenin duyumsanmasından farklı bir durum olduğunu belirtir. Bkz. Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.10. Bkz. Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 53. Bkz. Paton, *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol:1. s. 51.

³⁴ (*Alm. Phänomena/ İng. phenomena*) bkz. Caygill, *A Kant Dictionary*, 317-18. Görünüş ile fenomen arasındaki fark için bkz. Bkz. Kant, A240. Bunun yanında Deleuze, Kant’tan sonra fenomen kavramının tümüyle yeni bir anlam kazandığını söyler. Deleuze’e göre, Kant için artık fenomen görünüş olmayı bırakacaktır. Bu anlamda, ona göre, fenomen görünüş değil ama beliriş olarak tanımlanır. Bkz. Gilles Deleuze, *Kant üzerine dört ders*, çev. Ulus Baker, Ankara Öteki, 2000, s.19.

³⁵ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant’s “Critique of Pure Reason”* s.83

³⁶ Paton, “görünüşün formu”, “duyarlığın formu”, “görünüşün formu” ve “saf görü” gibi kavramları birbirinden ayırmaya çalışır. Görünüşün formu ile duyarlığın formu arasında kesin bir ayrım vardır. Duyarlığın formu uzay ve zamanın öznelliğine dayanır. Görünüşün içerisinde duyuma ait maddesi de bulunur ve formu olan kısım da zihninde a priori olarak yatar. Bu ayrımların detayı için bkz Paton, H.J., *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol1 s. 103-4. Bkz. Kant, B34/A20.

1) Görü (*Alm. Anschauung, İng. Intuition*) nesneyi³⁷ bilgiyle dolaylı olarak (*Alm. Unmittelbar, İng. Immediacy*) bağlantılayan ve tüm düşüncenin araç olarak belirlediğidir.³⁸

2) Görü, tüm düşünmeyi önceleyen tasarımıdır.³⁹

3) Görü tekil (*singular*) tasarımıdır.⁴⁰

4) Saf tasarım olarak bütündür.⁴¹

5) Görü, nesnenin görünüş olarak verilmesini sağlar.⁴²

6) Görü çoklu kapsar.⁴³

Kant, SAE’de görü ile ilgili birçok tanım verir ve bu tanımlar birbirleriyle de ilişkilidirler. (1) Görü, nesne ile dolaylı ilişkiyi kurar. Bu ilişki izlenimler yoluyla alımlayan duyarlılığın nesneye ilişkin görüsel karşılığından söz eder. Nesnenin, görüsel karşılığına ilişkin görü çoklusu bu yolla sağlanır. İlk önce görü çoklusunun alımlanması gerekir. Görü bir şeyi düşünemez ancak düşünülmesi için bir araç olarak görü çoklusu (6) verecektir.

(2)’deki tanımda da tam bununla bağlantılı görünün düşünmeyi önceleyen bir tasarım olduğu tanımı vardır. Görü, düşünmeyi sağlayan kavramların neyi düşünmesi gerektiğine ilişkin içeriği yani görüsel karşılığı verendir.

(6)’daki tanımdaki gibi görü çoklu kapsar. Bu çoklu saf da olabilir empirik de olabilir. Saf olması, deneyimden türetilmemiş ve deneyime ait hiçbir şey bulundurmamanı demektir. Empirik görü, duyum yoluyla nesne ile ilişkilendirilmesidir. Çoklunun tanımını şu şekilde vermek açıklayıcı olur: “Kant felsefesinde çoklu,

³⁷ Kant burada “nesne” karşıda duran anlamına gelen “*gegenstand*” kullanır. Bkz. Martin Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul Alfa, 2021, s. 55. Burada henüz bir nesne belirlenmemiştir. Bununla ilgili olarak Gözkan, Kant’ın nesneyi; belirlenen nesne ‘objekt’, ‘*gegenstand*’ ise nesnenin görüdeki karşılığı olarak ikiye ayırdığını belirtmiştir. Bkz. Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 46. Nesne kuruluşu için, bkz. Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.25.

³⁸ Kant, A19/B33.

³⁹ Kant, B132.

⁴⁰ Kant, A320/B377.

⁴¹ Kant, A25/A32.

⁴² Kant, B125.

⁴³ Kant, A99/B135-6.

duyulara sunulan, ancak deneyimlenmeyen örgütlenmemiş akıştır (*flux*), çünkü deneyim, çokluğu kavramlar aracılığıyla yapılandıran zihnin sonucudur.”⁴⁴

Görü tekil (3) ve bütün (4) tasarımıdır. Saf görü olarak uzay ve zaman deneyimden gelmediği için bir bütündür. Tikel ve parçalı bir tasarım değildir çünkü görü çoklu kapsar ve henüz ayırsanmamıştır. Uzay ve zaman parçalarına ya da anlarına ayrılmamıştır. Diğer bir deyişle, görünün tek ve bütün olmasının uzay ve zaman (görü) parçalarının onları kuşatan bir ve tek uzay ve zamana zemin olduğunu ve parçalarının bütüne öncelikli olamayacağını belirtir.⁴⁵ Görünün tekil bir tasarım olması, tam tersi olarak kavramların genel bir tasarım olması ile düşünülebilir. Tekillikle, Kant'ın duyusal olanla ve “gerçek” (*das Reale*) dediği şeyle karşılaşmayı açıklarlar.⁴⁶ Bunun için, Kant'ın uzay ve zamanın neden görü olduğunu açıkladığı pasajına bakmalıyız. Kant açısından uzay ve zaman, verili sonsuz büyüklüktür ve böylece, olanaklı tasarımların sonsuz çokluğunda içerilen, aynı şekilde onları kapsayan tasarımlardır.⁴⁷ Kant' a göre, kavramların kendi içinde sonsuz bir tasarımlar çokluğunu kapsadığı düşünülemez. Bu nedenle, uzay (uzayın tüm parçaları sonsuz olarak bir aradadır ve çoklunun zamanda ise art ardadır) öyle düşünüldüğü için kavram değildir. Öyleyse Kant'a göre, uzay (ve zaman) tasarımı a priori görüdür, kavram değil.

(5) Görü çoklusu görünüşleri sağladığından empirik görünün belirlenmemiş nesnesi görünüştür.⁴⁸ Deneyimin olanağı üzerine konuşacağımız nokta tam da bu

⁴⁴ Caygill, *A Kant Dictionary*, s.222. Gözkan, bir çokluyu, “türdeş çokluk” veya “ayırışmamış çeşitlilik” terimleri olarak da kullanılabileceğini belirtir. Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 51. Çoklunun tanımı ile ilgili olarak bkz. Paton, H.J., *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol 1, London George Allen & Unwin Ltd, 2007, s.105. Bkz. Smith, *A Commentary to Kant's "Critique of Pure Reason"*, s.84.

⁴⁵ Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 51.

⁴⁶ Dermot Moran, “Kant on Intuition”, içinde *Kant and the Continental Tradition: Sensibility, Nature, and Religion*, ed. Sorin Baiasu, Routledge Studies in Eighteenth Century Philosophy, New York Routledge, 2020, s. 23. Ayrıca Howell, görüşü açıklarken zihin için tekil bir tasarım olarak; bir nesneyi (diyelim ki tek, belirli bir evi) tasarımlar. Bkz. Robert Howell, *Kant's Transcendental Deduction: An Analysis of Main Themes in His Critical Philosophy*, Synthese Library, Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992, s. 6. Bkz. Guyer, *Kant*, ss. 105-106.

⁴⁷ Kant, B40. Kant'ın B40 paragrafı ile ilgili tartışmalar için bkz. Guyer, *Kant*, s. 108. Bu paragrafın detaylı açıklaması için bkz. Michael Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, çev. Sibel Şan Öğret, İstanbul Alfa, 2015, ss. 106-116.

⁴⁸ Bkz. Paton, H.J., *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol, s.51. Paton, fenomenal nesnenin kendisinin, duyuya verilen bir maddeden ve düşünce tarafından dayatılan bir formdan oluştuğunu ve bunların her birine ilk olarak, belirlenmemiş nesne ya da nesne olarak görünen, ikincisine ise genel olarak nesne dendiğini söyler. Paton buna göre Kant'ın, nesnenin bilinmediğini ve nesnenin bilinmesi gerektiğini söyleyebilir ve yine nesnenin bize düşünceden ayrı verildiğini ve düşünceden ayrı bir nesnenin

yerededir. Çünkü deneyim empirik görünün nesnesinin olanağı ile ilgilidir. Saf görü çoklusunda da (uzay ve zaman) geometriyi kurar.⁴⁹

Anlama yetisinin bilgisi kavramlar yoluyla bilgidir.⁵⁰ Duyusal olarak tüm görüler etkilenimlere dayanırken, kavramlar ise işlevlere dayanır.⁵¹ Bu işlev, farklı tasarımları ortak bir tasarım altında düzenleme ediminin birliğidir. Öyleyse kavramlar düşüncenin kendiliğindenliği üzerine kuruludur, aynı duyusal görülerin izlenimlerin alırlığı üzerine kurulu olması gibi.⁵² Kant’a göre, anlama yetisini kavramlarını yargı vermekten başka türlü bir kullanımı bulunmamaktadır.

Kant SAE’de saf anlama yetisi kavramlarının özelliklerini şöyle belirtir:⁵³

- 1) Kavramlar empirik değil, saf kavramlardır.
- 2) Kavramlar, duyarlıkta değil, anlama yetisinde bulunur.
- 3) Bu kavramlar temel kavramlardır ve bileşik olan kavramlardan ayırt edilebilmeleri gerekir.
- 4) Kavramlar tablosu tamamlanmıştır ve saf anlama yetisinin bütün alanını doldurmuştur.

Kant, anlama yetisi kavramlarını mantıksal olarak belirlemiştir. Transendental Mantığın içerisinde, kavramlar anlama yetisine ait ve a priori bulunur. Kavramlar tamamen duyarlıktan ayırıdır ve anlama yetisinde saf olarak bulunur. Anlama yetisi kavramları duyusal değildir, bu yüzden görünün nesne ile direkt bir ilişkisinin aksine kavramların dolaylı bir ilişkisi vardır.⁵⁴

Bilgi yetileri arasındaki bu ayrımlara rağmen Kant, bilgi görüşü içerisinde duyarlık ve anlama yetisinin a priori formları diğer bir deyişle, görü ve kavramları, sentez yoluyla, sentetik birlik kurulmuştur. Buna göre, Kant “sentetik a priori bilgi”den

olmadığını. Hanna ise görünüşün iki yüzü olduğunu belirtir. Bkz. Hanna, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, s. 98.

⁴⁹ Transendental Açıklama kısmında, geometrinin sentetik a priori olanağını anlatır. Bkz. Kant, A 713/B741. Bkz. Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizîğe Prolegomena*, s. 32, §10.

⁵⁰ Kant, A68/B93.

⁵¹ Bkz. Kant, B68/B159/B145.

⁵² Kant, B93.

⁵³ Kant, B89.

⁵⁴ Hanna Kantçı bir ayrım olarak, nesne ile dolaylı ilişki kuran kavram ile direkt ilişki olan görünün ayrımının nasıl anlaşılması gerektiğini açıkladığı yer için bkz. Hanna, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, ss. 196-197.

söz eder. Allison da, Kant’a göre, kavramlar olanaklı yargıların yüklemeleri olduğundan ve kavramları görünüşlere uygulayan yargılar sentetik olduğundan, sentetik a priori yargılar ile transendental şematizmin ilişkisinden söz etmiştir.⁵⁵ Kant bunu şöyle belirtir:

Tüm sentetik yargıların en yüksek ilkesi öyleyse şudur: Her nesne olanaklı bir deneyimde sezginin çoklusunun sentetik birliğinin zorunlu koşulları altında durur. Sentetik a priori yargılar böylece *a priori* sezginin biçimsel koşullarını, imgelem yetisinin sentezini, ve bu sentezin aşkınsal bir tamalgıdaki zorunlu birliğini genelde olanaklı bir deneyimin bilgisi ile ilişkilendirdiğimiz zaman olanaklı olurlar. O zaman genel olarak *deneyimin olanağının* da koşulları aynı zamanda *deneyimin nesnelerinin olanağının* da koşullarıdır ve bu nedenle sentetik *a priori* bir yargıda nesnel geçerlik taşırlar deriz.⁵⁶

Kant, buna göre, sentetik bilginin olanağını ilkin görünün formal koşulları sonrasında imgelem yetisinin sentezi ve son olarak transendental tamalgının birliği ile açıklamaktadır. Bunlar, sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu kavramları açıklarken, görünüş ve kavramların nesnel koşulları incelenecektir. Bu inceleme sonucu görünüşlerin kavramlarla uygulanması ile oluşan yargının, Transendental Şema yoluyla olanaklı olması ise son bölümün konusudur.

⁵⁵ Henry E. Allison, “Transcendental Schematism and The Problem of the Synthetic A Priori”, *Dialectica* 35, Haziran 1981, s. 65.

⁵⁶ Kant, A158/B197.

2. DEDÜKSİYON VE SENTEZ

Kant öncesinde izlenim ve ide, duyu ile düşünce ya da Kantçı bir yolla söylenirse, görü ve kavram ikilemi tartışma konusu yapılmıştır. Kant'ın da özellikle erken döneminde görüşlerinden etkilendiği Leibniz'de⁵⁷ olduğu gibi, rasyonalistlerin genel eğilimi duyusal içeriği bilgi hiyerarşisinde aşağılara koymaktır. Buna karşın Kant ise, bilginin olanağı için duyusal ve kavramsal olanın bir arada bilgiyi oluşturduğunu gösterdiği yeni bir sistem kurar. Kant açısından görü ve kavram ortaya çıkışlarındaki temel ayrılıklardan dolayı birbirlerine indirgenemezler, yani görünün yaptığı işlevi kavram yapamaz.⁵⁸ Bununla birlikte Kant görü ile kavram arasında bir hiyerarşiden söz etmez.

Önceki bölümde Kant'ın SAE'sinde bilginin olanağı için görü ve kavramı nasıl temellendirdiği üzerinde duruldu. Bu bölümde ise, Kant'ın görünün açılanması ve kavramların dedüksiyonu hakkında görüşleri üzerinde durulacaktır.

Tezin bu bölümünde, Kant'ın uzay ve zamanın metafiziksel ve transendental açılanmasında⁵⁹ yaptığı gibi, saf anlama yetisi kavramlarının metafiziksel ve transendental dedüksiyonu nasıl yaptığı üzerinde durulacaktır. Kant, “uzay ve zaman kavramlarının, a priori bilgiler olmalarına karşın, nesnelerle zorunlu olarak ilişkili olmaları gerektiğini, ve bu nesnelerin sentetik bilgilerini tüm deneyimden bağımsız olarak olanaklı kıldıklarını açıklayabilmistik”⁶⁰ der ve uzay ve zamanın metafiziksel ve transendental açılanması ile kavramların dedüksiyonunun olması gerekliliğini

⁵⁷ Leibniz için, duyusal tasarımlar daha açık seçik hale geldikçe kavramlara dönüşür yani kavramlar açık seçik duyusal temsillerdir. Kant görü ve kavram arasında açık bir farklılık olduğunu ortaya koyar. Bkz. Ayhan Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, s. 112. Wood ise, görü ve kavram ile ilgili erken modern epistemolojisine ilişkin bu ayrımla ilgili olarak, Descartes'ın duyulara dikkat etmeyi bilgi edinmek için aklımızın gerektirdiği gibi temel almayı tavsiye etmiştir ve duyuları düşünce türü olarak görmüştür. Leibniz duyunun “bulanık” düşünce olduğunu öne sürer. Bkz. Wood, *Kant*, ss. 68-69. Kant'ın geleneksel olarak görü konusunda nelerden etkilendiği ve neleri reddettiği konusunda bkz. Dermot Moran, “Kant on Intuition” ss.33-34 Kant öncesi felsefe sistemlerinde duyusal olan ile ilgili belirlenimler ile ilgili bkz. Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Transendental Felsefesi*, İstanbul DoğuBatı, 1993, ss.79-81. Bkz. Basut, *Kant: Duyumsamanın Temel Kavramları*, s.10.

⁵⁸ Görü ve kavram arasındaki ayrım için detaylı bilgi için bkz. Moran, “Kant on Intuition”, 39.

⁵⁹ Kant'a göre, açılama veya teşhir (*Alm. Darstellung, Lat. expositio*) terimi, “bir kavrama ait olanın açık bir temsiliyi vermek” anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Kant, B41/B49. Bir kavramın metafiziksel yönden açılanmasını vermek demek, o kavramın “a priori olarak verililişini” ortaya koymak demektir. Bir kavramın transendental yönden açılanması ise, kavrama ait olan “a priori sentetik bilgilerin olanağını sağlayan ilkeyi ortaya koymak” demektir. Bkz. Ayhan Çitil, “Matematik ve Metafizik I: Sayı ve Nesne” s. 28. Bkz. Kant, B40-41.

⁶⁰ Kant, A89-90/ B122. Diğer Kant yorumculara bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1 s. 322. Guyer, *Kant*, s. 322. Körner, *Kant*, s. 58. Howell, *Kant's Transcendental Deduction*, s.113. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s.116.

göstermiştir. Bunlar bir önceki bölümdeki bilgi görüşünü destekler. Bu bölümde bir de “görünü”, “kavram”, “imgelem”, “tamalgı”, “zaman” kavramları üzerinde durulacak ve bu yolla sonraki bölümde ele alınacak Transendental Şemanın sorunlarına geçişin nasıl olduğu gösterilmiş olacaktır.

2.1. Görünün Açıklaması

Metafiziksel açıklama, uzay ve zamanın kavram değil ama görü olduğunu ve duyarlıkta a priori bulunduğunu gösterir. Transendental açıklama ise, uzay ve zamanın transendental belirleniminin, yani sentetik a priori olarak olanağının açıklandığı kısımdır. Buna göre burada Kant’ın metafizik açıklamada uzay ve zamanın özelliklerini nasıl belirlediği gösterildikten sonra, uzay ve zamanın a priori bilginin olanağının temelini nasıl oluşturduğıyla ilgili görüşlerini içeren transendental açıklama üzerinde durulacaktır.⁶¹ Transendental açıklama, saf uzay görüşünün sentetik a priori bilgisi olan geometrinin, zamanın belirlenimi ise değişim ve devinimin olanağını gösterir. Tezin son bölümde, zaman, daha ayrıntılı bir şekilde gösterileceğinden, burada zamanın saf görü olmasından, iç duyu formu olmasından söz edilecektir. Transendental bir zaman belirlenimi son bölümde açıklanacağı üzere Transendental Şema’nın konusudur.

2.1.1. Uzay ve Zaman’ın Metafiziksel Açıklaması

Kant açısından uzay ve zaman saf görü olarak duyarlığın a priori formlarıdır. Kant, metafiziksel açıklamada uzay ve zamanın neden a priori ve görü olduğunu açıklar. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Uzay ve zaman deneyimden türetilmiş değildir.
- 2) Uzay dış duyunun ve zaman ise iç duyunun formudur.
- 3) Uzay ve zaman deneyimin olanağını sağlar.
- 4) Uzay ve zaman kavram değil, saf görüdür.

Bunları şu şekilde açıklayabiliriz. Kant açısından uzay ve zaman saftır, yani deneyimden türetilmez.⁶² Dolayısıyla uzay ve zaman deneyimin olanağının koşullarını

⁶¹ Bkz. Lara Scaglia, *Kant’s Notion of a Transcendental Schema*, Peter Lang D, 2020, s. 60.

⁶² Bkz. Kant, B35/B46.

oluşturur. Kant, duyusal olan her şeyi çıkardığımızda geriye saf uzay ve zamanın kaldığını düşünür ve bu görüşünü şu şekilde anlatır:

(...) bir cismin tasarımından anlağın ona ilişkin olarak düşündüklerini —töz, kuvvet, bölünebilirlik vb.—, ve benzer olarak onda duyuma ait olanları—içine-işlenemezlik, sertlik, renk vb.—yalıtacak olursam, gene de benim için bu görgül sezgiden geriye birşeyler kalacaktır—uzam ve şekil. Bunlar arı sezgiye aittirler ki, bu, duyuların ya da duyumun edimsel bir nesnesi olmaksızın bile, anda yalnızca duyarlılığın bir biçimi olarak a priori yer alır.⁶³

Saf olan uzay ve zaman böylece a prioridir. Uzay ve zamanın a priori olması, deneyimden önce, deneyimden gelmeyen zorunlu ve evrensel olması anlamına gelir. Böylelikle Kant açısından uzay ve zaman olmaksızın herhangi bir deneyim olanaklı olamaz. Körner, uzay ve zamanın algılardan soyutlanan kavramlar olmadığını, tersine, algılama etkinliğinden önce algılayan özneye eşlik ettiğini belirtir.⁶⁴

Kant’a göre deneyim, dış duyuda, yani uzayda ortaya çıkan tasarımların olanağıdır. İç duyuda ise, tasarımların ardışıklığı ve eşanlılığı olanaklı olur. Kant’a göre, saf görü olarak uzay ve zaman, kavram değildir, uzay ve zaman görüşü yoluyla tasarımlar olanaklı olur. Kant açısından görü, bilmeyi önceleyen tasarımlarımızın temelindedir. Gözkan da bununla ilgili şunu söyler:

Sonuç olarak uzay ve zaman saf görülerdir. Görü bir temsildir ve saf görü, saf temsildir. Yani temsil görüye önceliklidir. Çünkü saf görü mekandır, saf temsil ise bu saf görü mekanının temsidir; bir bütün olarak, parçalarına öncelikli, onları kuşatan saf temsildir. Dolayısıyla uzay ve zaman tüm görülerin temelindeki saf temsillerdir. Mekan olarak saf görü, o mekanda ortaya çıkan görülerin temsillerinin mekan olan tek ve bütün temsildir. Bu bakımdan uzay tek ve bütün temsildir; zaman da aynı şekilde tek ve bütün temsildir.⁶⁵

Gözkan’ın da belirttiği gibi, uzay ve zaman bir saf görüdür, buna göre deneyimin ve tüm bilginin olanağı ile ilişkilidir. Buna göre, Kant, metafizik açılama ile uzay ve zamanın saf görü olarak özelliklerinden söz eder. Bu özellikleri deneyimin koşullarını oluşturur.

2.1.2. Uzay’ın Transendental Açıklaması

⁶³ Kant, A21/B35.

⁶⁴ Stephan Körner, *Kant*, Penguin Books, 1990, s. 37.

⁶⁵ Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 52. Bkz. Paton, *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol:1, s. 112. Uzay ve zamanla ilgili olarak bkz. Guyer, *Kant*, ss. 102-3. Ayrıca bkz. Wood, *Kant*, ss.76-77. Ayrıca bkz. Henry E. Allison, *Kant’s Transcendental Deduction: An Analytical-Historical Commentary*, Oxford, New York NY: Oxford University Press, 2015, s. 99.

Kant’a göre uzay, sentetik a priori bilgilerin olanağıdır. Metafizik açıklamada a priori saf görü olarak uzayın özellikleri ortaya konulurken, transendental açıklamada geometrinin sentetik a priori olanağı ortaya konulur. Uzay saf görüdür, geometrinin yargılarının zorunlu ve evrensel oluşu, uzayın transendental açılmasında açıklanır. Kant, Transendental açıklama kısmında Giriş V’e yönlendirir:⁶⁶ “Sentetik a priori bilgi olanaklı mıdır?” sorusunu sorduğu giriş bölümünde geometri ve matematiğin sentetik a priori olduğunu söyler. Böylece, Kant’a göre, saf geometrinin ilkesi analitik değildir. Kant, ‘iki nokta arasındaki doğru çizgi en kısa çizgidir’ önermesini sentetik bir önerme olduğunu şöyle anlatır:

Çünkü doğru kavramım büyüklük ya da nicelik ile ilgili hiçbir şey kapsamaz; tersine, kapsadığı salt bir niteliktir. Kant’a göre, en kısa kavramı öyleyse bir eklemedir ve analitik yoluyla doğru çizgi kavramından çıkarılamaz. Burada görüden yardım alınmıştır ve sentetik ancak onun aracılığıyla olanaklıdır.⁶⁷

Kant, geometri kavramlarının görünüm sentetik birliğinden ortaya çıktığını belirtir. Böylece Kant, saf uzayın biliminin olanağını geometri olarak açıklamış olur.

2.1.3. Zaman’ın Transendental Açıklaması

Kant’a göre, zamanın sentetik a priori olanağı, değişim ve devinim kavramını açıklar.⁶⁸ Paton bununla ilgili olarak şunları söyler: “Kant, bir uzay bilimi olarak geometriye uygun sentetik bir a priori zaman bilimini keşfetmeye çalışıyor. Böyle bir bilim yok. Zaman tek boyutlu olduğu için, zaman bilimi Kant’ın kendisinin belirttiği gibi aksiyomların ötesine geçmez.”⁶⁹ Böylece, Kant’a göre, zamanın transendental açıklaması bir bilim değil, değişimi açıklayabilecek bir belirlenim olduğunu söyleyebiliriz.

Yalnızca zamanda çelişkili olarak karşıt iki belirlenim bir şeyde, eş deyişle, *ardışık olarak* karşılaşılabılır. Öyleyse zaman kavramımız genel devim öğretisinde

⁶⁶ Kant, B16. Dicker, Kant’ın, bu önermenin a priori olduğunu, çünkü zorunlu olarak doğru olduğunu ve doğruluğunun bir istisnası olmadığını belirtir. Devamında ise, zorunlu ve kesinlikle evrensel olduğunu vurgulayarak; sentetiktir, çünkü doğruluğu sadece “doğru çizgi” ve “iki nokta arasındaki en kısa mesafe” kavramları analiz edilerek belirlenemediğini belirtir. Bu nedenle, önerme hem sentetik hem de aprioridir. Bkz. Dicker, *Kant’s Theory of Knowledge*, s.27. Bkz. Henry E. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, Yale University Press, 2004, s. 117. Guyer, *Kant*, s. 117.

⁶⁷ Kant, B16.

⁶⁸ Kant, B48.

⁶⁹ Paton, H.J., *Kant’s Metaphysic Of Experience*, voll, s. 128. Bununla ilgili tartışmalar için bkz. Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, ss.156-168. Körner ise, çağdaş matematik felsefelerine dikkat çekerek, Brouwer’den söz eder. Brouwer, matematikte sayıların yapılaştırmasında zamanı vurgular. Bkz. Körner, *Kant*, s.41.

kapsanan ve hiç de verimsiz olmayan çok sayıda a priori sentetik bilginin olanağım açıklar.⁷⁰

Kant'a göre, zamanın sentetik birliğini değişim yoluyla görmekteyiz. Bu anlamda, zamanda değişimin diğer bir deyişle zamanın sentetik birliği ardışık olarak belirlenir. Daha önce belirttiğimiz gibi, son bölümde, zamanın transendental açılımının sonuçları bakımından, transendental şemanın görünüş ile kategorileri türdeş hale getirmek için aracı tasarım olduğunu Kant açısından göstermeye çalışacağız. Daha sonra, kategorilerin zamansal⁷¹ belirlemesi bağlamı üzerinde duracağız. Bunlara ek olarak son bölümde göreceğimiz gibi zamanın transendental belirlenimi, sayı şemasında, türdeşlik ve birlik hakkında, tekrar gündeme gelecektir.

2.2. Kavramların Dedüksiyonu

Kant'a göre, kavramlar düşünmenin kendiliğindenliği üzerinedir, yani duyarlılıktan veriler geldiğinde onlar üzerine düşünmedir, nesnenin tasarımı üzerine bilmedir. Bu kavram anlayışı Kant öncesi felsefe sistemlerinden oldukça farklıdır. Kant'ın kavram dediği, rasyonalistlerin ide olarak belirlediği, bazılarının da doğuştan gelen olarak düşündüğü⁷² kavramlar değildir ya da deneyimcilerin -Locke ve Hume- izlenimlerin soluk kopyaları, temsilleri olarak düşündükleri anlamda da kavram değildir. Kant bu kavramları, anlama yetisinde bulunan saf kavramlar şeklinde belirlemiştir.

Kant, bu konuyu, Saf Anlama Yetisi Kavramlarının Dedüksiyonu'nda⁷³ açılar. Kant açısından anlama yetisi kavramları a prioridir ve görü çoklusunu kapsar. Kant açısından, bu kavramların görü çoklusuna uygulanması için nesnel bir zeminin, yani haklılık zemininin olması gerekir. Bu bakımdan, daha önce işaret edildiği gibi,

⁷⁰ Kant, B49.

⁷¹ Friedman, “buradaki zamansal ögenin, birimlerin ardışık olarak eklenmesi, görü nesnelere (quanta) ait olmadığına” dikkat çeker ve “büyüklük (quantitas) kavramının kendisinin inşasında zamansal öge” olduğunu belirtir. Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, s. 169. Bkz. Kant, A242/B300.

⁷² Bkz. P. F. Strawson, *The Bounds of Sense an Essay on Kants Critique of Pure Reason* London New York Routledge, 2007, ss. 68-69. Basut, “Kavram” sözcüğünün 17. ve 18. yy'da idea sözcüğü ile çok geniş anlamda kullanıldığını belirterek, Kant'ta kavram, “Notio”, içerisinde nelik barındırmayan, yani kural bulunduran kavramdır. Kant'a göre, Kavram nesne ile ilişki kurmalıdır. Bkz. Basut, *Kant: Duyumsamanın Temel Kavramları*, ss.10-11. Kant öncesi “kavram”a ilişkin rasyonalist filozoflar kavramların doğuştan akılda bulunduğunu söylerler. Locke gibi empirist filozoflar ideleri zihinde bulanık kavramlar olarak izlenimlerin izleri olarak görür. Bkz. Altman, *The Palgrave Kant Handbook*, ss. 4-5.

⁷³ Bkz. Kant, A128-9.

Kant, kavramlarının kullanımının nesnel geçerliliğini ortaya koymaya çalışır. Kant bununla ilgili şunları söyler:

(...) *Leibniz* görüngüleri *anlaksallaştırdı*, tıpkı *Locke*'unda anlak kavramlarını bir *noogoni* dizgesine göre (eğer bu anlatımı kullanmama izin verilirse) toplu olarak *duyusallaştırmış*, e.d. onları yalnızca görgül ya da yalıtılmış derin düşünce kavramları olarak bildirmiş olması gibi. Bütünüyle ayrı olmalarına karşıt ancak *bağlantı* içindeyken şeyler üzerine nesnel olarak geçerli yargılar üretebilen iki tasarım kaynağını anlak ve duyarlıkta aramak yerine, bu büyük insanlardan her biri ikisinden yalnızca birine sarılmış ve bunu dolaysızca kendilerinde şeylerle bağıntılı olarak ve ötekini ise birincinin tasarımlarını karıştırmaktan ya da düzenlemekten başka birşey yapmıyor olarak görmüşlerdi.⁷⁴

Kant, kendinden önceki filozoflar gibi duyarlık ve anlama yetisinin a priori kaynaklarını birbirine karıştırmayarak, onları soyutlamayarak görü ve kavram arasındaki ayrımı belirlemiş ve bilginin olanağı için birleşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu bakımdan Kant, anlama yetisi kavramlarının a priori olanağını ve kavramları anlama yetisinde aramayı, anlama yetisi kavramlarının kullanımını göstermeyi amaçlar.⁷⁵

2.2.1. Anlama Yetisi Kavramlarının Metafiziksel Dedüksiyonu

SAE'nin Metafiziksel Dedüksiyon bölümünde kavramların a priori kökenleri ve düşüncenin genel mantıksal işlevleri olduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Bununla birlikte SAE'nin Transendental Dedüksiyon bölümünde ise, bu kavramların olanağı, diğer bir deyişle görü çoklusunun sentezinin a priori ve nesnel olarak belirlenmesi gösterilmiştir.

Kant, A70/B95'teki Saf Anlama Yetisinin Mantıksal İşlevi Tablosuna B106'da uygun olarak kategoriler tablosu⁷⁷ hazırlamıştır. Bu tabloya göre, anlama yetisi

⁷⁴ Kant, A271/B 327.

⁷⁵ Anlama yetisi kavramların doğasına ilişkin araştırma için bkz. Kant, A66/B91.

⁷⁶ Kant, B159. B basımında bu ayrım net olarak verilmiştir. A basımında A68'den sonra, kategorilerin tamamen belirlendiğini ifade ettiği kısımda, metafiziksel bir dedüksiyondan söz edilmiştir. Bkz. Wood, *Kant*, s. 84. Ayrıca, kategorilerin transendental dedüksiyonu metafizik dedüksiyonunu varsaymaktadır. Bkz. Albayrak, *Alman İdealizminde Aşkınlık ve Tarihsellik*, s. 48.

⁷⁷ Longuenesse, Kant'ın kategoriler tablosu ile mantıksal yargı formları arasındaki paralelliği, bir yanda bir yargıda kavramların birliğine "aynı işlev"in egemen olduğu ve diğer yanda kategoriler tarafından "evrensel olarak tasarımılanan" duyuşal verinin a priori birliğini öne sürerek haklı çıkardığını belirtir. Bkz. Béatrice Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the "Critique of Pure Reason"*, Princeton NJ: Princeton Univ. Press 2000, ss. 28-29. Kant'a göre, bilgi yargı ile olanaklıdır ve yargı ise yargı formuna uygun olarak olanaklıdır. Yargının olabilmesi bilginin olanağı ile aynıdır ve kategorilere bağlıdır. Transendental Dedüksiyon bunun olanağını anlatmaktadır. Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s.69.

kavramlarının yargının yüklemi olarak tasarımların birliğini kapsadığını görürüz. Bununla ilgili olarak Guyer, Kant'ın metafiziksel dedüksiyonunu şöyle açıklar:

Metafiziksel dedüksiyon, nesnelerin tüm bilgisinin bu nesneler hakkındaki yargılarla ifade edildiği iddia edilmiş ve sonrasında yargılarımızın belirli formlara sahip olması gerektiği için kavramlarımızın da öyle olması gerektiğini, dolayısıyla herhangi bir olanaklı yargının ve dolayısıyla nesnelerin olası herhangi bir kavrayışın koşulları olan a priori kategorilerin var olduğu savunmuştur.⁷⁸

Kant, mantıksal yargı formlarını yani anlama yetisinin yargılardaki mantıksal işlevini ortaya koymuştur. Bunu Kant, anlama yetisinin mantıksal yargı formunun verdiği ipucu kısmında, kategoriler tablosunu belirleyerek yapmıştır. Burada yanlış anlaşılmalara engellemek için Longuenesse bir uyarı yapmaktadır:

(...) kategoriler kökenlerini yargı biçimlerinde bulmamaktadırlar. Aksine, yargı biçimleri kategorilerin yüzeydeki bir görünüşü gibidirler. Bu bakımdan yargılar, esasında kendilerinin de üzerine temellenmiş oldukları kategoriler hakkında bize ipuçları vermektedirler.⁷⁹

Burada sorulması gereken bir soru “neden bir dedüksiyon⁸⁰ zorunludur?” sorusudur. Bu soruya Kant, saf anlama yetisi kavramlarının kullanım alanı ve sınırlarını tespit etmek yanıtını verir. Buna göre, SAE’de anlama yetisinin sınırları ve alanının belirlenmesi için dedüksiyonun gerekliliği vurgulanmıştır. Kant bunu, bilimiz için deneyimden geldiği konusunda kuşku duymamız gerektiğini söylediği yerde, bunun şans, yazgı gibi kavramlarla gasp edilmemesini söyler. Buna göre,

⁷⁸ Guyer, *Kant*, s.146.

⁷⁹ Longuenesse *Kant and the Capacity to Judge*, s.157. bkz. Kant, B143. Kategoriler ile yargı tablosu ilişkisi belirtilmiştir. bkz. A. Emre Dağtaşoğlu, “Kant Felsefesinde Estetik Yargının Epistemolojik Boyutları” Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.53.

⁸⁰ Kant, AXVI. (*Alm. Deduktion, İng. Deduction.*) “Deduction” kavramının, Türkçe çevirisi şu şekilde belirlenebilir: Türkçe çevirisi olan “Kant, *Arı Usun Eleştirisi*. (çev. Aziz Yardımlı)” Tümdengelim şeklinde çevrilmesine rağmen, önsöz kısmında çıkarsama olarak aynı yerden bahsediliyor. Yardımlı, 1993 basımında, bu kısmı çıkarsama olarak çevirmiştir. Türkiye’de Kant çalışan isimlere baktığımızda “Transandantal Dedüksiyon” olarak söz ettiklerini söylebiliriz. Bkz. Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 113. Bkz. Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s.52. Dedüksiyon kelimesinin anlamının Allison’dan şöyle olduğunu görüyoruz: Orijinal anlamda bir dedüksiyon (deductio), bir şeyin başka bir şeyden yöntemsel bir türetmeden kaynaklandığı her yerde gerçekleşebilir. O yüzden dedüksiyonun karşılığı olarak tümdengelim kavramını değil de, dedüksiyon açıklamasını uygun bulduğunu söyler. Allison, dedüksiyon ile ilgili bilgileri Henrich’ten aktarır: Kant’ın “dedüksiyon” terimini kullanmasının Kutsal Roma İmparatorluğu’nun hukuk sisteminden ödünç alındığına dair iyi bilinen filolojik teziyle uyumlu olduğunu “Deduktionsschriften”, çoğu toprak iddialarını içeren yasal anlaşmazlıklara karışan taraflarca yayımlanan yazılardı. bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Deduction*, s. 10. aktardığı Henrich (1989a), esp. 30–40. Bkz. Wood, *Kant*, s. 92-93. Bkz. Heidegger, “*Kant ve Metafizik Problemi*”, çvr. Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, s.109 [orijinal sayfası 85]. Bkz. Albayrak, *Alman İdealizminde Aşkılık ve Tarihsellik*, s.99-100. Bkz. Selda Salman, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Şematizmin Rolü ve Önemi”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 11, sy 11:4 2021 s. 1497.

deneyim yine de a priori bilgilere ihtiyaç duymalıdır. O halde, Kant, bu a priori bilgileri kullanma hakkımız nedir diye sorar ve bu düşüncesini şöyle dile getirir:

(...) insan bilgisinin oldukça karmaşık dokusunu oluşturan birçok kavram arasında saf a priori (tüm deneyimden bütünüyle bağımsız) kullanım için belirlenmişler de vardır ve bunlar haklarının her zaman bir dedüksiyonunu gerektirir; çünkü böyle bir kullanımın aklanması için deneyimden yeterli değildir; ama gene de bu kavramlar hiçbir deneyimden, almadıkları nesnelerle nasıl ilişkilendirebileceğini bilmek gerekir.⁸¹

Kant, Locke'tan aldığımız bu mirastan dolayı a priori olanak nedir sorusunu tartışmaya açar. Kant, “quid juris” ve “quid facti” ayrımını ortaya koyar. Quid juris, hak nedir sorusunu sorarken, quid facti ise olguyu ilgilendiren sorudur.⁸² Bu yolla, empirik bir dedüksiyon ile transendental dedüksiyonu ayırmıştır. Bu hak zemininde empirik bir yolda ilerleyen Locke'u örnek vererek, empirik dedüksiyonun yaptığı şeyin çabasının boşuna olduğunu vurgulamıştır:

Bilgi yetimizin tekil algılardan evrensel kavramlara yükselmeye yönelik ilk çabaları üzerine böyle bir araştırma hiç kuşkusuz büyük ölçüde yararlıdır ve bu yolu ilk kez açmış olan ünlü Locke'a minnettarız. Ama arı a priori kavramların bir çıkarsaması hiçbir zaman bu yolda yerine getirilemez, çünkü hiçbir biçimde böyle bir yolda yatmaz. Çünkü deneyimden bütünüyle bağımsız olması gereken gelecek kullanımları açısından deneyimlerden türemiş olmadıklarını açıkça belirten bir doğum belgesini göstermek zorundadırlar.⁸³

Locke'un yaptığı, olguyu açıklamak üzerine bir çabadır, yani quid facti'ye cevap verir ve buna göre Locke, saf a priori kavramların bu yolla doğasını ve olanağını açıklayamaz. Locke kavramları tekil algılardan çıkartmıştır. Oysa Kant, saf anlama yetisinin kavramlarının deneyimden türetilmediği konusunda vurguyu bir çok yerde yapar. Bu kavramlar düşünmeyi olanaklı kılan kavramlardır. Buna göre Kant, dedüksiyonda bu kavramların deneyime uygulanmasının hak zeminini gösterir.

2.2.2. Anlama Yetisi Kavramlarının Transendental Dedüksiyonu

Transendental dedüksiyon, ilk olarak anlama yetisi kavramlarının henüz deneyimle ilişkisi olmamasından yani a priori kavram olduğundan, kavramların mantıksal formu olduğundan ve son olarak bir şeyin düşünülmesini sağlayan kavram olmadığından ⁸⁴ bunların nesnel geçerliliğini sağlamak için gereklidir.

⁸¹ Kant, A85/B117.

⁸² Bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s.114. Ayrıca bkz. Guyer, *Kant*, s.146-47. Bkz. Wood, *Kant*, s.92.

⁸³ Kant, B119/A86.

⁸⁴ Kant, A95/B131.

Kant, Transendental dedüksiyonun önemini A basımının önsözünde anlatır: ⁸⁵

1. Saf anlama yetisinin kavramaları nesne ile ilgilidir; bu nedenle, a priori kavramlarının nesnel geçerliliğini göstermesi ve kavranabilir olması amaçlanmıştır. Bu geçerliliğin sağlanması ve anlama yetisi kavramlarının anlaşılabilirliği SAE'nin taşıdığı amaçlar arasındadır.
2. Saf anlama yetisi kendi olanağı ve üzerine dayandığı bilişsel yetilerle ilgilidir.

SAE'nin B basımında Transendental Dedüksiyon kısmı yeniden düzenlenmiştir. SAE'deki A basımı dedüksiyonunda üçlü sentez⁸⁶ söz konusuysa, B basımındaki dedüksiyonda iki sentez vardır. Bununla ilgili olarak, Longuenesse, B basımı dedüksiyonun yeni yöntemin habercisi olduğunu ve Kant'ın, empirik bilişlerimizin psikolojik doğuşunun altında yatan "üçlü sentez"i açığa çıkarmaya dayanan A basımı dedüksiyonundaki yöntemi yerine, B basımındaki dedüksiyonda, anlama yetisinin doğasını, "genel olarak bir yargının tam belirlenmiş tanımı"nı kurduğunu belirtir.⁸⁷ A ve B basımı arasındaki dedüksiyon farkları tezin ana konusu olan Transendental Şematizm bölümünü etkilemediği için bu konu üzerinde durulmayacaktır. Transendental Dedüksiyon'un amaçlarını gerçekleştirmesi Transendental Şematizm bölümü için esastır. A basımı dedüksiyonu ile B basımı dedüksiyonunun amaçları aynıdır. B basımında, Kant, Transendental Dedüksiyon kısmını değiştirmesine rağmen, Transendental Şema kısmında büyük bir değişiklik yapmamıştır.⁸⁸

A basımının önsözünde belirttiği gibi Kant, transendental dedüksiyonun amaçlarına göre iki yanı olduğunu söylemektedir. Transendental dedüksiyonun bu iki

⁸⁵ Kant, A basımında önsözündeki, Axvi-xvii, pasajda öznel dedüksiyon ve nesnel dedüksiyonu beraber alır. Bunların her ikisinde önemlidir Kant için. Guyer, kategorilerin nesnelerle a priori olarak nasıl ilişkisi olduğunu ve bunun öznel dedüksiyona benzer olduğunu vurgular. Bkz. Guyer, *Kant*, s. 148. Bkz. Paton, H.J., *Kant's Metaphysic Of Experience*, voll, s. 240.

⁸⁶ Sentez, üçlü sentez (*Alm.dreifachen*, *İng.three-fold*) şeklinde belirtilmiştir. Kant, SAE'nin B basımında, sentezi, figüratif sentez (*synthesis speciosa*) ve entellektüel sentez (*synthesis intellectualis*) olarak ayırır. Bkz. Kant, B151.

⁸⁷ Longuenesse, Kant'ın B dedüksiyonu A dedüksiyonun bıraktığı yerden, yani "özbilincin sayısal özdeşliği", verili algıların sonsuz çeşitliliği aracılığıyla oluşturmayı amaçlayan yargılama ediminin sayısal özdeşliği açıklaması gereken noktada aldığı anlamına geldiğini belirtir. Bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 58. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s. 327. Guyer'e göre, Kant birinci baskının dedüksiyonunda tamalgı ve kategorilerin kullanımı arasındaki bağlantıyı yetersiz gösterdiğini fark etmiştir ki, B basımında bu bağlantıyı daha ikna edici hale getirmeye çalışmıştır. bkz. Guyer, *Kant*, s. 158. Gözkan'a göre, "A ve B basımındaki en önemli farklardan biri, bir düşünme fiili olan apperzeption fiili yoluyla "saf ben"nin tesis edilmesinde imgelemen rolüdür." Ayrıntılı bilgi için bkz. Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s. 119.

⁸⁸ Bkz. Salman, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi", s. 1498.

yanı, öznel dedüksiyon ve nesnel dedüksiyon olarak adlandırılır.⁸⁹ Öznel yanının, bilginin olanağını sağlayan öznel bilgi kaynaklarıyla olanaklı olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre Kant, deneyimin ve nesnelerinin bilgisinin olanağıyla ilgili öznel olan üç bilgi kaynağı belirler. Bunlar duyu, imgelem ve tamalgıdır. Aynı şekilde, Kant, bilginin nesnel yanının ise a priori bilgi kaynaklarıyla olanaklı olduğunu ve nesnel olanın öznel bilgi kaynaklarına uygulandığını gösterir.

Bu öznel ve nesnel dedüksiyon ayrımı birçok yorumcunun “yama teorisi (*patchwork theory*)” olarak tartıştığı konulardan birisidir. Dicker bu teoriyi şöyle belirtir: “Öznel dedüksiyon gerçekten de oluşumunda o kadar tutarsızdır ki, nasıl oluşturulduğuna dair ‘patchwork teorisi’ adı verilen özel bir teorinin konusudur.”⁹⁰ Transendental dedüksiyon, iki yönüyle bilginin olanağı için tasarımların birbirleriyle ilişkisini göstermesinin olanağını anlatan sentez kısmını ve bunun kategorilere uygulanmasının nesnel olanağını anlatır. Allison ise, transendental dedüksiyonun nesnel ve öznel yanı ile ilgili Kant’ın öznel yanı, belirli bir sorunun nedenini aramaya benzer bir şey olarak anlattığını ve bu yüzden de hipoteze benzediğini belirtir.⁹¹ Buradan anlaşılacağı üzere, öznel dedüksiyon yanı, farklı şekillerde de anlatılabilir ya da düşünülebilir; fakat nesnel dedüksiyonun gerekli olduğu söylenebilir. Birçok yorumcunun öznel dedüksiyon yanını eleştirmesinin nedeni olarak da bu gösterilebilir.

Böylece, bundan sonra, Transendental Dedüksiyon’da üçlü sentezin neler olduğu, dedüksiyonun amacı olarak görü çoklusunun birliğinin nasıl sağlandığı ve kategorilerin nesnel ve a priori olarak deneyime uygulanabilmesinin temelini nasıl kurulduğu üzerinde durulacaktır. Burada önemli olan, imgelemin ve zamanın

⁸⁹ Paton, öznel Dedüksiyon çok önemlidir, ancak esas olan Nesnel Dedüksiyon olduğunu belirtir. Bkz. Paton, H.J., *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol1 :240. Ayrıca bkz Nathan Bauer, “Kant’s Subjective Deduction”, *British Journal for the History of Philosophy* 18, sy 3, Haziran 2010 s.435. Ayrıca bkz. Rudolf A. Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant The Hermeneutical Import of the Critique of Judgment*, Chigaco & London The University of Chigaco Press, 1990, s. 20.

⁹⁰ Dicker Patchwork teorisi’nin detaylarından söz ederken, iki büyük Alman yorumcu Hans Vaihinger ve Erich Adickes tarafından sırasıyla 1881-1882 ve 1929’da ortaya çıkan eserlerde tasarlandığını belirtir. Dicker, devamında Kant’ın önde gelen İngiliz yorumcularından ve çevirmenlerinden biri olan Norman Kemp Smith tarafından 1923’te kabul edildiğini ve dedüksiyon pasajların, Kant’ın gelişiminin farklı dönemlerindeki düşüncesinin farklı katmanlarını tasarımı ve bu nedenle sıklıkla tutarsız oldukları ileri sürülmüş olduğunu yazar. Bkz. A. B. Dickerson *Kant on Representation and Objectivity*, s.93-94. Bu teorinin ilk eleştirisini Paton yapmıştır. Bkz. Paton, *Kant’s Metaphysic Of Experience*, vol:1, s.38.

⁹¹ Allison, *Kant’s Transcendental Deduction*, s. 197. Transendental Dedüksiyonun öznel yanının psikolojik bir yanının olduğu ile ilgili açıklamalar için bkz. Strawson, *The Bounds of Sense an Essay on Kants Critique of Pure Reason*, s. 32/97. Ayrıca Bkz. Patricia Kitcher, *Kant’s Transcendental Psychology*, New York Oxford University Press, 1990, s.14/182. Ayrıca Kant, B basımında imgelemin bir yönü olarak B152’de psikolojiye ait olduğu için yeniden üretici imgelemi ayırır.

işlevlerini görebilmek ve Transendental Şema için görünüşü belirlemek ve kavramların a priori nesnel geçerliğini gösterebilmektir.

2.3. Sentez

Sentez, duyarlık yoluyla verilen görü çoklusunun kavramlarla ilişkisini kuran bir işlemdir. Kant senteze başlamadan önce, duyu görüde çoklu kapsadığı için ona synopsis (özetleme)⁹² yükler. Sentezde, duyarlığın alırlık işlevi ile anlama yetisinin kendiliğindenliğinin birleşmesinin bilgiyi olanaklı kıldığı gösterilmektedir.

Kant'a göre sentez, imgelemin bir işlevidir. Buna göre, imgelemin üretken sentezi a prioridir, çünkü sentezin zorunlu birliğini kurar, diğer bir imgelem türü olan yeniden üretici imgelem, sentezin deneyimin koşullarına dayanır.⁹³ İmgelemin yeniden üretici sentezi, üçlü sentezde göreceğimiz gibi, görü çoklusunu bir kurala göre üretmeseydi, deneyimin olanağı üzerine konuşulamazdı. Kant, üretici imgelemin saf görü ile saf kavram arasında tasarımların sentezi olduğunu belirtir. Üretici imgelem a priori olarak deneyimin temelinde yer almaktadır. Böylece üretici imgelem transendentaldir. İlk olarak imgelemin işlevini sentezde görmekteyiz.

2.3.1. Üçlü Sentez

Üçlü sentezin olduğu bölüm öznel dedüksiyonu içeren bir bölüm olarak isimlendirilse de nesnel olması için zemini de hazırlar. Üçlü sentez olmadan anlama yetisi kavramlarının nesnelliğinden söz edemeyiz. Görü çoklusunun birleşmesi için sentez gereklidir ve kategorilerin a priori ve nesnel geçerliliğinin açıklanması bu yolla olabilir.

1) Görüde Algılama Sentezi⁹⁴

⁹² Kant, A97. Bkz. Kant, B129-130. Paton, anlamsız bulduğu synopsis'i, daha önce açıklanan üç aşama yerine dört aşama şeklinde, (bir synopsis ve üç sentez) iş başında olması gereken fazladan bir işlem gibi gösterildiğini belirtir. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1, ss.355-358. Allison da Kant'ın synopsis'i bir argümanın özeti olarak anlamadığını belirterek, aksine, onu orijinal Yunanca anlamıyla (syn-horan) birlikte ya da aynı anda görme olarak aldığını gösterir. Allison devamında, onu duyularla ilişkilendirdiği ve onu edilgen olarak gördüğü için, Kant'a göre bir sentez gerektiren bir bütünü oluşturmak için bir anlamda birbirine ait olan veya bir anlamda birbirine uyan çok sayıda öğeyi görmekle çeliştiğini belirtir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s.201.

⁹³ Bkz. Kant, A118 ve A123.

⁹⁴ (*Alm. Von der Synthesis der Apprehension in der Anschauung, İng. synthesis of apprehension*). Türkçe Arı Usun Eleştirisi (Kant, A99) Aslında burada tamalgı değil, ayırmsanma, bir yakalamak yani algılamadan söz eder. Tamalgı kendini kavramda tanımanın sentezinde gösterecektir.

Kant’a göre, tasarımlar zamanda düzenlenir ve bu yüzden tasarımların zamanda ayırmsanması, diğer bir deyişle zamanda ardışıklık özelliklerinin ayırt edilmesi gerekir. Kant bunu şöyle açıklar:

Kaynakları ne olursa olsun, ister dışardaki şeylerin etkileri yoluyla isterse iç nedenler yoluyla ortaya çıkarılmış olsunlar, ister a priori isterse görgül bir yolda görüngüler olarak üretilmiş olsunlar, tasarımlarımız ansal değışkiler olarak iç duyuya aittirler. Böylece tüm bilgilerimiz en sonunda iç duyunun biçimsel koşulunun, eş deyişle zamanın altında dururlar ve onda toplu olarak düzenlenmeleri, bağlanmaları ve ilişki içine getirilmeleri gerekir.⁹⁵

Görü çoklusunun, tüm tasarımlarımızın temelinde olan iç duyu olan zamanda ilk olarak anlara ayrılması gerekir. Böylece zihin, tasarımları zamanda fark eder çünkü doğrudan doğruya görüye yönelmiştir. Görü, bir çoklu verir ama bu çoklu bir tasarımda içerilmesine karşın, Kant’a göre, sentez olmadan olanaklı olamaz. Kant’a göre, algının sentezi, görü çoklusunun birliğinin yapılabilmesi için çoklunun içinden geçerek onu bir araya getirendir.⁹⁶

Burada sözü edilen zaman, algılama (*apprehension*) eyleminden önce bile "kendinde" verildiğini varsayabileceğimiz izlenimin zamanı değildir ama daha çok, bu zamansallık, çoklu algılama eyleminin kendisi tarafından üretilir.⁹⁷ Burada gördüğümüz gibi algılama, görü çoklusunun ayırmsanması zamanda algılanan tasarımların çoklu oluşturmadaki eylemdir. Bu sentez sonrasında imgelemin yeniden üretici sentezini incelemek gerekir. Bu sentezler birbirlerine bağlıdır. Bu görü çoklusu zamanda ayırmsanmadıkça, yeniden üretimi imgelem yoluyla mümkün olmaz.

2) İmgelemin Yeniden Üretici Sentezi⁹⁸

⁹⁵ Kant, A99. B basımında benzer bir açıklama ortaya koyar. Kant, tasarımlarımızın iç duyunun formu olan zaman altında durduğunu ve böylece zihnimizin değışimleri bu yolla olanaklı kıldığını söyler. Bu durumda Kant’a göre, iç duyu formu olan tasarımlarımızın bilginin olanağı için zamanda düzenlenmesi gerekir. bkz. Kant, B160. Ayrıca bkz. Funda Neslioğlu Serin, “Kant Felsefesinde Çoklu Ben’in Birleştiricisi Olarak Zaman”, sy 17, Bahar 2014, s. 173.

⁹⁶ Kant, A99. Kant, ayrıca imgelemin direkt algılar üzerinde uygulanan ediminin ayırmsama olduğunu söyler. Bkz. Kant, A120. Ayrıca bkz. Kant, B162.

⁹⁷ Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s.38. Ayrıca bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Deduction*, ss. 207-8. Allison, bununla ilgili, bir çoklu ile tasarlanmak ile onu bir çoklu olarak tasarlamak arasında ayırım yapmak gerektiğini belirtir. Allison, burada önemli bir nokta işaret eder ki, ilk olarak, bir izlenimler çokluğu duyarlık yoluyla verilirken, bir çokluk olarak verilmediğini, ikinci olarak, onu olduğu gibi almak gerektiğini, bunun da izlenimleri bir anlamda birbirine aittmiş gibi, yani sentetik bir birlik (bir çoğul) oluşturmuyormuş gibi almak anlamına geldiğini söyler..

⁹⁸ (*Alm. von der synthesis der reproduction inder Einbildung, İng. sythesis of the reproduction in imagination*).

Görüde algılama sentezi ile tasarımlarımızın zeminindeki iç duyu formu sayesinde görü çoklusun zamanın her bir anında ayırt ettik. Böylece anların zamanda birim şeklinde algılanmasıyla ayrılan görü çoklusunun düzeni ve ardışıklığı vardır. İmgelemin sentezin ikinci aşamasındaki yeniden üretici sentezi bu anlardaki her ayırmsanmış görüyü yeniden üretme görevini yapacaktır.

Kant, birbirini izleyen tasarımların bir araya toplanmaları ve bağlantı içerisine getirilmeleri gerektiğini belirtir. Ayrıca Kant, bu tasarımların bulunmamaları durumunda bile, onlardan herhangi birinin zihnin belli bir kalıcılık kuralına uygun olarak, birinden diğerine bir geçişini üretebilmesinin empirik bir kural olduğunu söyler.⁹⁹ Ama Kant, bu yeniden üretim kuralını görüşlerin edimsel olarak uyguladıklarını ve buna göre, tasarımlarının çoklusunda bu kurallara uygun takip eden tasarımların yer aldığını varsayar. Bunun nedeni, eğer bu varsayımda bulunulmasaydı, empirik imgelem gücümüz hiçbir zaman yetilerine uygun olamayacağından “zihnin iç doğasında ölü ve bizim için bilinmeyen bir yeti olarak gizli kalacaktı.”¹⁰⁰

Kant’a göre, imgelemin bu özelliği, bir kurala göre hareket etmelidir ki, bundan dolayı imgelemin sentezi tasarımların bütünlüğünü sağlasın. İmgelem yetisi, böyle bir kural olmadığında ruhumuz için ölü olacaktır; çünkü bir etkinliği olmayacak ve bundan dolayı etkinliği olmayan bir şey kalacaktı.

Kant zincifre, mevsimler gibi empirik tasarımları burada örnek olarak verir. Buna göre, kimi zaman zincifrenin ağır veya kırmızı olmasını anlayabilmek için zihnimizde imgelemin bir kuralı olması gerekir. Mevsimler örneği gibi, bazı meyvelerin kışın bazı meyvelerin yazın olmasını anlamlandırmanın yolu imgelemin yeniden üretim sentezidir. Kant yukarıda söz ettiğimiz örnekleri şöyle açıklamaktadır:

(...) düşüncede bir çizgi çizmeyi, ya da bir öğleden bir başkasına geçen zamanı düşünmeyi, ya da giderek belli bir sayıyı tasarlamayı istediğim zaman, ilkin;

⁹⁹ Kant, A100. Bu paragrafla ilgili olarak, Longuenesse, Kant’ın şimdiye kadar, deneyimci bir yaklaşım sergilediğini söyler. Ama bunlara ilişkinde oldukça çeşitli yaklaşımlar vardır: Locke’un gerçekçi açıklaması (bu düzenliliklerin, fikirlerimizin tasarımlar arasındaki gerçek ilişkilerle bağıntılı olduğunu varsaymak mantıklıdır), Berkeley’in fenomenist açıklaması (bu düzenlilikler, Tanrı’nın onları bizde ürettiği gibi fikirlerimizin birleşimlerindeki gerçek tekdüzeliklerdir) veya Hume’un şüphecî açıklaması (bu düzenlilikler radikal olarak olumsaldır ve geçmişte defalarca tanık olduğumuz ve doğal bir imgelem gücü eğilimiyle gelecekte tekrarlanmasını beklediğimiz izlenimlerimiz arasındaki bağlantılardan başka bir şey göstermez. Bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 40. Allison, çağrışım açıklamasının Hume’u anımsatığını ve Kant’ın Hume etkisinde olduğunu belirtir. Allison, Kant’ın aslında dönemin psikoloji ders kitaplarında geniş bir geçerliliği olan bir görüşü ifade etmekte olduğunu belirtir. Allison, Kant ile ilgili bu durumda, deneyiciler kadar rasyonalistler tarafından da paylaşılabilecek bir şey olduğunu vurgular. Bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Deduction*, s.212.

¹⁰⁰ Kant, A100-1.

zorunlu olarak düşüncem de bu çoklu tasarımları birbiri ardına ayırmamam gerekir.; Ama eğer önceki tasarımın düşüncesini (çizginin ilk bölüm lerini, önceki zaman bölümlerini ya da birbiri ardına tasarlanan birimleri) her zaman düşünceden düşecek ve onları bir sonrakine ilerlerken yeniden üretmeyecek olursam, hiçbir zaman tam bir tasarım, o sözü edilen düşüncelerin tümü, giderek uzay ve zamanın en arı ve en ilk temel tasarımları bile ortaya çıkamazlardı.¹⁰¹

Kant'ın verdiği çizgi ve sayı örneklerine ilişkin bu yeniden üretimi Longuenesse şöyle özetliyor:

Kant, görüşlerde birleşim (*conjunction*) ya da sürekliliğin (*succession*) bulunabilmesi için, tekrar tekrar algılanan bileşim (*conjunction*) ya da sürekliliğin (*succession*) tarafından mümkün kılınan çağrışımsal birleşimlerden önce bir birleştirme eyleminin gerekli olduğunu göstermek ister. Şimdi, "çizgi, sayı ve zaman" tasarımlarımızda tam da böyle bir edim örneklenmiştir ve birleştirme ediminin kendisi zaten bir yeniden üretim edimidir.¹⁰²

Kant, imgelemin yeniden üretimin kuralına göre, belli bir tasarımla, diğer bir deyişle kurala göre belirlenmemiş başka tasarımla değil de, kurala uygun tasarımla birleşime girmesine bu tasarımların öznel ve empirik zemini olan yeniden üretimin çağrışımı olarak adlandırır.¹⁰³ Kant imgelemin yeniden üretimin çağrışımından sonra, görüşlerin tüm çağrışımlarının bu nesnel zeminini onların benzeşmeleri (*Tr. benzerlik, yakınlık, Alm. Affinität, İng. Affinity*) olarak adlandırmıştır.¹⁰⁴ Kant'a göre, imgelemin bir ürünü olan bu sentez, sentezin ikinci aşamasında imgelemin diğer bir işlevini göstermektedir. İmgelem'in bir rolünü de Transendental Şematizmde göreceğimiz için imgelemin detaylı açıklaması sonraki bölümde olacaktır.

Kant için bilginin olanağı henüz mümkün değildir. Görüde tasarımlarımızın ayırmsanması ve sonrasında tasarımların yeniden üretilmesinden sonra, onların kavramda tanınmaları gerekir.

3) Kavramda Tanımanın Sentezi

¹⁰¹ Kant, A102. Allison, bu paragrafla ilgili iki belirlenim olduğunu söyler: İlk olarak, yeniden üretim sentezine transendental bir statü verir; bu, kavrayışta olduğu gibi, uzay ve zamanın tasarımlarını belirlemedeki rolünden kaynaklanmaktadır. Bu sentez gereklidir, çünkü duyarlılık saf bir çoklu sağlarken, onun bir çoklu olarak tasarlanmasını açıklayamaz. İkinci olarak, yeniden üretim sentezinin, tamalgı sentezini takip eden ya da onun üzerinde gelişen olarak değil, onunla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olarak görülmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Aslında, imgelemin yeniden üretici sentezi, daha önce ayırmsanan görünümün yeniden üretilmesiyle akılda tutulması, onun bir çoklu olarak kavranmasını sağlayamayacağından, bir kavrama koşulu olarak kabul edilebilir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s.217.

¹⁰² Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 41.

¹⁰³ Kant, A121. Paton, Kant'ın imgelemi üç tarzda ele aldığını belirtir. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1 ss. 366-67.

¹⁰⁴ Bkz. Kant, A113.

Kant şunu söyler: “Düşündüğümüzün bir an önce düşündüğümüz ile tam olarak aynı olduğunun bilinci olmasaydı, tasarımlar dizisindeki tüm yeniden üretim yararsız olurdu.”¹⁰⁵ Buna göre Kant, üçlü sentezin üçüncü adımında ilk iki sentezin birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgular.

İlk olarak, zamanda tasarımları ayımsadığımızda, onların an an tasarımlanmasını ve tekrar bir araya getirilmesini saf algı¹⁰⁶ yapar. Buna göre, tasarımların bilincinde olmamız gereklidir, çünkü bu tasarımları yeniden üretmek, sürekliliği sağlamak ancak bu yolla mümkün olur. Çünkü, Kant’a göre, eğer bu böyle olmasaydı, şu an düşündüğüm yeni bir tasarım olarak belirlenmiş olurdu, bu nedenle, bu tasarımın adım adım üretilmiş olmasını sağlayan edime ait olduğunu ortaya koyamazdı. Bu durumda tasarımın çoklusu hiçbir zaman bir bütün oluşturmaz, çünkü birlik sağlayacak bilinci olanaklı değildir.¹⁰⁷

Kavramda tanımanın sentezini şu dört maddede inceleyebiliriz:

- 1) Kavramların doğası ve bir çoklunun bir çoklu olarak tanınması.
- 2) “Tasarımların bir nesnesi” ifadesi ve sentezlenmiş çoklusunun bir nesneyle ilişkilendirmenin ne anlama geldiği.
- 3) Tamalgının birliğinin bir nesnenin tasarımının transendental zemini olduğunu.
- 4) Transendental nesne kavramını tanıtır.

(1) aşamadan çoklunun sentezinin açıklanmasını, yani ilk iki sentezin birbirleriyle sıkı sıkı ilişkili olduğunu anlatır. Görü çoklusu ayımsanması ve yeniden üretimi ile bir bilince ait olabilir ve bir bütün oluşturabilir. Kavramların doğası ile ilgili Kant, sayı kavramının sentezin bu birliğinin bilincinden oluştuğunu söylerken, kavram için, görülenin çoklusunu ve bundan yeniden üretileni tek bir tasarımda birleştirerek bilinçli bir kavramdan söz eder. Kavramda tanımanın sentezinde tasarımlara eşlik edecek bir bilinç her zaman bulunmalıdır. Bu bilinç, çoğu kez, zayıf

¹⁰⁵ Kant, A 103. Longuenesse, tanıma sentezinin bu sunumunu kafa karıştırıcı bulur, bunun nedenini şöyle anlatır: Daha önce benimsenen yöntemle aşına olan biri, Kant’ın empirik bir sentezi açıklamasını ve ardından bu empirik sentezin saf bir sentezi varsaydığını göstermesini bekler ve daha sonra matematiksel bir örnekle (sayı, çizgi, şekil) açıklar. Ancak burada Kant, empirik sentezin açıklanmasından vazgeçer ve doğrudan sayı örneğini sunar. Bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 45.

¹⁰⁶ Bkz. Kant, B160-1. Algının ayımsanması ve tamalgı hakkında bkz. Samantha Matherne, “Images and Kant’s Theory of Perception”, *Ergo, an Open Access Journal of Philosophy* 2, sy 20201214 Aralık 2015, ss. 753-55.

¹⁰⁷ Kant, A103.

olabilir ama bir bilinç her zaman bulunmalıdır, bazen bulanık olabilmesine karşın, Kant açısından bir bilinç bulunuyor olmalıdır.¹⁰⁸

Allison, iki şekilde yorumlar bu kısmı:¹⁰⁹

1. Duyusal verilerin birleştirilmesi için bir kural olarak bir kavramdır. Bu aynı zamanda, Kant'ın, tasarımların çokluğunu bir kavram altında toplayarak bilincin kendisini tasarlayabilme, yani çoklunun birliği tanımlayabilme anlamında kavramdır.
2. Kavram genel bir tasarım olarak bilinir, yani bir yargıda yüklem olarak işlev görebilen bir tür veya türün tasarımıdır. Buna göre Kant, zorunlu bir bilinç olmadan kavramlar ve nesnelerin bilgisinin tamamen imkansız olacağını belirtir.

Kant'a göre, kavramda tanımanın sentezi işlemi, görü çoklusunun kavram altına getirilmesi için onun ayrışması ve yeniden üretilmiş olanın tek bir tasarımda birleştirmesi gereklidir. Kavram görü çoklusunun bu işlevinin bilincinin birliğidir. Sayı kavramındaki örnekte olduğu gibi, kavramda tanımanın sentezinde ortaya çıkan sonuç, zamanda ayrışan saf çoklunun yeniden üretilmesi ve bunun bilincinde olup tek bir tasarımda toplanmasıdır.

(2) Kant 'tasarımların bir nesnesi'ni¹¹⁰ şöyle açıklar:

(...) görüngülerin kendileri duyusal tasarımlardan başka birşey değildirler, ve tam olarak kendilerinde oldukları gibi alındıklarında, nesneler (tasarım yetisi dışındaki) olarak görülmemelidirler. Öyleyse bilgiye karşılık düşen ve bu yüzden o denli de ondan ayrı olan bir nesneden söz edildiğinde bundan ne anlaşılacaktır? Bu nesnenin salt genelde birşey = X olarak düşünülmesi gerektiği açıktır, çünkü bilginin dışında elimizde bu bilginin karşısına ona karşılık düşmek üzere koyabilecek hiçbirşey yoktur.¹¹¹

¹⁰⁸ A103-4. Kant, bunu B basımında, bilincinde olmadığı bir tasarımı benim tasarımı olamaz olarak daha açık bir şekilde ifade eder. Bkz. Kant, B132.

¹⁰⁹ Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, ss. 219-20. Ayrıca bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 47.

¹¹⁰ Allison, Kant'ın kavramlar olmadan nesnelerin bilgisinin tamamen imkansız olacağını iddia ettiği için, Kant'ın böyle bir nesneden ne anladığını kesinlikle açıklaması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s. 221. Benzer açıklamalar için bkz. Paton, H.J., *Kant's Metaphysic Of Experience*, voll 1 : ss.79-80.

¹¹¹ Kant, A 104. Allison, Kant'ın burada bu birliği, bizim tasarımlarımızda ontolojik olarak farklı bir X olarak kabul edilen nesnenin "bizim için hiçbir şey" olmadığı gerekçesiyle nesnenin yanından öznenin nesnesine değiştirdiğini, çünkü ona bilişsel erişimimizin olmadığını ve bunun sonucu olarak da gerekli birliği bilen bilinçte konumlandırmaktan başka seçeneğimiz olmadığını belirtir. Allison'a göre, Kant, bu bilinç birliğinin neden "formal" olduğunu açıklamaz; ancak cevap muhtemelen, tasarımların birleştirilmiş olan içeriklerinden ziyade tasarımların birleştiği form veya tarz tarafından belirlendiği

Kavramlar olmadan nesnelerin bilgisinin tamamen olanaksız olacağından Kant'ın böyle bir nesneden ne anlaması gerektiğini açıklaması gerekir. Buna göre, nesneyi, görü çoklusunun sentetik birliği ortaya çıktıktan sonra bildiğimizi söyleyebiliriz.¹¹²

Kant nesne olarak üçgene ve empirik bir kavram olarak cisme işaret eder;¹¹³ (1) bir üçgen örneğini verir, üç doğru çizginin bir kurala göre görüde sunulabilir olduğunu söyler. Bu kurala göre, çoklunun tümü belirlenir. Bu belirlemeyi tamalğının birliğini olanaklı kılan koşullarla yapar. (2) Bir bilgi için kavrama gereklidir; kavram eksik ya da bulunaklık olursa olsun, kavram kural olarak evrensel bir şeydir. Cisim kavramı yoluyla düşünülen çoklunun birliğine göre dış görünüşlere ilişkin bilgimiz için kuraldır. Cisim kavramı ile görülerimize ilişkin dışımızda uzam tasarımını ve içine işlenemezlik, şekil tasarımlarını zorunlu kılar.

Kant, matematik kavram olan üçgende olduğu gibi, empirik kavram olan cisimde görü çoklusuna bir kural verdiğini belirtir. Kant görü çoklusunun bir birliğe sahip olması gerektiğini ve bunun için bilincin birliği gerektiğini vurgular. Cisim kavramında olduğu gibi, kavram kural belirler ve bu kuralın zorunluluk içermesi gerekir.

(3) Bu yüzden tasarımların zorunluluğu için transendental zemin gerekir. Bu transendental zemin transendental tamalgıdır. Diğer bir deyişle, Kant'a göre, görü çoklusunun sentezinde bilincin birliğini ve genel nesnelerin kavramların deneyimin olanağını sağlamak için transendental zemin gerekir.¹¹⁴ Transendental tamalğının

gerçeğinde yatmakta olduğunu söyler. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s. 222. Longuenesse ise, Kant'ın bu pasajı için, herhangi bir deneyimsel kavram gibi, matematiksel kavramın (örneğin, bir üçgen veya üçgen şekli) bizim tasarımlarımızdan farklı bir "nesne = X" kavramı olduğunu ve bu varsayımın bizi tasarımlarımız arasında tutarlılık aramaya ittiğini söyler. Kant, kendi tasarımlarımızdan başka hiçbir şeyle uğraşmak zorunda olmadığımızı belirterek, "tasarımlarımızın nesnesi"nden bunu anlamamızı bekler. Bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 48. Ayrıca Palmquist nesnenin altı perspektifinden söz ettiği makalesinde, Kant'ta nesne kavramının üzerine düşünür. Transendental ve empirik olarak ayırarak, Kant'ı ve Kant yorumcularını inceler. Bkz. S. R. Palmquist, "Six Perspectives on the Object in Kant's Theory of Knowledge", *Dialectica* 40, sy 2 (Haziran 1986): s.123, <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1986.tb01262.x>.

¹¹² Kant, A104. SAE'nin B basımında nesneyi düşünmek ile nesneyi bilmenin aynı şey olmadığını belirtir. Bkz. B146. Kant SAE'nin B basımında nesneyi daha net tanımlayarak kavramında verili görünün çoklunun birleşmiş olduğunu söyler. Nesne için, tasarımların birleşmesi onların sentezinde bilincin birliğini gerektirir. Bkz. Kant, B137.

¹¹³ Kant, A105-6. Kant, cisimin empirik bir kavram olduğunu belirtir ve içerisinde form ve duyumsal içerik bulundurma yanısıra, yer kaplama, görü çoklusu geçirme bulundurduğunu söyler. bkz. A21/B35.

¹¹⁴ Kant, A107. Kant, görüler bilinçte bulunamıyorsa, bizim için bir hiç olduğunu belirtir, Kant'a göre, bilgi sadece doğrudan ya da dolaylı olarak tasarımların bilince katılıyor olmaları ile olanaklıdır. Diğer

böyle bir zorunluluğu olmadığına bir nesneden söz etmek olanaklı değildir. Kant empirik tamalgıdan da söz eder.¹¹⁵ Empirik tamalgı, görü çoklusunun algısının değişken tarafıdır. Böyle değişken bir algı, bir şey düşündüremez. Görü çoklusu transendental bir zeminle çoklunun birliğinin sağlanması için transensental tamalgının kökensel etkinliğine ihtiyacı vardır.

(4) Transendental nesneyi Kant, genel olarak 'bir şey = X' olarak tanımlar. Bilincin birliğinin transendental zemini olanaklı olduğu sürece bir transendental nesneden söz edebiliriz. Buna göre, Kant, görünüş ile transendental nesneyi ayırmaktadır:

Görüngüler bize dolaysızca verilebilecek biricik nesnelerdirler, ve onlarda dolaysızca nesne ile ilişkili olan ise sezgi olarak adlandırılır. Ama bu görüngüler kendilerinde şeyler değildirler; tersine, yalnızca tasarımlardır ki yine kendilerinin nesneleri vardır—bir nesne ki artık bizim tarafımızdan sezilemez ve bu yüzden görgül-olmayan olarak, e.d. aşkınsal nesne = X olarak adlandırılabilir.¹¹⁶

Kant'a göre, transendental nesne, genel olarak bir şeyi tasarım haline getirmekteki bilincin zorunlu birliğinden başka bir şey değildir. Böyle bir birlik olmaksızın,¹¹⁷ yani tamalgının transendental birliği olmaksızın nesneden söz edilemez.

2.3.2. Duyusal Görü Çoklusunun Birliğinin Bilincin Birliği ile İlişkisi

Kant'a göre, bilincin birliğinden söz edebilmemiz için tamalgının sentetik birliğinin ne anlama geldiğini çözümllemek gerekir. Buna göre, görü çoklusunun bilince -özbilinç- ait olması gereklidir, tersi durumda bu tasarımlar benim tasarımlarım olmayacaktır. Bu nedenle, görü çoklusu düşünceden önce duyarlık tarafından alımlanmasına rağmen, düşünülebilmesi için benim tasarımı olarak a priori koşullar

bir deyişle, Kant, bilgilerimiz tasarımların bilincin birliği yani kendi kendimizin tam özdeşliğinin a priori bilincinde olmakla olanaklı olduğunu belirtir. Bkz. Kant, A116-7/ B132-6. Longuenesse, Kant'ın tamalgı ile yapmak istediğini görü çoklusunu sentezlemek, sentezlenmiş tasarımları kavramlar halinde analiz etmek ve böylece onları nesnelerle ilişkilendirmek olduğunu ve bu açıklamanın, B dedüksiyonunun ilk bölümünde tam olarak sağlamaya çalıştığı şey olduğunu söyler. Bkz. Longuenesse, *Kant and the Capacity to Judge*, s. 110.

¹¹⁵ Bkz. Kant, A107.

¹¹⁶ Kant, A109. Bu paragrafta kendinde şey olan transendent bir nesne ile transendental nesne ayrımını belirtir. Kant, transendental nesnenin "genel olarak tüm empirik kavramlarımızda bir nesneyle, yani nesnel gerçeklikle ilişki sağlayabilen şey" olduğunu belirtir. bkz. Kant, A110. Nesnenin kendisi her zaman tasarımı olan bir şey olduğu için, tasarım ile nesnenin denkliği karşılaştırma yoluyla belirlenemeyeceğinden, bunun içkin (immanent) ölçütler aracılığıyla, yani bir nesnenin olduğu gibi tasarımı ile ilişkin kurallar aracılığıyla yapılması gereklidir yani bir nesnenin transendental kavramı olarak kabul edilen transendental bir nesne, bir nesnenin olduğu haliyle tasarımı için kurallardır. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Deduction*, s. 233. Ayrıca bkz. Kant, A251.

¹¹⁷ Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, vol:1, s.460.

altına girmesi gerekir. Kant, tamalğının birliğinin, ondan doğan a priori bilginin olanağını belirlemek için özbilincin transendental birliği olarak da adlandırdığını belirtir.¹¹⁸ Böylece, görü çoklusunun benim tasarımı olarak bir bilinçte toplanması gerekir, böylelikle bu tasarımların bana ait olduğunun bilincinde olabilirim. Görü çoklusunun tamalğının kökensel sentetik birliği koşulu altında durması gereklidir, bu yolla söz konusu bu görü çoklusunun bir bilinçte toplanması sağlanmış olur.

Kant, tamalğının sentetik birliğinin duysal görü çoklusunun birlik altına gelmesinden söz ettikten sonra, yargılardaki “-dır”ın nesnel bir birliği ifade ettiğini, öznel bir birlikten ayırt edildiğini ve tamalğının sentetik birliği ile tüm yargıların mantıksal formunu sağlayabilmesi için tamalğının önemini vurgular.¹¹⁹

Kant açısından, kategorilerin nasıl a priori bir şekilde deneyime uygulandığını ve dedüksiyonun genel amaçlarından biri olan kategorilerin doğasının, buna bağlı olarak bilginin olanağının bu yolla açıklanması mümkündür.

2.3.3. Kategorilerin Deneyimin Olanağı için Nesnel Zemini

Kant’a göre, kategoriler düşünmeyi sağlar, duyarlık ise alımladığı görü çoklusunu kategorilerin düşüneceği içeriği düşünmeden önce kategorilere verecek olandır. Bu durumda, kategorilerin deneyimi olanaklı kılması için bu görü çoklusunun birliğinden sonra onu düşünebilmesi, onu bilmesi gerekir. Kant, bundan sonraki adımı, duyu yoluyla verilen görü çoklusunun kategoriler yoluyla ve dahası, görülerin formuna göre değil ama sentez kurallarına göre a priori olarak ve doğaya yasalar getirerek yapar.¹²⁰

Kant, kategorileri doğa yasası, kurallar yetisi, düşünce yetisi ve yargının birliği adında nitelendirir.¹²¹ Kant şunu söyler: “Kategoriler görüngülere, ve dolayısıyla tüm görüngülerin toplamı olarak doğaya (*natura materialiter spectata*) a priori yasalar veren kavramlardır.”¹²² Bu yüzden dedüksiyonun ikinci kısmı olan görü çoklusunun görünüş olarak kategorilere uygulanmasının nasıl a priori gerçekleşebileceği bununla ilgilidir. Kant, ilk bölümde söz edildiği gibi, Kopernikçi Devrim amacını burada

¹¹⁸ Kant, B132. Tamalgı üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, ss. 116-17. Ayrıca bkz. Deleuze, *Kant’ın Eleştirel Felsefesi*, s.54.

¹¹⁹ Kant, B142.

¹²⁰ Kant, B159-160.

¹²¹ Bkz. Kant, A 125/126, B 137 ve B150.

¹²² Kant, B163.

gösterir. Diğer bir deyişle, sadece nesnenin kendisinden değil, insan zihninin bilme yetileri -duyarlık ve anlama yetisi- bilginin olanağını sağlar. Buna göre, kategorilerin yani anlama yetisinin kavramlarının doğadan türetilmesi ya da deneyimden çıkması gibi bir durum yoktur. Anlama yetisi doğa için yasalar belirler. Bunun a priori ve nesnel olması bilgiyi edinme yolumuzdan oluşur. Anlama yetisi doğaya yasalar belirler. Bu a priori ve nesnel olması bilgiyi edinme yolumuzdan oluşur. Kant bunu şöyle açıklar:

Doğa (yalnızca genelinde doğa olarak görüldüğünde) zorunlu yasallığının (*nature formaliter spectata*) kökensel zemini olarak bu kategorilere bağımlıdır. Arı anlak, uzay ve zamandaki görüngülerin yasalığı olarak görülen genelde bir doğaya temel olan yasaların ötesinde, a priori salt kategoriler yoluyla görüngülere yasalar getiremez. Tikel yasalar, görgül olarak belirli görüngüleri ilgilendirdikleri için, a priori yasalardan tam olarak türetilemezler, gerçi tümüyle onların altında duruyor olsalar da. Bu yasaları genel olarak bilebilmek için deneyime başvurmak zorunludur; ama genel olarak deneyim açısından, ve onun bir nesnesi olarak bilinebilecek olan açısından, ancak o a priori yasalar bilgilendirici olabilir.¹²³

Kant açısından deneyime bilgi için ihtiyaç duyulur ama bilginin nesnel ve a priori geçerliliği için kategorilerin deneyime doğa yasası getirmesi gerekir. Kategoriler de bilginin olanağı için a priori temeldir.

Sonuç olarak, Kant, SAE'nin Transendental Öğeler Öğretisi bölümünde, duyarlık alanı ile anlama yetisi alanını ayrı ayrı inceler. Bu incelemeden sonra bilginin olanağı için, bu iki alanın sentezinin yapılması gerektiğini belirtir. Bu bölümde gördüğümüz gibi, duyarlık alanının a priori formu olan uzay ve zaman görüşü bilginin nesnesine ilişkin ilk verileri almamızı sağlamaktadır. Bilginin nesnesi, anlama yetisinde belirlenmektedir. Bu belirleme, görü çoklusunun sentezi olmaksızın yapılamaz. Anlama yetisi kavramları da nesnelerin belirlenmesi için a priori ve nesneldir. Kant, Transendental Dedüksiyon'da bunun açıklanmasını göstermektedir.

Kant, SAE'nin A ve B basımlarında, Transendental Dedüksiyon ile ilgili, farklı yöntemlerle aynı şeyi amaçlamaktadır. Temel amaç, görü çoklusunun anlama yetisi kavramları için sentezlenmesidir. Böylece anlama yetisi kavramlarının bilgi olanağı için kullanımının a priori ve nesnel koşulları sağlanır. Bu koşulların arasında “imgelem” ve “tamalgının kökensel birliği” gerekmektedir. Bir bilgi veya bir bilgi nesnesi bilinçte birliği olmaksızın bilinemeyeceğinden, bunun öncesi sentezi yapan imgelemin ve görü çoklusunun birliğini sağlayan tamalgının birlikte çalışması gerekir.

¹²³ Kant, B165. Bkz. Kant, A127-8.

Böylelikle, Kant, SAE'nin Transendental Dedüksiyon bölümünde anlama yetisi kavramlarının doğasını ve kullanma yerini gösterir. Bu bölümün önemli bir konusu olan sentez, görü çoklusunun bir nesne kurmasını gösterir. Bu durum, Transendental Şema bölümü için, görünüşü ve kavramları hazır bulundurur. Diğer bir deyişle, Transendental Dedüksiyon, görü ile kavram arasındaki ilişkiyi kurmak için sentezi yaptıktan sonra, bu sentez yoluyla kavramların altına görünüşlerin alınmasını ve kategorilerin görünüşlere uygulamasını transendental şema yapar.

3. TRANSCENDENTAL ŞEMATİZM

SAE’de önemli bir bölüm olan Transcendental Şematizm’in yeri, Transcendental Dedüksiyon bölümünden sonra ve Temel İlkeler kısmından öncedir. Bu bölümün yeri, aslında bir sorunun devamı olarak kendini gösterir. Bu sorun, transcendental dedüksiyonda çözüme ulaşmış kavramların deneyime uygulanmasının nesnel geçerliliği ile ilgilidir.¹²⁴ Bu sorundan sonra, sorunun devamı olarak, görüşlerin nasıl anlama yetisi kavramlarının altına koyulabileceği sorusu cevapsız kalmıştı. Bu soruya cevap verecek bölüm olan Transcendental Şematizm, bu yüzden Transcendental Dedüksiyon’dan sonra, Temel İlkeler’den öncedir. Temel İlkeler ise, sentetik a priori bilginin zorunluluğunu göstermek için kategorileri kullanarak deneyimin yapısını açıklar.

Transcendental dedüksiyonda gördüğümüz gibi, Kant, anlama yetisinin kavramlarının deneyime uygulanmasının olanağını, görüş çoklusunun “tamalgı” ile birlik haline getirilen ve görüş ile anlama yetisi kavramlarını bir araya getiren, sentez yapan “imgelem” ile göstermişti. O halde, transcendental şematizmin işlevi, anlama yetisi kavramlarının kullanımıdır. Diğer bir deyişle, transcendental dedüksiyon, kavramları görüş çoklusuna uygulama olanağını göstermeye çalışırken, şematizm böyle bir uygulama olanağının gerçekleştirilmesini gösterir.¹²⁵ Bu nedenle, bu iki bölüm birbiriyle ilişkilidir. Allison’da bu ilişkiyi şu şekilde açıklar:

¹²⁴ Burada, geçerlik, Dedüksiyon kısmında söz edilen *quid juris*’tir. Bu hak sorusunun Şematizmle ilgisini vurgulamak da gerekir. Bunu Çitil, ilk olarak, kavramlar nasıl duyuşsal alanla ilişki kurabiliyor veya duyuşsal içerik hakkında konuşabiliyor sorusunun ve ikinci olarak da anlama yetisi kavramlarının nasıl oluyor da tüm bilgiler için ilkeler kurduğu sorusunun, şematizm bölümünü hayati yapmakta olduğunu belirtir. Bkz. Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, s. 189.

¹²⁵ Nathan Rotenstreich, “Kant’s Schematism in Its Context”, *Dialectica* 10, Mart 1956, s. 9. Bkz. Rudolf A. Makkreel, *Imagination and Interpretation in Kant The Hermeneutical Import of the Critique of Judgment*, Chicago & London The University of Chicago Press 1990, s. 41. Bkz. Pendlebury, “Making Sense of Kant’s Schematism”, s. 778. Ayrıca, Allison’un belirttiği gibi, Transcendental Dedüksiyon bölümü ile ilgili kötü ün nasıl varsa, Transcendental Şematizm bölümü için de benzer bir ünden söz edebiliriz. Bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s. 202. Transcendental Şema ile ilgili olumsuz yorumlar için bkz. T.E. Wilkerson, *Kant’s Critique of Pure Reason, A Commentary for Students*, Clarendon Press Oxford University Press 1976, s. 95. Wilkerson, şematizmin hiçbir önemli amaca hizmet etmediğini belirtir ve bundan dolayı göz ardı edilmesinin bir kayıp olmayacağına işaret eder. Bunun yanında, Kant’ın sorduğu “kategoriler verili olana nasıl uygulanabilir?” sorusunu tekrar etmesini Warnock, bu tartışmanın yeni moda gibi görünmesi durumunda, sonucunun en azından kırk yıldan daha eski olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Warnock, Kant’ın “zihindeki” bir sürecin aynı süreci nesneler dünyasında bir şekilde açıklayabileceğini varsayarak bunu gözden kaçırdığını öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. J. Warnock, “Concepts and Schematism”, *Analysis* 9, sy 5, 1949, ss. 77-82. Bennett, Kant’ın kategorileri uygulamadaki sorun hakkındaki tutarsızlığını, dedüksiyonda ileri sürdüğü anlamsız ve boş çözümle benzer olduğunu belirtmiştir. Bkz. Jonathan Bennett, *Kant’s analytic*, Cambridge Philosophy Classics edition, New York Cambridge University Press, 2016, s.51. Bennett, ayrıca Warnock’un yorumuna da değinerek, Kant’ın

Şematizmin ele aldığı soru, kategorilerin görünüşler için geçerli olup olmadığı değil (bu soru dedüksiyon'da ele alınmaktadır), fakat, hangi (duyusal) koşullar altında bunu yapabilecekleridir. Üstelik, bu soru hem mükemmel bir şekilde tutarlıdır hem de dedüksiyon tarafından büyük ölçüde ele alınmamıştır.¹²⁶

Transendental dedüksiyonda, kategorilerin görü çoklusuna uygulanmasının nasıl bir gerekçesi olduğuna ilişkin bir soru sorulurken, transendental şema bunun hangi koşullar altında gerçekleştiğine ilişkin sorunun cevabını içerir. Böylelikle, genel olarak bu bölümde şu konular üzerinde durulacaktır:

- 1) SAE'deki bilginin yargı haline getirmesi için saf anlama yetisi kavramlarının görünüşlere uygulanmasının olanağı gösterilmelidir.
- 2) Burada sözü edilen kavramlar saf anlama yetisi kavramları olduğundan, transendental şematizm, başından beri, saf anlama yetisi kavramlarının şematizmidir, bu yüzden empirik kavramlar ve matematiksel kavramlara ilişkin açıklamaların yetersizliği¹²⁷ sorunu tartışılmalıdır.
- 3) Transendental Şema'nın hem imgeleme hem de transendental zaman ile ilişkisi gösterilmelidir.

Böylelikle, Kant'ın Transendental Şematizm görüşü bu bağlamlarda değerlendirilip, yorumcuların açıklamalarıyla açıklığa kavuşturulacaktır. Bu sorunlar üç tanım yoluyla incelenecektir.¹²⁸ İlk olarak, transendental şema, imgelemin ürünüdür.¹²⁹ İkinci olarak, anlama yetisi kavramları olan kategorilerin uygulaması ve kullanımı görünüşlerle sınırlandırılmıştır.¹³⁰ Son olarak da zaman belirlenimi, tasarımların zemininde bulunur.¹³¹ Buna göre, kategorinin görünüşler üzerine

sahip olduğu sorunu çözemediği konusunda aynı fikirde olduğunu belirtirken, kapsamı konusundaki yorumlarda aynı fikirde olmadığını söyler. Age. s.159.

¹²⁶ Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s. 203. Allison bir başka çalışmasında yargıların ve özel olarak sentetik a priori yargıların bir açıklamasının başlangıcını, SAE'nin Giriş bölümünde veya Transendental Dedüksiyon'da değil ama Transendental Şematizm bölümünde olduğuna dikkati çeker ve bu bölümün genellikle ileri sürülen tersine sistematik ve felsefi bir önemi taşıdığını belirtir. Bkz. Henry E. Allison, "Transcendental Schematism and The Problem of the Synthetic A Priori", s. 58. Bkz. H. A. Prichard, *Kant's Theory of Knowledge*, Oxford Clarendon Press, 1909, ss. 246-47.

¹²⁷ Bu tartışmalar için bkz. Robert B. Pippin, "The Schematism and Empirical Concepts", *Kant-Studien* 67, 1976 s. 171. Empirik kavramlar ve matematiksel kavramlar için sorunlar hakkında bkz. A. Emre Dağtaşoğlu, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Matematik-Empirik kavramların Şematizmi Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 31, Aralık 2014, ss. 109-13.

¹²⁸ Allison Transendental Şema'yı çeşitli tanımlarla belirlemiştir. Bkz. Allison, "Transcendental Schematism and The Problem of the Synthetic A Priori", s. 66.

¹²⁹ Kant, A140/B179.

¹³⁰ Bkz. Kant, B186.

¹³¹ Bkz. Kant, A99/100.

uygulanışı transendental zaman belirlenimi yoluyla olanaklıdır ve transendental şema ise, görünüşlerin kategorinin altına alınmasının aracısıdır.¹³²

3.1. Transendental Şema ve Yargı Yetisi ile İlişkisi

Kant açısından tasarımlarımızın sentezi bilginin olanağını gösterir ve böylece, bilgi, yani yargı duyulardan gelen malzeme ve anlama yetisinin kavramlarının imgelemin senteziyle ortaya çıkar. Kant’a göre, anlama yetisi kavramlarının verilen çoklunun birliğiyle yargıda bulunmak dışında başka bir işlevi yoktur.¹³³ Bu durumda, transendental dedüksiyonda görü çoklusunun ve anlama yetisinin nesnel geçerliklerini ve a priori olanaklarını gösterdikten sonra, yargıda bulunmak için görünüşlerin kavramlara uygulanması gerekir.

Kant açısından yargılar, nesnelerin dolaylı bilgileridir.¹³⁴ Aynı şekilde, Kant’a göre yargı, birçok tasarımın bağlantısını içerdiği için, transendental şematizm de bu bağlantının bir parçasıdır. Kant, yargı yetimizi ve onun bir parçasını şöyle ilişkilendirir: “Anlak kurallar yetisi olarak görülecek olursa, o zaman yargı-yetisi kurallar altına alma, e.d. birşeyin verili bir kural (*usus datae legis*) altında durup durmadığını ayırtetme yetisidir.”¹³⁵ Buna göre, Transendental Şema, yargı yetisi ile ilgili bir kısımdır. Kant’a göre, şema görünüşlerin anlama yetisinin kurallarının altında durmasını sağlayacak olan bir yetidir. Diğer bir deyişle, Kant, Transendental Şematizmi yargı yetisinin bir bölümü olarak anlama yetisi kavramlarının duysal koşulu olarak belirler.¹³⁶ Kant SAE’de şunu söyler:

(...) kategoriler ne bilimizin kendiliğinden düşünülen ilk a priori ilkeleridirler, ne de deneyimden türetilirler; tersine, düşüncenin varoluşumuzla aynı zamanda yerleştirilmiş öznel eğilimleridirler ki Yaratıcımız tarafından öyle

¹³² Bkz. Kant, B178/A139.

¹³³ Bkz. Kant, A68/B93, A229. Anlama yetisi, empirik bilgi elde edebilmek için verili görünüşler üzerine karar veren bir yetidir. Bu nedenle de yargı yetisinin saf anlama yetisi kullanımında belirli kurallar yoluyla uygun ve geçerli kılma gibi kendine özgü bir görevi vardır. Bkz. Kant, A135.

¹³⁴ Bkz. Kant, A68/B 93, A55/B79, A78/B54 ve A126.

¹³⁵ Kant, A133/B172. bkz. Kant, A247/B 30, Pendlebury, “Making Sense of Kant’s Schematism”, s.792. Anlama yetisi ile Yargı yetisi arasındaki farkın zorlukları ile ilgili bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s. 205. Smith, bu ayrımın oldukça keyfi ve yapay olduğunu belirtir. Bkz. Smith, *A Commentary to Kant’s “Critique of Pure Reason”*, s. 332. Allison, yargılama yetisini; anlama yetisinin kurallarını hangi kuralların geçerli olduğunu ve bu kuralların uygulaması olduğunu belirtir. Scaglia, Allison’un bu ayrımı detaylandırırken ve üçüncü bir yetiyi tanıtmaya ihtiyacının altını çizerken; şemalar, kategoriler ve imgeler arasındaki ayrıma dikkat çektiğini belirtiyor. Bkz. Lara Scaglia, *Kant’s Notion of a Transcendental Schema*, s.139.

¹³⁶ Transendental şemanın kategorilerin duysal koşulu olduğunu belirtir. Bkz. Kant, A136/B175.

bir yolda düzenlenmişlerdir ki kullanımları deneyimi işleten doğa yasaları ile tam olarak bağdaşır.¹³⁷

Kant, yargı yetisini insanın zihninde bulunduğunu ve doğanın da buna ne kadar uygun olduğunu vurgular. Burada yargı yetisi ile anlama yetimizin birbirlerine oldukça yakın olduğunu görmekteyiz. Kant’a göre anlama yetisi yoluyla bir kural düşünülür ve yargı yetisi ise, bu yolla bilginin koşullarını altına alır (*subsumption*) ve sonrasında bilginin kuralı – kategoriler- yüklem yoluyla belirlenir.¹³⁸ Kant’a göre, “kavramlar, olanaklı yargıların yüklemeleri olarak, henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile bağıntılıdır.”¹³⁹ Bu durumda, yargı bu bilgi koşullarını, diğer bir deyişle görünüşlerin kategorileri kapsaması anlamına gelir. Bu kapsama/altına alma kuralı, transendental şema aracı tasarım olarak, bilgi koşulları türdeşlik ilişkisi kurmasıyla uygulanır.

Kant, anlama yetisi ile yargılama yetisinin yakınlığını gösterirken, yine de birbirlerinden farklı olduklarını da vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle Kant, anlama yetisi kavramlarının hangi kurallar çerçevesinde geçerli olup olmadığını vurgulamaktadır, yargı yetisi ise, tekil kuralların genel kurallar altına alınmasının

¹³⁷ Kant, B167. Buradaki doğuştancı düşünce, tümüyle Kant’ın kendisinden önceki rasyonalistlerde gördüğümüz şekliyle bir doğuştancılık değildir. Bunu Kartezyen ve Leibnizci doğuştan bilginin geldiğine yönelik görüşlerin içerik temelli doğuştancılığına karşıt olarak açıklamak doğru olmakla birlikte, bu görüş, zihnin sentez kuralını uygulamaya yönelik a priori olarak bulunması anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Hanna, "Kant's Theory of Judgment", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/kant-judgment>.

¹³⁸ Kant, A304/B360/1. Kant görünüşlerin kavramları “altına alma” ya da “kapsama”sı diğer bir deyişle uygulamanın olanağını gösterme anlamında, bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bkz. Kant, A308/B364. İngilizce karşılığı olarak ‘*subsumption*’, Almanca’da ise ‘*subsumtion*’ olarak geçer. Kant, akıl ile yargı arasındaki ilişkiyi gösterir, diğer bir deyişle akıl, şemanın yaptığı kurallar altına alma durumundaki nesneyi birlik olarak belirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Caygill, *A Kant Dictionary*, s. 381. Allison, bazı eleştirmenlerin, Kant’ın ‘kapsama’ kavramını, geleneksel yargı kuramında kullanıldığını şekilde, yani bir sınıf kavramı ile onun altındaki tikeller arasındaki ilişkiyi belirtmek için kullandığını varsaydıklarını ve yalnızca bu ilişkiyi yakalamanın tamamen yetersiz olduğunu iddia etmekle kalmazlar, aynı zamanda Kant’ın kendi öğretisine göre kategoriler ile uyumlu olarak verilen arasındaki ilişkiyi yanlış yorumladıklarını da belirtir. Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s. 211. Kemp Smith’in belirttiği gibi, bu ilişki tam anlamıyla form ve madde, yapı ve içerik ilişkisidir, evrensel ve tikel değildir. Bkz. Kemp Smith, *Commentary*, s. 335-36. Paton, Kant’a göre bütün kavramların kural görevi gördüğünü ve kapsayıcılık/kurallar altına almakla, verili bir kavramın altında herhangi bir şeyin olup olmadığına karar verdiğini; aslında kapsayıcılık/kavram altına almanın sıradan anlamının bu olduğunu anlatır. Bkz. H.J. Paton, *Kants Metaphysic Of Experience II*, Vol:II (George Allen & Unwin Ltd, 2007), s.24. Aristotelesçi mantık anlayışındaki kapsayıcılık ile karşılaştırma için bkz. Jessica J. Williams, “‘The Shape of a Four-Footed Animal in General’: Kant on Empirical Schemata and the System of Nature”, *HOPOS: The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science* 10, 01 Mart 2020 s. 9. Ayrıca bkz. Kant, A646/B674.

¹³⁹ Bkz. Kant, A69/B94.

uygulamasını göstermektedir. Yargı yetisinin bu uygulamasını, görünüşleri kavramlar altına alarak, transendental şematizm yapmaktadır.

Kant, SAE’de söz ettiği yargı yetisi ile ilgili bazı sorunları üçüncü kritikte detaylandırılmıştır. Bunlardan biri, anlama yetisi kurallar vermesine rağmen onun uygulanışı için yargı yetisinin uygulanan bir alan olması sorunudur. Kant’a göre, “anlak kurallar yoluyla öğrenmeye ve donatılmaya yetenekli olsa da, yargı yetisi özel bir yetenektir ki, öğretilemez ama ancak uygulanabilir.”¹⁴⁰ Buradaki yetenek kavramı yargı yetisi açısından önemli bir belirlenimdir. Bu belirlenim üçüncü kritiğin konusudur. Nitekim Scaglia, "yetenek" teriminin Kant'ta alışılmadık bir terim olduğunu ve eğer yargı yetisi, bilgi olanağı temelinde bulunan a priori işlevlerden biri olarak amaçlanan bir yetiyse, onu bir yetenek olarak tanımlamanın kulağa garip geldiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Diğer bir sorun SAE’nin konusu olan belirleyici yargı ile reflektif yargı ayrımıdır ve bu da üçüncü kritikte işlenmektedir.¹⁴² Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, SAE’de yargı konusu belirleyici yargı, yani görünüşlerin kavramlar altına getirilmesi sorunu ele alınmaktadır.

Kant, anlama yetisinin koyduğu kurallara göre bilginin koşullarını kapsaması olarak belirlediği yargı yetisi öğretisini, görünüş ve kategorilerin türdeşliğinde belirler. Diğer bir deyişle şema görünüşlerin kategorilere uygulanması için gereklidir. Buna göre ilerideki kısım olan “Transendental Şema ve Üçüncü Bir Tasarım” SAE’de bir yargının kuruluşunu, görünüşlerin ve kavramların birbirlerine türdeşlik yolu ile görünüşlerin kavramlar altına alınmasını, diğer bir deyişle bunun uygulanmasını gösterecektir.

3.2. Transendental Şema ve İmgelem

Kant’a göre, “şema kendinde her zaman yalnızca imgelem yetisinin bir ürünüdür ama imgelem yetisinin sentezinin amaçladığı şey herhangi bir tekil sezgi değil ama

¹⁴⁰ Kant, A133/B172. Bununla ilgili olarak Scaglia şöyle bir örnek verir: Bir sporcu yapması gereken hareketleri bildiğini ancak bunu iyi yapmak için antrenörü sporcunun hareketleri tekrarlanması ister. Bkz. *Kant’s Notion of a Transcendental Schema*, s. 140. Bu örnekte olduğu gibi, yargı yetisi örnekler yoluyla geliştirilebilir. Nitekim Kant da A134/B173’te yargıç, devlet adamı örneklerini verir.

¹⁴¹ Bkz. Scaglia, *Kant’s Notion of a Transcendental Schema*, s.76.

¹⁴² Bkz. Immanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul İdea Yayınevi, 2016, s. 23. Çitil, Transendental Yargı Yetisinden söz ettiği Kant okumaları kitabında, belirleyici (determinatif) yargı ve reflektif yargıları ayırır. Bkz. Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, ss. 185-86.

yalnızca duyarlığın belirlenişindeki birlik[tir].”¹⁴³ İmgelem tekil bir görünün sentezini imgelemen yeniden üretici sentezi ile yapmaktadır. Bu durumda, imgelemen yeniden üretici sentezi imge oluşturur. Şema saf/üretken imgelem yetisinin ürünüdür ve imgeden farklıdır.

İmgelemen işlevi böylece, i) görünün sentezlenmesi ii) yeniden üretici imgelem iii) saf/üretici imgelemen şeması olarak ayrılabilir. Açıkça, imgelem ikiye ayrılır: Birincisi saf/a priori olarak sentezin olanağını sağlayan imgelem, üretken imgelem ikincisi bu üretilen görü çoklusunun yeniden üretimini sağlayan empirik boyutu olan yeniden üretici imgelemdir. Kant bunu şöyle açıklar:

İmgelem yetisinin kendiliğindenlik olması ölçüsünde onu zaman zaman üretken imgelem yetisi olarak da adlandırıyorum, ve birleşimi yalnızca görgül yasaların, eş deyişle çağrışım yasalarının altında duran ve bu yüzden a priori bilginin olanağının açıklanmasına hiçbir katkısı olmayan yeniden üretici imgelem yetisinden ayırıyorum.¹⁴⁴

Kant’a göre, imgelem, önceki bölümde söz edildiği gibi, duyarlık ve anlama yetisi arasında köprü görevi olarak bir yanı ile duyarlıkla ilişkili, diğer bir yanı ile sentezi kurması anlamında da anlama yetisi ile ilgilidir. Kant, yeniden üretici imgelemen, empirik açıdan çağrışım yasalarıyla ilişkisini kurmasından dolayı psikolojinin konusu olduğunu belirtir. Bu nedenle, Kant’ın bakış açısına göre, deneyim yasalarının evrensel değeri bu gerekçelendirme düzeyinde bulunmalıdır: Empirik kurallar, tasarımların nesnel ve geçerli olarak birleştirilmesi gerekliliğini açıklayamaz; ancak bu birleşimin düzeninin özelliklerini betimleyebilirler.¹⁴⁵ Daha önce üzerinde durulduğu gibi, görü çoklusunun birliğinin ve bunun üretilmesi konusunda hem zaman hem de imgelemen işlevi burada önemlidir.

Böylelikle, Kant şemayı imgelemen ürünü olarak vurguladıktan sonra, şema ve imgenin birbirinden şu şekilde ayrıldığını belirtir:

¹⁴³ Kant, A140/179. Krämer imgelemen buradaki görevini, bir kavrama imge sağlamak olduğunu ve böylece algılanabilir birleşenleri olmayan bir şeyi ona karşılık gelen görüyle birleştirmek olduğunu anlatır. Bkz. Sybille Krämer, “Schematism, Imagination and Pure Intuition in Kant”, *Leiden, The Netherlands: Brill, Image, Imagination, and Cognition, Intersections*, 2018, s. 308. Kant’a göre imgelem, görü çoklusunu bir imge haline getirmesi gerektiği için, duyu izlenimlerini bir işlemde geçirmek zorundadır. Bkz. Kant, A120. Gözkan, imgelemen ürünü olan şemanın, imgesel olmayan kavramla imgesel olan görünün bağlantısını yapmakta olduğunu belirterek B179’a açıklık getirir. Bkz. H. Bülent Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi* s.58 ve s.222.

¹⁴⁴ Kant, B152.

¹⁴⁵ Scaglia, *Kant’s Notion of a Transcendental Schema*, 81. Benzer bir anlatım için bkz. Gary Banham, *Kant’s Transcendental Imagination*, London Palgrave Macmillan 2005, s. 260.

Şema kendinde her zaman yalnızca imgelem yetisinin bir ürünüdür; ama imgelem yetisinin sentezinin amaçladığı şey herhangi bir tekil sezgi değil ama yalnızca duyarlığın belirlenimindeki birlik olduğu için, şemanın da imgeden ayırılması gerekir. Böylece, birbiri ardına beş nokta koyacak olursam, ... , bu beş sayısının bir imgesidir. Buna karşı, salt genel olarak bir sayıyı düşünecek olursam, bu ister beş isterse yüz olsun, düşünce daha çok bir çokluyu (örneğin, bin) belli bir kavrama uygun olarak bir imgede tasarımılamak için bir yöntem tasarımıdır, bu imgenin kendisi değil, çünkü böyle bir sayı durumunda imgeyi ancak güçlükle göz önüne getirebilir ve kavramla karşılaştırabilir. İmgelem yetisinin bir kavrama imgesini sağlamaya yönelik bu evrensel işleminin bu tasarımı bu kavramın şeması olarak adlandırıyorum.¹⁴⁶

İmge, görü çoklusunun birliğinin değildir, örneğin tekil bir görü olarak beş sayısının imgesidir. Şema imgelemin sentetik birliğini kavramlar altına getirir. Kant, şemayı, imgelemin belirli bir imgeyi ya da belirli bir nesneyi, onun altında kapsadığı genel kavramla bağlayabildiği ve bununla uyumlu olarak imgelemin ürünü bir kural olarak belirler.¹⁴⁷

İmge, imgelemin empirik bir boyutunun ürünüdür. Kant şöyle devam eder: “İmge üretken imgelem yetisinin görgül yetisinin bir ürünüdür, ve duyuşsal kavramların (uzaydaki betilerin [*such as figures in space*¹⁴⁸]) kavramları gibi) şeması arı a priori imgelem yetisinin bir ürünüdür.”¹⁴⁹ Şema, tekil görü ya da imge ile ilgili değil, kategorilerin görünümlere nasıl uygulanacağını sorusunun cevabını vermektedir. Kant’ın verdiği sayı örneğinde gördüğümüz gibi, sayıları şema yoluyla düşünürüz.

Kant, şemalar ile imgeyi ilişkilendirirken, “deyim yerindeyse bir monogramıdır ki, imgeler ilkin bunun yoluyla ve buna göre olanaklı olurlar. Ama bu imgeler kavram ile her zaman imledikleri şema aracılığıyla bağlanmalıdırlar ve kendilerinde onunla

¹⁴⁶ Kant, B179/A140/B180.

¹⁴⁷ Anlama yetisi ile duyarlık alanlarını birleştiren aracı işlev olarak transendental imgelemin işlevi için bkz. Kant, A124. Bu imgelemin işlevinin ürünü olarak Transendental Şemanın kategorilerin anlama yetisinin saf kavramlarına ek olarak, duyarlık üzerine uygulanmalarının şemada verilmesi gerekir. Bkz. Kant, A247. Transendental Şema ile imgelemin ilişkisi için Bkz. P. F. Strawson, *Freedom and Resentment and Other Essays*. London New York Taylor & Francis, 2008, s. 52. Bkz. Banham, *Kant’s Transcendental Imagination*, s. 160. Bkz. Michael Pendlebury, “Making Sense of Kant’s Schematism”, *Philosophy and Phenomenological Research* 55, 1995 s. 792. Bkz. Eva Schaper, “Kant’s Schematism Reconsidered”, *The Review of Metaphysics* 18, 1964, s. 280.

¹⁴⁸ Uzaydaki şekil, (Alm. *als der Figuren im Raume*) saf uzay ve imge ile ilişkili olarak, Transandantal Estetiğin Metafizik Açıklamalarında açıklanan saf uzay görüşünün - bütünden parçaya bir yapıya sahip "sonsuz verili bir büyüklüğün" "saf" tasarımı - bir imge olmadığının daha detaylı açıklaması için bkz. R. Brian Tracz, “Imagination and the Distinction between Image and Intuition in Kant”, *Ergo, an Open Access Journal of Philosophy* 6, 16 Ekim 2019, s. 1106.

¹⁴⁹ Kant, A142. İmgenin tanımı için bkz. Caygill, *A Kant Dictionary*, s.245. İmge ile algı arasındaki ilişki için bkz. Kant, A120-1.

tam bir çakışma durumunda”¹⁵⁰ olmadığını belirterek, imge ile kavram arasında ayırım yapar. Böylece, imge ve kavram şema aracılığıyla bağlanmaktadır, ama şema hiçbir zaman imge içerisine getirilemez. Şema, imgelemin saf/üretken sentezinin bir ürünüdür. Şema için, bir sentez gereklidir, bu durumda imgelem genel bir kural belirler. Kant, imgelemin sentezinin kuralıyla ilgili olarak şu örneği verir:

(...) bir üçgen çizerim, ve bunu bu kavrama karşılık düşen nesneyi ya salt imgelem yoluyla arı sezgide ya da ona göre bir kağıt üzerinde görgül sezgide, ama her iki durumda da herhangi bir deneyimden hiç model ödünç almaksızın bütünüyle a priori tasarımılayarak yaparım.¹⁵¹

Kant, üçgen şemasının hiçbir zaman düşünceden başka bir yerde var olamayacağını ve uzaydaki saf şekiller açısından imgelemin sentezinin kuralını belirtir.¹⁵² Üçgen şemasında, üçgenin dik açılı veya dik açılı olabilme kuralı imgelemin sentezi yoluyla genel bir üçgen şeması belirler. Bunu saf imgelem yoluyla, transendental şemanın imgelemin sentezinin birliğinin belirlediğı kurallarla yapar. Bu açıklamalardan şu sonuçlar çıkar: İlkine göre, matematiksel kavram olan üçgenin kağıda çiziminde imgelemin saf sentezinden yararlanarak çizmeyi olanaklı kılar. İkincisine göre ise, üçgen şeması, tüm üçgenlerin genel bir belirlenimidir.

Kant’ın transendental şemayı açıklamak için verdiği empirik kavram olan ‘tabak’ ve ‘daire’ örneğine bakıldığında, bir tabağın empirik kavramıyla bir daire kavramı (bunlar saf kavramlardır) arasında türdeşlik bağıntısı vardır, tabağın şekli olan yuvarlaklık dairenin şeklinde görülenebilir.¹⁵³ İmge ile imgelemin sentezini ayırdıktan sonra, daire ve tabak kavramları üzerinden yuvarlaklık şeklinin imgelenebilmesi daha açık hale gelir. İmgelem, tabağın empirik bir kavram ve dairenin saf bir kavram olarak, görünüşün saf kavramlar altında kapsanmasının, diğerk bir deyişle, tabağının

¹⁵⁰ Kant, A142/B181. İmgesel olmayan kavram ile imgesel olan görünün ilişkisi imgelemin yeniden üretme faaliyeti yoluyla kurulabilir. Bkz. Gözkan, *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, s.58. Monogram olması ile ilgili bkz. Kant, A570/B598. Ayrıca bkz. Salman, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Şematizmin Rolü ve Önemi”, ss. 1501-2. Ayrıca, monogram kelimesi bir ‘outline’ (taslak) ve ‘sketch’ (kroki) kavramları ile bunun bir SAE’nin mimarisi olduğunu belirtir. Bkz. Williams, “The Shape of a Four-Footed Animal in General”, ss. 5-6.

¹⁵¹ Kant, A713/B741-A714/B742.

¹⁵² Kant, A141/180. bkz. Kant, A714/B742.

¹⁵³ Kant, B176/A137. Eco’ya göre, daire şeması, bir imge değildir, tersine, imgenin yapılandırılmasını sağlayan bir kuraldır. Eco, empirik tabak kavramınının, deyim yerindeyse, görsel olarak, tabağın formunun bir şekilde yapılandırılabilmesine ilişkin bir kavrayışı (nosyon) içerir. Bkz. Umberto Eco, “Kant ve Ornitorenk”, çev. Yasemin Tezgiden ve Ali Kaftan, *YKY, Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant*, sy 41-2, 2005, s. 137.

yuvarlaklığını dairenin yuvarlaklığı ile düşünebilmesinin olanağıdır. Şema, imgelemin bir ürünü olarak bu iki kavramı yuvarlaklık şekli üzerinden tasarılar.

Yukarıda örnek olarak verilen kavramların şemasından söz edebilmek için, şema ile imgelem arasındaki ilişkiden söz ettik. İmgelem hem görü çoklusunun kategoriler ile ilişkisinin nesnel ve a priori zemini için saf sentez yapar hem de transendental şema için evrensel kurallar belirler. Söz konusu bu kuralları, sentez bölümünde de gördüğümüz gibi, tamalgı ve iç duyunun formu olan zaman ile birlikte yapar.

3.3. Transendental Şema ve Üçüncü Bir Tasarım

Önceki bölümlerde ele alındığı gibi, Kant, duysal içerikler ile kavramları tamamen birbirinden ayırarak, iki ögeyi de yahtarak (*isolation/isolieren*) açıklamıştır.¹⁵⁴ Buna göre, bilginin olanağı için bu iki ögenin birbirleri ile senteze girmesi gerektiğini belirtmiştik. Buna göre, Kant açısından görü, nesne ile ilişkisinde doğrudan bir tasarımken, kavramlar ise dolaylı bir tasarımdır.¹⁵⁵ Bu nedenle, bu iki tasarımı birbirleri üzerine uygulanmasının olanağını sağlayan bir tasarım gereklidir. Kant, bu tasarımı şöyle tanımlar:

(...) kategori ile ve öte yanda görüngü ile türdeşlik içinde durması gereken ve birincinin ikinci üzerine uygulanmasını olanaklı kılan bir üçüncü olmalıdır. Bu aracı tasarım arı (görgül herşeyden arı) ve gene de bir yandan anlalsal, öte yandan duysal olmalıdır. Böyle bir tasarım Aşkınsal Şemadır.¹⁵⁶

Kant, şemayı üçüncü bir tasarım/aracı bir tasarım olarak, bir yanı duysal, yanı görünüşle ilişkili olabilen, diğer yanı ise zihinsel olarak kavramla ilişkili olabilen üçüncü bir tasarım olarak tanımlar. Şema, tamamen birbirlerinden farklı olan görünüş ve anlama yetisi kavramlarının birbirlerine uygulanmasını gösterir. Böylece, bilginin bir ürünü olan yargı verebilmeyi olanaklı hale getirecektir.

Buna göre transendental şemanın yargı yetisi ile ilişkisinde söz ettiğimiz gibi, transendental şema kategorilerin görünüşlere uygulanması için, diğer bir deyişle, kategorilerin görünüşleri kapsayabilmesi için gereklidir. Bu yolla, bir nesnenin bilinmesi ya da diğer nesnelerden ayırt edilebilmesi sağlanabilsin. Kant'a göre duysal koşullar olmaksızın sadece kategorilerle hiçbir nesne tanınamaz. Transendental şema, bu yüzden, görünüşlerin kategoriler altına alınabilmesini mümkün kılar. Kant'a göre, "yargı yetisinin bu koşulu (şema) eksikse, tüm alta-alma

¹⁵⁴ Bkz. Kant, A22/B36 ve B87.

¹⁵⁵ Bkz. Kant, A320/B377 ve A68/B93- B30/A19.

¹⁵⁶ Kant, B177/A138.

ortadan kalkar; çünkü kavramın altına alınabilecek hiçbirşey verili değildir.”¹⁵⁷ Kant, bundan dolayı kategorilerin şemalar olmaksızın yalnızca anlama yetisinin mantıksal işlevleri olduğunu ve nesneyi tasarımılayamacağını söyler.

Kant, görünüş ile kategorilerin arasındaki türdeşsizliğin ortadan kalkması için böyle bir aracı tasarımı düşünür, aynı şekilde, aracı tasarım kavramını da bu iki ögenin – görünüşler ve kavramlar- arasında türdeşlik kurma işlevini üstlendiğini belirtir. Bu türdeşlik işlemi aracı bir tasarımla yapılacaksa, o zaman her ikisinde - görünüş ve kategoriler- aynı anlamda kısmi türdeşlik olmalıdır.¹⁵⁸ Bu türdeşlik koşulunu transendental zaman belirlenimi yapacaktır. Buna göre Kant, kategorilerle görünüşlerin türdeş olma bağıntısı içinde durması gerektiğinden ve ilkinin diğeri üzerine uygulanmasının olanağı olan transendental şemanın işlevinden söz eder. Böylece transendental şematizmde, transendental zaman belirlenimiyle kategoriler ile görünüş arasında türdeşlik koşulu sağlanır.¹⁵⁹

Transendental şema için önemli olan bu türdeşlik sorununu detaylandırmak gerekir. Bu sorun, ilk olarak görünüş veya deneyimsel görü ile saf kavramlar arasında ikinci olarak da saf görünüşün -geometri- kavramı ile deneyimsel bir nesne arasında görünmektedir. Bu durumda türdeşlik sorununu ikiye ayırdığımızda; ilki, görünüşlerin kategoriler altına alınmasını sağlayan türdeşlik sorunu, diğeri ise geometri nesnesi olan daire ile deneyimsel kavram olan tabak arasındaki türdeşlik sorunudur. Buna göre, deneyimsel tabak kavramıyla, saf geometrinin daire kavramı arasındaki türdeş olma sorununu, imgelemin sentetik birliğinin kuralı yoluyla transendental şemanın

¹⁵⁷ Kant, B304. Ayrıca bkz. Kant, B187.

¹⁵⁸ Krausser, türdeşliği, şemanın aracı olarak, bir kategorinin duyusal çokluya uygulanması için bir kural olması, yani bir kategoriye bir yanda diğer yanda belirli türdeki duyulur çeşitlerle ilişkilendirmesi gerektiğinin doğru olduğunu ancak şemaların bir bakıma kategorilerle, bir bakıma da belirli duyusal çeşitlerle türdeş olarak bunu etkilemesi kesinlikle yanlış ve imkansız olduğunu belirtir. Buna göre, kısmi türdeşlik (burada türdeşlik ile kastedilen budur) aracı olmayı yapacaksa, o zaman bu, ikisinin kısmi özdeşlik olmalı gerekir. Bkz. Peter Krausser, “Kant’s Schematism of the Categories and the Problem of Pattern Recognition”, *Synthese* 33, sy 2-4, Eylül 1976, s. 178, <https://doi.org/10.1007/BF00484713>. Bkz. Matherne, “Images and Kant’s Theory of Perception”, s.763. Woods, türdeşliğin, kategorilerin zaman koşulları altında şematizme edilmesi olduğunu belirtir. bkz. M. Woods, “Kant’s Transcendental Schematism”, *Dialectica* 37, sy 3, Eylül 1983, s. 207.

¹⁵⁹ Transendental şema, aracı bir tasarım olarak belirlenmiştir. Fakat, imgelemin özelliklerinden de hatırlayacağımız üzere, imgelem de sentezde bu iki alanın -duyarlık ve anlama yetisi- birleşme olanağını sağlamıştı. İmgelemin ürünü olarak şema ise, imgelemin sentezinden farklı olarak, görünüş ile kategorilerin birbirlerine uygulanmasını göstermek için transendental zaman belirlenimi ile arasında türdeşlik kurar. İmgelem sentezi ile transendental şema farkı için bkz. Deleuze, *Kant’ın Eleştirel Felsefesi*, s.56. Ayrıca bkz. Eco, “Kant ve Ornitorenk”, s. 137. Bkz. Matherne, “Images and Kant’s Theory of Perception”, s. 763.

çözembileceği sylenabilir. Diğer sorun ise, transendental şemanın kategorilerin görünüşleri kapsamına alınması ile czme ulaşabilecek bir sorun gibi görünmektedir.

Bu calışmada daha önce üzerinde durulduğu gibi, Kant’a göre, tasarımlarımızın kaynakları ne olursa olsun, bunların temelinde zaman bulunur. Kant bu tasarımların birim şeklinde ayrılıp kavranması gerektiğini vurgular. Kant, şemanın imgelemin bir ürünü olarak i duyunun belirleniminin (yani, zaman) koşullarına göre tüm tasarımlarla ilişkili olduğunu belirtir ama bu tasarımları tamalgının birliğine uygun olarak bir kavramda a priori bağlanabilecek şekilde olduğunu belirterek tanımlar.¹⁶⁰ Kant’a göre, transendental şemanın aracı olacağı kavram ve görünüşlerin türdeşlik içerisine koyulabilmesi için zaman gereklidir. Bunun yanında, Kant açısından kavram ile onun kapsamı altına getirilen nesne (veya nesnenin kavramı) arasında da bir türdeşlik olması gerekir. Buna göre, Kant, bir deneyim cklusu zorunlu olarak türdeşliği varsaymaktadır, cnk bu türdeşlik olmaksızın hiçbir empirik kavram ve deneyim olanaklı olmaz.¹⁶¹

3.4. Transendental Zaman Belirlenimi

Kant, transendental şematizmin kategoriler ve görünüşler arasındaki türdeşlik kurabilmesi için transendental zaman belirleniminden yararlanmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kant, bir yanı ile duyusal olan diğer yanı ile de zihinsel olan bir aracıya ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Kant, Transendental zaman belirlenimini tanımlarken; bir yandan kategori ile evrensel olması ve bir a priori kural üzerine dayanması bakımından türdeş olduğunu, diğer yandan görü cklusunun empirik tasarımı için görünüş ile türdeş olduğunu söyler.¹⁶² Böylece kategorilerin görünüşler

¹⁶⁰ Kant, A142.

¹⁶¹ Kant, A 654/B 682. Böyle bir açıklama Transendental şematizm’in yerini ck önemli kılmaktadır. Schaper, nc olma durumu Kant’ın genel felsefesine de işlediğini gördükten sonra, Kant’ın Transendental şema ile ilgili aracı bir tasarım olduğunu belirtmesi de oldukça önemlidir. Schaper’a göre, a priori ve deneyimsel olan arasında sorunlu bir şekilde yerleştirilmiş “sentetik a priori” vardır. Diğer bir nc olarak Schaper, Kant’ın şaşırtıcı bir şekilde anlama ve akıl arasında aracılık etmek için gerekli gördüğü “yargı yetisi”nin var olduğunu belirtir. Saf Aklın Eleştirisi ve Pratik Aklın Eleştirisi’nde tamamlanmış olduğuna güvendiği Transendental bir anahtar olan felsefi araştırma alanının tam kapsamını aşan nc Eleştiri’nin tamamı. Duyarlık ve anlama yetisi arasında işleyen “imgelem”e zor ama hemen hemen her yerde hazır bir gönderme vardır. Bkz. Schaper, “Kant’s Schematism Reconsidered” ss. 267-271.

¹⁶² Kant, B178/A139. Neden transendental bir zaman belirlenimi ya da bir uzay belirlenimi değildir sorusuna bir cevap olarak Kovanlıkaya, “düşünmenin uzaya ve uzaydaki şeye, zamana tabi olmayan bir erişimi olamayacağına göre, düşünme diğer deyişle anlama yetisi ve duyarlık arasındaki ilişkinin ancak zaman üzerinden kurulabileceğini” belirtir. Bkz. Aliye Kovanlıkaya, “Tezahürleri Sahiden Bilebilir miyiz?”, *Felsefi Düşün*, sy 3, Ekim 2014, s. 43. Guyer’de benzer bir yaklaşımda bulunarak, uzaysal şemalar olsaydı, tasarımlarımızın tümü için değil bazıları için geçerli olabileceğini belirtir. Bkz. Guyer,

üzerine uygulanması transendental zaman belirlenimi ile olanaklı olur. Diğer bir deyişle, üçüncü bir tasarım olan Transendental şema, transendental zaman belirlenimi özellikleri ile görünüşlerin kategoriler altında kapsanmasını sağlar.

Daha önce belirtildiği gibi, zamanın metafiziksel açılımında Kant'ın gösterdiği üzere, zaman deneyimden türetilen bir kavram değil ama a priori bir görüdür.¹⁶³ Burada zamanın ayrı bir özelliğini görmekteyiz. Bu bölüm boyunca, bir kapsama ve üçüncü bir tasarımdan söz etmiştik. Bu tasarımın düzenini ve kurallarını belirleyen Transendental zaman belirlenimidir.

Kant'a göre, zaman belirleniminden ya da görü belirlenimi, görünüşlerin zaman içerisindeki ilişkilerini göstermesi ve bunu bir kurala göre yapması anlamına gelir. Allison, bunu şöyle belirtir:

Böyle bir belirleme, şeylerin zaman içinde belirlenmesi yoluyla dolaylı olarak gerçekleşmelidir. Başka bir deyişle, zamanı belirlemek, zaman içindeki görünüşlerin zamansal ilişkilerini düzeltmektir: örneğin, eşzamanlı veya ardışık olarak b-a yerine a-b. Bu aynı şekilde bir kural-rehber (*rule-guided*) yorum meselesi olarak görülebilsede böyle belirlenen veya yorumlanan şey, önceki durumda olduğu gibi, kendilerini varlık olarak sundukları şeylerden ziyade, görünüşlerin göreceli zamansal konumudur.¹⁶⁴

Bu kural, sentezde gördüğümüz gibi, zihnin tüm değişikliklerini belirleyen ve görü çoklusunu düzenleyen zamanın tamalgı ile sentezidir. Daha önce söz ettiğimiz gibi, görü çoklusunun zamanda ayırmsanması ve imgelem yoluyla birlik haline getirmesi ile zamansal ilişkilerden ve deneyimden söz edebiliriz. Bu durumda, görünüşlerin kategoriler altına alınmasındaki aracı tasarımın transendental zaman yoluyla olması deneyim için gereklidir.

Kant'ın transendental zaman belirleniminin ne olduğunun açıklanması gerekir. Transendental zaman belirlenimine ilk kez SAE'nin Transendental Şema kısmında rastlanmaktadır. Kant, transendental zaman belirleniminin görevini şöyle anlatır:

Aşkınsal bir zaman belirlenimi kategori ile evrensel olması ve bir a priori kural üzerine dayanması ölçüsünde türdeşdir. Ama öte yandan, zamanın çoklunun her

Kant, s. 173. Stang, burada farklı bir konuya dikkat çeker. Stang, Transendental şemanın, duyuşal olarak verili bir nesneyi bir kategori altında tasarımlama olanağını açıkladığını belirtmekte ve Kant'ın bunu, nesnelerin belirli zamansal özelliklerini belirli bir şekilde tasarlayarak yaptığını eklemektedir. Devamında Stang, nesnelerin zamansal özelliklerini tasarlayanın, onları kategoriler altında belirli bir şekilde tasarımlamakla neden bir ilgisi olması gerektiği üzerinde bir açıklama yapacaktır. Buna karşılık Allison'un transendental zaman belirlenimi hakkında söylediklerini de tartışır. Bkz Nicholas F. Stang, "Kant's Schematism of the Categories: An Interpretation and Defence", s. 8.

¹⁶³ Bkz. Kant, B46/A31 ve B47/A32.

¹⁶⁴ Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s. 216.

görgül tasarımında kapsanmış olma ölçüsünde, görüngü türdeşdir. Buna göre, kategorinin görüngü üzerine uygulanışı aşkınsal zaman belirlenimi yoluyla olanaklıdır, ki bu, anlık-kavramlarının şeması olarak, görüngülerin kategorinin altına alınmasının aracıdır.¹⁶⁵

Transendental bir zaman belirlenimi şemaya türdeşlik konusunda eşlik ederek, şemanın görünüşleri kategoriler altına almasını sağlar. Böylece, şema olmadan mantıksal bir form olarak kalan kategorilerin görünüşlerle transendental zaman yoluyla nesneyi tasarımılamasını, diğer bir deyişle yargı verebilmesini sağlar.

Genel olarak zaman, tasarımları tamalgının nesnel birliği altına getirildikleri bir kurala göre birleştiriyorsa, transendental zaman belirlenimi, böyle bir şeyin zamansal ifadesi veya kuralı olarak temelde zaman içindeki görünüşlerin bağlantısı anlamına gelmektedir.¹⁶⁶ Kant, transendental şemayla ilgili, “...genelde iç duyunun belirlenimini, biçiminin (zaman) koşullarına göre, tüm tasarımlar açısından ilgilendirir, ama ancak bu tasarımlar tamalgının birliğine uygun olarak bir kavramda a priori bağlanabilecek oldukları sürece.”¹⁶⁷ tespitinde bulunur. Kant’ın transendental zaman belirlenimine ilişkin bu pasajlarından transendental zaman belirleniminin “kategorilere birlik veren” ve “a priori kurallara dayanması” özelliklerini çıkartmış oluyoruz.

Kant, kategorinin şemasının zaman belirlenimini yoluyla kapsadığını ve bu yolla tasarımılanabildiğini söyler. Kant bu görüşünü şu şekilde açıklar:

Büyükliğin şeması bir nesnenin ardışık ayrışmasında zamanın kendisinin üretimini (sentezini); niteliğin şeması duyumun (algı) zaman tasarımı ile sentezini ya da zamanın doldurulmasını; İlişkinin (bağıntısının) şeması tüm zamanlardaki algıların (e.d., bir zaman belirlenimi kuralına göre) birbirleri ile bağlantılarını; ve son olarak kipliğin ve kategorilerinin şeması bir nesnenin - zamana ait olup olmadığı ve nasıl ait olduğu açısından – belirleniminin bağlaşığı olarak zamanın kendisini.¹⁶⁸

Böylelikle şemalar, kurallara göre a priori zaman belirlenimlerinden başka bir şey değildirler. Bu kurallar kategorilerin düzenine göre diğer bir deyişle, nicelik, nitelik, ilişki ve modaliteye bağlı olarak tüm nesneler açısından zaman-dizimi, zaman-içeriği, zaman-düzeni ve son olarak zaman-toplam ile ilgilidirler.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Kant, B178/A139.

¹⁶⁶ Bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, ss. 216-17.

¹⁶⁷ Kant, A142/B182.

¹⁶⁸ Kant, A145/B184.

¹⁶⁹ Kant, A145/B185.

Bu başlıklara göre her bir kategori zaman belirlenimine göre incelendiğinde şunlar söylenebilir: İlk olarak nicelik kategorisi sayı şemasını; ikincisi, nitelik kategorisi zamanın bir dolu ya da boş zaman olarak ayrımını, zamanın duyuma karşılık düşen anlamını; üçüncüsü de ilişki kategorisi olarak, çoklunun zamanda ardışıklığı, eşanlılığı, sürekliliği; son olarak, modalite kategorisi nesnenin tüm zamanda varoluşunu inceleyecektir.

Kant'ın SAE'de zamanı bir çok açıdan tartıştığını görürüz. Bu tartışma, Transendental Estetik bölümde başlatmıştı. Zaman, iç duyunun formu olarak, görünüşlerin temelinde bulunur. Transendental Dedüksiyon'da sentez kısmında gördüğümüz gibi; kaynaklar ne olursa olsun ya da a priori veya empirik olsun zihnin tüm değişkileri iç duyuya aitti.¹⁷⁰ Bu, anlama yetisi kavramlarının deneyime uygulanması için çok önemli bir noktadır. Kant, transendental zaman belirlenimi ile anlama yetisi kavramlarını görünüşlere uygulayabilmeyi gösterir. Ayrıca Kant, zamanla ilgili olarak şunları söyleyerek dış duyunun tamamen dışlanmadığını belirtir:

(...) bu iç sezgi ne olursa olsun hiçbir şekil vermediği için, bu eksikliği andırımlar yoluyla gidermeye çalışarak zaman-dizisini sonsuza uzanan bir çizgi yoluyla tasarımılar ki, bunda çoklu salt tek boyutlu bir dizi oluşturur. Dahası, bu çizginin özelliklerinden zamanın tüm özelliklerini çıkarsanız tek bir kuraldışı ile ki, çizginin bölümleri eşzamanlı iken, zamankiler ise her zaman ardışıktırlar. Buradan şu da açıktır ki, zaman tasarımının kendisi bir sezgidir, çünkü tüm zaman ilişkileri bir dış sezgide anlatılmaya izin verirler.¹⁷¹

Kant, zamanın özelliklerini bir çizgi çizerek çıkartabileceğimizi söyler ve çizgi ile zaman arasındaki farkı da belirtir. Zaman, ardışıktır ama çizginin bölümleri eşzamanlıdır çünkü çizgiyi çizerken dış duyudan yardım alır. Kant şöyle anlatmaktadır:

Zamanın kendisi algılanamadığı için, zamandaki nesnelerin varoluşunun belirlenimi ancak genel olarak zamandaki bağlantıları yoluyla ve dolayısıyla ancak a priori bağıtlayan kavramlar yoluyla yer alabilir. Şimdi, bu kavramlar her zaman kendilerinde zorunluğu da taşıdıkları için, deneyim ancak algıların zorunlu bağlantılarının bir tasarımı yoluyla olanaklıdır.¹⁷²

¹⁷⁰ Bkz. Kant, A99/B139/A34/B54.

¹⁷¹ Kant, B50. Guyer zamanın transendental bir belirlenime sahip olmasının ve bunun deneyime uygulanmasının ne demek olduğunu “deneyim andırımları” kısmında daha açık olduğunu belirtir. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, ss. 169-70. Zaman belirlenimlerinin uygulaması, süreklilik, ardışıklık ve eşanlılığın ne anlama geldiğini açıklayan andırımlar ile ilgili bkz. Ali Suat Gözcü, “Kant’ın Deneyim Analojilerinde Süreklilik, Ardışıklık ve Eşanlılık Anlayışı”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 Nisan 2022, <https://doi.org/10.53844/flsf.1049731>.

¹⁷² Kant, B219.

Kant’a göre zaman duyarlılığın saf formudur ve zamanın kendisini bilmemiz olanaklı değildir. Ona göre zaman, deneyimin koşullarından biridir ve anlama yetisinin kurallarına göre algıların zamanda ardışık bir yolla birbirine bağlanmaları gerekir. Böylece, Kant açısından zaman, algıların birliğinin sentezinin olanağı olması bakımından zihinde a priori bir şekilde bulunur.

Sonuç olarak Kant, transendental şemanın, saf sentezin ve kavramlara uyan birliğin kuralının diğer bir deyişle imgelemin, transendental ürünü olduğunu düşünür. Aynı şekilde Kant açısından zaman ve tamalgının birliği şema da dahil olmak üzere tüm tasarımların temelinde bulunur. Bu yüzden, Kant’ın verdiği örneklerin hem imgelem ile bağlantısı yönünden hem de kavramların zamansallaştırılması yönünden incelenmesi gerekmektedir.

3.4.1. Empirik Kavramlar Üzerine

Kant, “Köpek” örneğinde şemayı imgeden ayırt eder. Yukarda, şema ile imgeyi ayırt etmiştik. Kant buna göre köpek kavramını bir örnek olarak verir. Kant bu konuyla ilgili olarak şunu belirtir:

Köpek kavramı belli bir kuralı imler ki buna göre imgelem yetim dört ayaklı bir hayvan şeklini genel olarak çizebilir, ve bunu bana deneyimde sunulan herhangi bir tikel şekle ya da in concreto tasarımılayabileceğim herhangi bir olanaklı imgeye sınırlanmış olmaksızın yapabilir.¹⁷³

‘Köpek’ kavramı dört ayaklı olmak, hayvan olmak gibi kurallar belirler. İmgelem yetisi, dört ayaklı hayvan şeklini genel olarak çizer ve bunu deneyimden gelen tikel bir şeyle sınırlamaksın yapar.¹⁷⁴ Empirik kavramlar üzerinde imgelem yetisinin bu etkinliği kural belirleyici bir rol üstlenir. Bir çok olanaklı köpek imgesi bu genel köpek kavramının şeması altında toplanabilir. Köpek şeması içerisinde tekil olarak köpek türlerini de içerir. Buna göre, empirik kavramların ve matematiksel kavramlar şeması hakkında, matematiksel kavramların yalnızca sınırlı sayıda forma (belirlenebilir a priori) sahip olabilirken, buna karşı empirik kavramların ise olası örneklemelerinin çeşitli formları (örneğin köpek türleri) belirsizdir.¹⁷⁵

¹⁷³ Kant, A141/B180.

¹⁷⁴ Bkz. Kant, A141/B180. Pippin, “The Schematism and Empirical Concepts”, ss. 165-66. Köpek şeması ve dört ayaklı hayvan şekli hakkında bkz. Williams, “The Shape of a Four-Footed Animal in General”, ss.11-15.

¹⁷⁵ Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, 209. Bkz Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s.164. Bkz. Pendlebury, “Making Sense of Kant’s Schematism”, s.790.

Buna ek olarak köpek kavramı üzerine, Eco, yaşamı boyunca köpek görmemiş birinin, yalnızca köpek imgesini oluşturmak için bir köpek tablosunu inceleyerek, zihninde bir köpek imgesini oluşturabilmesinin olanaklı olmadığını belirtir.¹⁷⁶ Burada empirik kavramlar için temel bir sorun görmekteyiz. Kant, birazdan açıklayacağımız gibi, saf Kavramlar konusunda sorun yaşamamaktadır. Sorun, empirik kavramların transendental şemasına geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak Eco, geometrik şekillerin şemasında, uzayın saf görüşü üzerine düşünmenin yeterli olduğunu belirtir ve üçgenin şemasında bir zorluk olmadığını söyler fakat köpek şemasında böyle bir durumun olmadığını köpek şemasının deneyimden çıkarılmış olduğunu vurgular.¹⁷⁷ Eco, Kant'ın böyle bir şeyi kabul etmeyeceğini de hemen ardından söyler, özellikle Locke gibi bu deneyicilerin de söylediği köpeğin ide'sinden başka bir şey olmayabileceğini belirtir: Eco, buna göre Kant'ın Transendental Şema'yı "ruhumuzun gizli bir sanatı olarak" zaten bizde bilinçli ya da bilinçsiz olarak var olduğunu anlattığını söyler.¹⁷⁸ Bu anlamda, "gizli bir sanat" deyimini gizemli olmayı sürdürür. Krämer empirik kavramların şemalarını şöyle belirtmektedir:

Empirik kavramların şemaları, gerçek duyusal izlenimlerde örnekendirme (*exemplification*) yoluyla genel kavramları görselleştirmeyi (*visualize*) mümkün kılar. Burada şemalaştırmanın süreçsel doğasını veya aktif yönünü (*active aspect*) vurgulamak önemlidir: Duyulur bir nesneyi, özel bir şeyi genel bir şeyin örneğine dönüştürerek bir kavramın örneğine dönüştürürüz.¹⁷⁹

Empirik kavramlar için sorun çözülmemiştir. Eco için bu sorunların cevabı Yargı Yetisinin Eleştirisi'ndedir.¹⁸⁰ Kant, SAE'de bunu destekleyecek şekilde, transendental şemanın görünüşlerle ilgili olduğunu ve tekil nesnelerle ilgili olmadığını vurgulamıştı. Walsh da benzer bir şekilde, Kant'ın şematizminin teorik açıdan tümüyle yeterli olmadığı söylenebilse de şemaların kategorilere anlam vermesi ve onlar için uygun bir kullanım olanağını bulması açısından şemaların yine de empirik zemininin

¹⁷⁶ Umberto Eco, "Kant ve Ornitorenk", s. 137.

¹⁷⁷ Eco, "Kant ve Ornitorenk", s. 140. Karş. Paton, *Kants Metaphysic Of Experience II*, Vol: II: s. 34. İmgelemde bir köpek imgesini nasıl oluşturulacağını deneyimden öğrendiğimizde ne olduğunu biliriz. Şema ya da inşa kuralı, ayrıntılarda çok çeşitliliğe izin verir ve bu nedenle, oluşturduğumuz herhangi bir bireysel imge ya da gördüğümüz herhangi bir gerçek köpek, kavram için yeterlidir.

¹⁷⁸ Eco, "Kant ve Ornitorenk", s. 140. Bkz. Alexander M. Schlutz, *Mind's World: Imagination and Subjectivity from Descartes to Romanticism*, Literary Conjugations, Seattle, WA: University of Washington Press, 2009, s. 97.

¹⁷⁹ Krämer, "Schematism, Imagination and Pure Intuition in Kant", s. 309.

¹⁸⁰ Bkz. Eco, "Kant ve Ornitorenk", s. 142. Empirik kavramların sorunları için bkz. Uğurlu, *Kant'ta Numen ve Nesne*, s. 111.

olduğunu söyler.¹⁸¹ Bu nedenle, transendental şema, kategorilerin deneyime uygulanabilmesinin olanağını gösterme çabasıdır.

Daha önce sözü edilen örnekte olduğu gibi, Kant’a göre, tabağın empirik kavramıyla dairenin geometrik kavramıyla türdeşdir, çünkü daire kavramında düşünülen şekil diğer bir deyişle, yuvarlaklık, tabak kavramında görülebilirdir.¹⁸² Bu örnek köpek kavramından daha açık olabilir. Dairenin geometrik kavramına ilişkin saf görüşünün tabağın yuvarlaklığı ile ilişkisi Kant’ın belirttiği şekilde daha rahat anlaşılabilir. Bu örnekte bir şekilde empirik kavramların olanağı üzerine bir açıklamayı görebiliyoruz. Bu kavramlar, diğer bir deyişle, tabağın görüsel anlamda şeklini geometrinin saf kavramı olan daire kavramının altına alınıp, yuvarlak şeklini kavrayarak, belirtilebilir. Bu tabağın şekline ilişkin yuvarlak oluşunu yargı olarak belirtmektedir.¹⁸³

‘Köpek’ konusunda böyle bir belirlenim koymak, ‘tabak’ ve ‘daire’ arasındaki yuvarlak kavramının altına koymak kadar basit değildir. Empirik kavramlarla ilgili olarak Kant’ın örnekleri oldukça yetersiz bulunabilir.¹⁸⁴ Buna göre, empirik kavramın imgesi için örnekler yetersiz olsa da, empirik kavram, görünümün belirli bir genel kavrama göre belirlenmesi için bir kural olarak, her zaman “doğrudan” imgelem şemasıyla ilişkilidir.¹⁸⁵ Kant, buna göre, empirik kavramları imgelemen şemasının doğrudan ilişkisinden kural olarak üretir.

Empirik kavramlar için kural kısmını biraz açmak gerekir. Bununla ilgili kavram, kural olarak belirlenendir. Kant, cisim kavramının onun yoluyla düşünülen çoklunun birliğine göre görünüşlere ilişkin bilğimiz için bir kural olduğunu belirtir.¹⁸⁶

¹⁸¹W. H. Walsh, “Schematism”, *Kant Studien*, sy 46, 1958, s. 106.

¹⁸² Kant, A137/B176.

¹⁸³ Bu tabak yuvarlaklıktır. Kant’a göre, yargılar iki çeşittir: Yargı ilk olarak, tikeli genelin bir parçası olarak düşünme yetisidir, buna göre genel olan (kural, yasa) zaten veriliyse, yargı belirleyicidir. İkincisi, sadece tikel verilmişse ve buna göre, genel olanı aramak gerekiyorsa yargı düşünümseldir. Bkz. Eco, “Kant ve Ornitorenk”, s. 112. Ayhan Çitil de buna bir örnek vermektedir. Bardağın görüsel anlamdaki şeklini geometrik olarak şeklinin determine ettiğini belirtir. Empirik kavramlardaki sorun burada çıkıyor. Saf kavramların deneyimle nasıl ilişkili olabileceği yani dedüksiyonun gerekçelerinin sağlanmasını şemanın zaman belirlenimi göstermiştir. Bkz. Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, s.190.

¹⁸⁴ Pippin, “The Schematism and Empirical Concepts”, s.301. Ecoya göre, imgelem, bir "anlam" için, şeylerin algılanması için ya da -diğer bir deyişle empirik kavramların oluşması için hayati önem taşır. Bkz. Umberto Eco, “Kant ve Ornitorenk”, s.133.

¹⁸⁵Kant, A141/B180. doğrudan ilişki Guyer’e göre, özdeşliktir. Kavramın kendisi kavramın örneklerini inşaa etme ya da tanıma kuralından başka bir şey değildir. Bkz. Guyer, *Kant*, s.172. Bkz. Pippin, “The Schematism and Empirical Concepts”, s.158.

¹⁸⁶ Kant, A106. Bkz. Kant, B142. Bkz Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s.164. Guyer, empirik kavramları, kuralda kesin olarak belirtilen belirli duyulur özelliklerin fiilen ve elbette belirli bir şekilde

Bunu“Transendental Dedüksiyon”da söz etmiştik. Kant, böylece, empirik kavramın kuralını belirleyen anlama yetisi olduğunu zaten belirtmişti.

3.4.2. Geometrinin Saf Kavramları

‘Daire’ kavramının tabağın yuvarlak kavramı altında nasıl görülebileceğini açıklamıştık. Bu örnek Transendental Şematizm’in kavramlarla ilgili sorununa tatmin edici cevap vermemiş olabilir. Bununla birlikte, daha önce belirttiğimiz gibi, bu, köpek şemasından daha az sorunlu gibi görünmektedir.¹⁸⁷

Diğer geometri kavramı olan üçgen şemasını da imgelem ve şema kısmında tartışmıştık. Burada genel olarak matematik ve geometri kavramlarının şemasına ilişkin açıklamaları göreceğiz. Kant, saf anlama yetisi kavramlarının şemasından farklı olarak, geometri ve matematik kavramlarda, kavramların yapılaştırılmasının söz konusu olduğunu vurgular.¹⁸⁸ Kant’a göre, “kavramları yapılaştırılmak ona karşılık düşen sezgiyi [görüü] a priori serimlemek demektir.”¹⁸⁹ Diğer bir deyişle, geometri ve matematiksel kavramların empirik unsura ihtiyaçları yoktur. Saf görü uzay ve zamanın transendental açılmasında gördüğümüz gibi, geometri, uzayın transendental açılmasının bilimidir.

Saf görüde gerçekleşen bu yapılaştırma durumu duyarlıkta gerçekleşir ve Kant, üçgen çizme örneğini verir. Bu örneği tekrar hatırlamak gerekirse, kağıda bir üçgen çizdiğimde ilk olarak imgelem yoluyla, sonrasında görüde ya da kağıtta empirik görüde a priori tasarımıyarak yapar. Çizilen üçgen tekil bir şekildir, buna rağmen

o belirli nesne tarafından somutlaştırılması durumunda, bir nesneyi belirleyen kurallar veya şemalar olduğunu belirtmiştir. Bkz. Williams, “The Shape of a Four-Footed Animal in General”, s. 11.

¹⁸⁷ Bu empirik kavramlarla ilgili sorunlar Yargı Yetisinin Eleştisi’nin sorunudur. Bkz. Emre Dağtaşoğlu, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Matematik-Empirik kavramların Şematizmi Sorunu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 31, sy 2, Aralık 2014 s. 110-13. Buna rağmen, aynı sorun geometri ve matematik kavramlarının şeması için de geçerlidir. Bkz. Frank J. Leavitt, “Kant’s Schematism and His Philosophy of Geometry”, *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 22, sy 4, Aralık 1991, s. 652.

¹⁸⁸ Bkz. Kant, A713, B741.

¹⁸⁹ Kant, A713/B741. Buna rağmen matematik kavramları inşası sorunludur. Bkz. J Michael Young, “Construction, Schematism, and Imagination”, *Kant’s Philosophy of Mathematics*, sy 219, 1992.s. 123. Çitil, Kant’ın, matematiksel nesnelerin varlığını, terkip yoluyla kavranabilir olmakla sınırlandırılmış olduğunu belirtir. Buna göre, bu sınırlandırma gerek aritmetiksel ve geometrik nesnelerin kuruluşu için zorunlu olan temel matematiksel nesneler, yani sayılar, gerekse de inşa edilen bu aritmetiksel ve geometrik nesneler için geçerli olduğunu da eklemiştir. Bkz. Çitil, *Matematik ve Metafizik*, 112-13. Benzer bir şekilde, Kang, matematik kavramların yapılaştırmasını “sentez” ile eşanlamlı olarak kullanılabileceğini belirtir. Kang, *Schema and Symbol A Study in Kant’s Doctrine of Schematism*, ss. 50-51.

üçgenin evrenselliğine zarar vermez.¹⁹⁰ İmgelemin saf/üretken sentezi ile gerçekleşen bu şekil, anlama yetisi kurallarına bağlıdır çünkü, bir çoklunun birleşmesi duyular yoluyla olanaklı değildir, anlama yetisinin kendiliğindenliği yoluyla olanaklıdır.¹⁹¹

Kant’a göre, geometri uzayın özelliklerini sentetik ve a priori olarak belirleyen bilimdir.¹⁹² Matematiksel kavramlar saf olmakla birlikte duyusal kavramlar olarak da benzersizdirler: Saftırlar çünkü kökenleri kesinlikle a prioridir ve yine de somut olarak inşa edildiklerinden duyusaldırlar. Kant bunu şöyle belirtmektedir:

Felsefe kendini yalnızca evrensel kavramlara sınırlarken, matematik ise salt kavramlar yoluyla hiçbirşeye ulaşamaz, tersine hemen sezgiye koşarak orada kavramları in concreto irdeler; ve genede görgül olarak değil, ama yalnızca a priori sunduğu , e.d. yapılaştırmış olduğu bir sezgide —bir sezgi ki orada yapılaştırmının evrensel koşullarından doğan herşey yapılaştırılan kavramın nesnesi için de evrensel olarak geçerli olmalıdır.¹⁹³

Bu çalışmada, Kant’ın matematik hakkındaki görüşlerini tartışmayacağız. Özellikle Kant’ın matematik önermeleri “sentetik a priori önerme” olup olamayacağı tartışma konumuz değildir. Fakat, transendental şemada Kant, matematik ve geometri kavramlarına değinerek örnek verdiği için, bu örneklerin şeması tartışılacak bir noktadır. Böylelikle, Kant’a göre sayı şeması, zaman görüşünde çoklunun nicelik başlığındaki kategoriler altına getirilmeden önce sentezlenmesi gerekir ve bu sentezin kuralının şemasıdır.¹⁹⁴ Yani buradan anlaşılacağı üzere aritmetiğin konusu olan sayılar, saf bir şema olarak görülür.¹⁹⁵

Sayılar ile ilgili olarak, Kant’ın SAE’de bilgiyi oluşturmak için izlenen yolla aynı yolu takip ettiğini söyleyebiliriz.¹⁹⁶

- 1) Sayı kavramı altında toplanan görü çoklusu.
- 2) Bu çoklunun anlama yetisinde kavramlarla ilişkisi.

¹⁹⁰ Kant, A714/B 742.

¹⁹¹ Bkz. Kant, B130/B137. Bkz. Leavitt, “Kant’s Schematism and His Philosophy of Geometry”, s.658. Young, Kant’ın sayısal kavramlar için "evrensel inşa koşulları" olarak atıfta bulunduğunu söyler ve bu kavramlar için onlara 'şema' olarak belirler. Young, Kant’ın şema’yı anlama yetisine değil, imgeleme atfettiğini belirtir. Bkz. Young, “Construction, Schematism, and Imagination”, s. 128.

¹⁹² Kant, A25/B40.

¹⁹³ Kant, A 716/ B 744.

¹⁹⁴ Özgüç Güven, “Kant’ta Sayının Temellendirilmesi”, içinde *Prof. Dr. Şafak Ural’a Armağan*, İstanbul Alfa, 2012, s. 314. Körner, algıda verilen bir nesne, ancak nicelik olarak diğer niceliklerle karşılaştırılabilirse, yani ölçülebiliyorsa nicelik olduğunu ve ölçümü de, zaman içinde bir ardışıklığı gerekli kılan birimlerin eklenmesini ima ettiğini belirtir. Bkz. Körner, *Kant*, 73.

¹⁹⁵ Michael Friedman, *Kant ve Kesin Bilimler*, s.313.

¹⁹⁶ Güven, “Kant’ta Sayının Temellendirilmesi”, s.312.

- 3) Bu çoklunun nasıl gerçekleştiği.¹⁹⁷
- 4) Her kavramın bir şeması olarak, sayı şeması ile imgelemin ilişkisi.

Sayı kavramı veya sayı şeması zamanda inşa edilir, diğer bir deyişle sayı zamanın özelliği olarak ardışık olarak tasarımılanır.¹⁹⁸ Kant, matematik kavramların görüde inşaa edildiğini vurgulandıktan sonra,¹⁹⁹ görünün zorunlu tasarımı olan zaman ile sayı kavramının belirlendiğini söyler. Sayı, tümlük kategorisine aittir²⁰⁰ ve bu kategorinin nicelik başlığındaki birlik, çokluk ve tümlük olmak üzere üç kavram yer alır. Kant’a göre sayı, birimlerin ardarda eklenmesi ile elde edilir. Kant bunu şöyle açıklar:

Eğer sayarken benim için şimdi duyunun önünde yüzen birimlerin ardarda birbirlerine eklendiklerini unutacak olursam, o zaman birin bire bu ardışık ekleniş yoluyla bir çokluğun üretilmekte olduğunu ve dolayısıyla da sayıyı bilmem olanaksız olurdu; çünkü sayı kavramı bu sentezin bu birliğin bilincinden oluşur.²⁰¹

Burada, hem tamalgının işlevini hem de imgelemin işlevini görmekle birlikte, birimleri birbirine ekleme işlevini sentezin bir ürünü olarak görmekteyiz. Böylece, matematik kavramlar için sentez ve sayı şemasının ilişkisini görmeyiz. Sayı, türdeş bir görünün çoklusunun sentetik birliğidir ve görünün çoklusunun ayırmsanmasında zamanın kendisini üretmem yoluyla ortaya çıkar.²⁰²

3.4.3. Saf Anlama Yetisi Kavramları

Transendental Dedüksiyon bölümünde saf anlama yetisi kavramlarının deneyim nesnelere kullanımının a priori ve nesnel kullanımını görmüştük. Kant, Transendental Dedüksiyon yoluyla kategorilerin kullanım alanını belirlerken, transendental şema da onu kullanmayı gösterecektir. Kant kategorileri şöyle tanımlar: “Bunlar genel olarak bir nesneye ilişkin kavramlardır ki, onlarla bir nesnenin sezgisi yargının mantıksal işlevlerinden biri açısından belirlenmiş olarak görülür. Böylece kategorik ya da kesin yargının işlevi öznenin yüklem ile ilişkisidir.”²⁰³ Buna göre, bir kategori duyu nesnesinin genel bir kavramıdır ve altında görünüşler kapsandığında

¹⁹⁷ Bkz. Kant, A99/A103.

¹⁹⁸ Sayının zamanda inşası hakkında tartışma bkz. Körner, *Kant*, s. 41. Guyer, zamansallık ile uzamsallık tartışması için bkz. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s. 173.

¹⁹⁹ Kant, A713-4/B741-2.

²⁰⁰ Kant, B111.

²⁰¹ Kant, A103.

²⁰² Kant, A143/B182.

²⁰³ Kant, B128.

bilgi olanaklı olabilir. Kategoriler nesnelerle ilişki içerisinde olmadığında hiçbir anlam ifade etmez. Bu kategorilerin deneyim nesnesi ya da nesne ile ilişki içerisinde olması için bu görüşlerin kategoriler altına alınması/kapsanması gereklidir.

Kant’a göre görüşleri kategoriler altına alınması ve uygulanması işlevini transendental şema yapmaktadır. Kant, kavramlar için hiçbir nesne verilemiyorsa onların olanaksız olduğunu ve herhangi bir anlam taşıyamadıklarını, aynı şekilde kendinde şeylerle ilgili olmadığını belirtir.²⁰⁴ Kant, duyarlık koşulları için kategorinin bir nesneye uygulanabilmesini sağlayan bir koşul oluşturduğunu söyler ve anlama yetisi kavramlarını uygulamada duyarlılık ile sınırlı olan anlama yetisi kavramlarının şeması olarak belirtir.²⁰⁵ Buradan anlaşılabileceği üzere, mantıksal form olarak anlama yetisi kavramları olan kategoriler ile transendental şema kavramları arasında fark zamansal olmayan, üretken olmayan ve boş olması özellikleri ile ayrılır. Buna göre, şemalar kavramlara göre tanımlayıcı değil daha çok betimleyicidir.²⁰⁶ Buna göre, Kant şunları söyler: “Genel olarak arı anlık kavramlarının şemaları tarafından gerektirilen koşulların uzun ve sıkıcı bir ayrıştırmasına girip oyalanmak yerine doğrudan doğruya bunları kategorilerin düzenlerine göre ve onlarla bağıntı içinde sunmaya geçebiliriz.”²⁰⁷

Kant’ın koşulları detaylandırmayıp, kategorilere geçmesi oldukça dikkat çekicidir. Buna karşın, kategorilerin şeması da detaylı değildir. Çünkü, şema için, on iki kategoriden sekizi için şemaları listeler.²⁰⁸ Kant, kategorileri niceliğine göre, birlik çokluk ve tümlük; niteliğine göre, olgusalılık, olumsuzlama, sınırlama; ilişkisine göre, ilintilik ve kalıcılık, nedensellik, topluluk; kipliğine göre ise, olanak/olanaksızlık, varoluş/varolmayış, zorunluluk/olumsallıktır. Kategorilerin şemalaştırılmış hali, niceliğine göre sayı şeması; niteliğine göre içerik şeması; ilişki kategorisine göre,

²⁰⁴ Kant, A139/ B178.

²⁰⁵ Kant, A140/B179. Paton, saf kategori bir soyutlama olduğunu: nesnelere meşru olarak uygulayabileceğimiz tek kategori şemalaştırılmış kategori olduğunu söyler. bkz. H.J. Paton, *Kants Metaphysic Of Experience- Vol II*, 68. Guyer, kategoriler için şemayı saf olmasında ya da kavramların genelliğinde değil, onların mantıksal içeriğe sahip olduğu ama uzaysal/zamansal nesnelere uygulanmasından dolayı gerekli olduğu belirtilir. Bkz. Guyer, *Kant*, 171. Krş. Lauchlan Chipman, “Kant’s Categories and Their Schematism”, *Kant-Studien* 63, sy 1-4, 1972 s. 38, <https://doi.org/10.1515/kant.1972.63.1-4.36> Bkz. Bennett, *Kant’s analytic*, s. 148.

²⁰⁶ Robert Hanna, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, s. 111.

²⁰⁷ Kant, A142.

²⁰⁸ Bkz. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, s.218. Paton, Kant’ın, niceliğin üç kategorisi için yalnızca tek bir şema ve üç nitelik kategorisi için başka bir şema listelediğini gösterir. Bkz. Paton, *Kants Metaphysic Of Experience II*, Vol:II, ss.63-64.

gerçekliğin/olgusallığın zamanda değişmezliği, çokluluğun ardışıklığı, belirlenimlerin eşzamanlılığı; kiplik kategorisine göre, farklı tasarımların sentezi arasındaki uyum, belirli bir zamanda varoluş, her zaman varoluş. Böylece, transendental dedüksiyonda gördüğümüz saf anlama yetisi kavramları ile onların şemalaştırılmış veya zamansallaştırılmış hali arasında ayırım yapmak gerekir. Şemalaştırılmış kavramlar deneyimle ilişkilidir.²⁰⁹ Kant'ın ifadesiyle, “kategoriler şema olmaksızın, yalnızca anlama yetisi kavramları için işlevleridirler ve hiçbir nesneyi temsil etmezler.”²¹⁰

Kant'a göre, nicelik kategorisinin şeması sayıdır. Sayı konusunu “geometrinin saf kavramları” üzerine konuşurken anlatmıştık. Kant, nicelik kategorisinin şemasında tüm büyüklüklerin (quantorum) dış duyudaki saf imgesi uzay ve duyuların tüm nesnesinin ise zaman olduğunu söyler.²¹¹ Buna göre, saf büyüklük (quantitatis) şeması, anlama yetisinin bir kavramı olarak, sayıdır. Kant büyüklük kavramı ile ilgili olarak, Kant, “onun bir şeyin bir birimin onda kaç kez koyulduğunu düşünmemizi sağlayan belirlenimi olduğunu söylemekten geçer. Ama bu ‘kaç kez’ ardışık yineleme üzerine, ve dolayısıyla zaman üzerine ve türdeşin zamandaki sentezi üzerine”²¹² dayandığını belirtir.

Sayı şeması hakkında bir önceki kısımda bilgi verilmişti. Ama burada diğer bir nokta tartışılmalıdır. Bu nokta “türdeşlik”²¹³ ile ilgilidir. Buradaki türdeşlik görüşü çoklusunun ayırmsanmasındaki birimlerin türdeşliğidir. Diğer bir deyişle, türdeş birimlerin art arda eklenmesi saymaktır ve ürettiği şey sayıdır. Sayı şemasında görüş çoklusuna uygulanan sentezin zamanda ayırmsanması ve her algının tamalgının kökenselliği ile onları birlik altına almaktan söz ettiğimiz sayı şeması, “imgelem” ve “zaman” ile oldukça ilişkilidir.

²⁰⁹ Paton'a göre, şemalaştırılmış kategoriler transendental şemaları 'içerir' ve transendental şemalar, bu nesnelerin çokluğu imgelem yoluyla tek bir zaman ve mekanda birleştirildiği sürece tüm nesnelerde gösterir. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience II*, Vol:II, s.68. bkz. Kant, B186.

²¹⁰ Kant, B187. Paton'a göre, belki de Kant, en başından beri şemalaştırılmış kategorilerden söz ediyordu diğer bir deyişle, Transendental Dedüksiyon'da gördüğümüz, kategorilerin deneyime uygulanma olanağını şemalaşmış kategorileri en başından beri düşünüyordu. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience* Vol: II, s.32.

²¹¹ Kant, B182/A143. Guyer, belirli bir saymaya eklenen birimlerin kendilerinin zaman birimleri mi yoksa uzay birimleri mi ya da tamamen başka bir şeyin birimlerimi olduğu önemsizdir. Guyer, diğer kategoriler için bunun uzay/zaman yapılarının belirtilmesi gerektiğini söyler. Guyer, *Kant*, 174. Bkz. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s.173. Bkz. Stang, “Kant's Schematism of the Categories”, s.14.

²¹² Kant, A241. Bkz. Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience II*, Vol:II, s. 46.

²¹³ Paton, *Kant's Metaphysic Of Experience*, Vol: II, s. 46.

Kategorilere göre nitelik kategorisi:²¹⁴

(1) “Olgusallık anlama yetisinde duyuma karşık düşendir”²¹⁵, diğér bir deyişle, kavramı kendisinde bir varlığı (zamanda) gösterendir.

(2) “Olumsuzlama ise kavramı bir yokluğu (zamanda) temsil edendir”²¹⁶ (= 0 = negatio).

(3) “İkisinin (zamanın) karşıtlığı böylece bir ve aynı zamanın bir dolu ve bir de boş zaman olarak (sınırlama) ayırımından oluşur.”²¹⁷

Bunu her ne kadar maddeler şeklinde gösteriyor olursa da Kant, nitelik şeması için tek bir şema belirler. Kant’a göre nitelik kategorisinin şeması, “zamanda derece”dir. Kant, nesnenin zamanda “derecesi”ni nitelik kategorisi ile gösterir. Nitelik kategorisi olan “zamanın derecesi”ni²¹⁸ Kant şöyle anlatmıştır:

(...) her duyumun bir derecesi ya da büyüklüğü vardır ki, bununla bir ve aynı zamanı, iç duyuyu bir nesnenin aynı tasarımı açısından az ya da çok doldurabilir, fakat, yoklukta (= 0 = negatio) sona erinceye dek. Buna göre olgusallık ve olumsuzlama arasında bir ilişki ve bağlantı ya da daha doğrusu bir geçiş vardır ki her olgusallığı bir nice olarak tasarımlanabilir kılar.²¹⁹

Buna göre, nitelik kategorisinin şeması, duyumun zaman tasarımı ile zamanda varlığı/yokluğu ile doldurmasıdır. Bu yüzden, söz edilen duyumun, derecesi/içeriğı olarak zamanda serimleniyor.

Üçüncü kategori olan ilişki kategorisinin üç şeması şöyledir²²⁰:

1) Tözün şeması olgusalın zamandaki kalıcılığıdır.

²¹⁴ Kant, A143. Guyer, bu üç şema, kuşkusuz, Kant’ın 1775 gibi erken bir tarihte tanımladığı deneyimin üç analogisidir ve bunların tartışması “İlkelerin Analitiğı”nin kalbini oluşturduğunu söyler. Bkz. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s.174. Guyer’in dediğı gibi, bu şemaların deneyimle ilişkileri için Analoji kısmı önemlidir. Bkz. Kant, B293-4/A216-7.

²¹⁵ Kant, A143.

²¹⁶ Kant, A143.

²¹⁷ Kant, A143.

²¹⁸ Ya da zaman içeriğı olarak da adlandırılabilir. Zaman içeriğı/derecesi ile ilgili olarak bkz. Paton, *Kants Metaphysic Of Experience II*, Vol:II, s.49. Bkz. Kant, A 168/B 210.

²¹⁹ Kant, A144/B182-3. bkz. Kant, A168/210. Empirik görüde duyuma karşılık düşen şey olgusallıktır; (realitas phaenomenon); yokluğunda karşılık düşen ise olumsuzlama: 0’dır.

²²⁰ Kant, A144. bkz. Kant, B219/220. Kant, Deneyim algıların zorunlu bir bağlantısının tasarımı yolu ile olanaklı olduğunu belirtir. Buna göre, bu bağlantıları zaman yoluyla yapar. Kant, zamanın kendisini algılayamadığımızı ama onun üç kipine göre süreklilik, ardışıklık ve eşanlılık göre kural olarak belirler. Guyer, *Kant and the Claims of Knowledge*, s. 174. Bu süreklilik, ardışıklık ve eşanlılık ile ilgili olarak bu paragrafların açıklaması için bkz. Gözcü, “Kant’ın Deneyim Analojilerinde Süreklilik, Ardışıklık ve Eşanlılık Anlayışı”, s. 181-82.

2) Nedenselliğin şeması olgusal olandır ki, çoklunun ardışıklığından oluşur, ama ancak bu ardışıklık bir kural altına altına almış olmalıdır.

3) Topluluk (etkileşimin) şeması yada ilinekleri açısından tözlerin karşılıklı nedenselliği evrensel bir kurala göre bir tözün belirlenimlerinin bir başkasınkiler ile eşzamanlılığıdır.

Böylece, Kant, deneyim nesnesinin zamanda, değişen özelliklere rağmen kalıcılığı, zamanın ardışıklığına göre ve bunun bir kuralına göre nedenselliği, sonunda bu belirlenimlere göre eşzamanlılığını ilişki kategorisinde gösterir.

Kant, kiplik kategorisi için üç şemayı şöyle belirler:²²¹

1) “Olanağın şeması değişik tasarımların sentezinin genel olarak zamanın koşullarıyla bağdaşmasıdır.”²²² Bu nedenle, bir şeyin herhangi bir zamandaki tasarımının belirlenimidir.

2) “Edimselliğin şeması belirli bir zamandaki varoluştur.”²²³

3) “Zorunluluğun şeması bir nesnenin tüm zamanlardaki varoluşudur.”²²⁴

Kant, transendental şema ile sentezlenmiş görü çoklusunun kategorilere uygulanmasını diğer bir deyişle sentezde belirlenen kurallara göre görünüşleri kategoriler altına alma/kapsamasını gösterir. Şemalaştırılmış kategoriler, sentezin belirlediği kuralların görünüşlerin zamanda niceliği, niteliği, ilişkisi ve kipliğini belirlemiştir.

²²¹ Kant, B184/A145.

²²² Kant, A145/B184.

²²³ Kant, A145/B184.

²²⁴ Kant, A145/B184.

SONUÇ

Kant'ın Saf Aklın Eleştiri çalışması, bilginin nasıl olanaklı olduğunu ve genel olarak bilginin sınırlarının nasıl belirlendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Buna göre, bu tezde SAE'de bilginin olanağı için zihnin temel yetileri olan duyarlık ve anlama yetilerinin neler olduğu Kant açısından gösterilmeye çalışılmıştır. Kant, bilginin olanağı için bu iki alanın sağladığı kaynaklar olan görü ve kavramlar üzerinde durmuştur. Bilginin olanağı için Kant, SAE'de en başından beri bu yetilerin kullanımının deneyim açısından sınırlandırılmasını gösterir, Bu yolla deneyimin olanağını belirtir. Kant'a göre, duyarlık uzay ve zamanın koşullarını; anlama yetisi ise düşünmenin koşullarını içerir. Bu iki yetinin koşulları, aynı zamanda, Kant'ın bilginin sınırlarını belirlediği koşullardır. Böylece Kant, bilginin sınırlarını belirleyerek sentetik a priori bilginin olanağını gösterir.

Tezde üzerinde durulduğu gibi, SAE'nin Transendental Şematizm bölümü, bilginin olanağının temellendirilmesinde önemli işlevleri içerir. Bu çalışmada serimlenmeye çalışıldığı gibi, Kant, görü ile kavram arasında görünürde olan ayrılığa, çözümü ilkin anlama yetisi kavramlarının dedüksiyonu ile görünüşlere uygulamada a priori ve nesnel geçerliliği olduğunu gösterir; daha sonra, bu uygulanmanın gerçekleşmesini transendental şema yoluyla giderildiğini belirtir. Bu yapılırken de imgelemden yararlanılmaktadır. Bu nedenle, tez boyunca “görü”, “kavram”, “imgelem”, “tamalgı”, “görünüş” kavramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu kavramlar yoluyla Kant, SAE'de bilginin nasıl olanaklı olduğunu ve aynı şekilde, nesnenin bilinmesinin ne demek olduğunu açıklar.

Aynı şekilde bu çalışmada, uzay ve zamanın özelliklerini gösterdikten sonra, uzay ve zamanın geometri ve değişim gibi a priori bilginin olanağının temelini nasıl oluşturduğunu açıklamayı amaçlayan Transendental Açıklamaya da değinilmiştir. Transendental şemayı anlayabilmek için duyarlık alanının a priori formu olan görünün özellikleri ve transendental açıklamasının sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre, saf görü olan uzay geometriyi; iç duyu belirlenimi olan zaman da değişimi açıklar. Transendental açıklamada, saf uzayın sentetik a priori bilimi olarak belirlenen geometrinin, son bölümde, kavramlarının şemasına değinilmiştir. İç duyu belirlenimi olan zaman ise, son bölümde, transendental şema için belirleyicidir. Transendental açıklamada zaman, değişimi ardışıklık, süreklilik ve eşanlılık özellikleriyle açıklanır. Bunun yanında, görünüşler ile kategoriler arasında “türdeşlik”in nasılsağlandığı da

tezde gösterilmeye çalışılmıştır. Görünün açılmasıyla sonra kavramların dedüksiyonu da tezde ele alınmıştır. Kant açısından görü çoklusunun “imgelem” ve “tamları” yoluyla kavramlara uygulanmasının olanağı açıklanmıştır. Bu yolla tezde, Kant’ın saf kavramların saf sentez yoluyla olanaklı olduğuyla ilgili görüşü ele alınmıştır.

Bu çalışmada üzerinde durulduğu gibi, üçlü sentezin, ilk olarak, görü çoklusunun görüde algılanması ile görünün ayırması; daha sonra imgelem yoluyla yeniden üretiminde görü çoklusunun üretilmesi; en sonunda ise kavramda tanınması için görü çoklusunun bilincinde nesne kurmayı olanaklı hale getirmesi sorunu üzerinde durulmuştur.

Aynı şekilde bu çalışmada, SAE’nin Dedüksiyon kısmındaki tartışmaların sonuçlarının transendental şematizm sorununu derinleştirdiği ileri sürülmüştür.. Tezde Kant’ın transendental dedüksiyon yoluyla, anlama yetisi kullanımını ve kavramların görüye uygulanabilmesinin a priori ve nesnel geçerliliğini nasıl temellendirdiği üzerinde durulmuşturgöstermiştir. Transendental şematizmde kategorileri nasıl görünürlere uygulanabileceği açıklanmıştır. Buna göre, bu çalışmada gösterilmeye çalışıldığı gibi, Kant’a göre dedüksiyonun olması şematizmi de zorunlu kılmıştır, çünkü dedüksiyon kavramların görünürlere uygulanmalarının olanağıdır ve bu ancak görünüş ile kategoriler arasında bir aracı tasarım ile yapılabilir. Kant’a göre sorun, görünüşlerin nasıl kategorilere uygulanması gerektiğidir. Tezde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, şematizmde bu sorun zaman ve imgelem yoluyla çözülür.

Tezde üzerinde durulduğu gibi, Kant transendental şemayı aracı tasarım olarak düşünmüştür ve imgelem yetisinin ürünü, zaman belirlenimi yoluyla hem duysal hem de zihinsel bir tasarım olarak tanımlanmıştır. Kategorilerin görünürlere uygulanması bu yolla açıklanmıştır. Kant burada kapsama/altına-alma ve türdeşlik kavramlarını tartışmaya açmıştır. Transendental şema, transendental zaman belirlenimiyle bu türdeşliği sağlayarak görü ile kavram arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmıştır. Bu yolla Kant, yargı verebilme yolunu açıklamaktadır. Buna göre Kant, yargı kurabilmek için görünürlerin kavramların altına getirilerek kapsanması gerektiğini belirtir. Kant’a göre, bunun için görünürlere kategoriler arasında türdeşlik bağıntısı kurulması gerekir. Transendental şema duysal diğer yanı ile zihinsel olarak bu türdeşliği sağlayacak aracı tasarımıdır. Kant’a göre bunu zaman belirleniminin özellikleri yapmaktadır. Bu bakımdan zaman burada önemli bir işlevi yerine getirir. Zaman, Kant

açısından, tamalının birliği ile kategorilere birlik verir ve iç duyunun formu olarak tüm tasarımların zemininde yer alır. Böylece Kant, kategorileri zaman belirlenimine göre zaman dizisi, zaman içeriği, zaman düzeni ve zaman toplamı olarak belirler.

Tezde, transendental şemanın aracı bir tasarım olarak kategoriler ile görünüşler arasında türdeşliği nasıl sağladığı açıklandıktan sonra, kavramların şeması sorununun söz edilmiştir. Buna göre, SAE’de empirik kavramlar, geometri/matematik kavramları, saf anlama yetisi kavramları şemanın konusu olduğu kavramlardır. Bunun yanında, tezde Kant’ın yalnızca empirik kavramlar ve geometri/matematik kavramları hakkında örnekler vermekle yetindiği gösterilmiştir. Diğer bir deyişle, özellikle empirik kavramlarla ilgili şema YYE’de tartışıldığını söylebiliriz. Geometri/matematik kavramlar saf uzay görüşünün serimlenmesi, diğer bir deyişle “yapılaştırma” ile açıklanmıştır. empirik kavramlar, transendental şemada tartışılan bir konudur. Bunun nedeni, bu kavramların kurulacağı zeminle ilgilidir. Bu kurulacak zemin SAE sınırları içerisinde anlama yetisi ile imgelemen ortak çabasıyla olabilir. Kant bu zemini sentezden söz ederken belirlemişti. Dolayısıyla bu tezde, Kant’ın verdiği empirik kavram örnekleri üzerinden imgelem yetisinin sentetik birliği ile şema altına getirilerek kurulabildiği üzerinde durulmuştur. Burada, empirik kavramlar için imgelemen imgeleri birlik altına getirmesini ve bunu bir kural olarak anlama yetisi ile birleştirmesinin anlaşılması gerektiği görülebilir. .

Aynı şekilde, Kant, matematik kavramların, saf görüde kurulması konusunda bir şemaya ihtiyacı olup olmama konusunda bir tartışma konusu açmaktadır. Nitekim, türdeşlik kavramı sayı şeması üzerinden daha rahat açıklanabilir. Birimlerin birbirlerine sentetik birlik yoluyla eklenmesi ile sayılardan söz edilebilir. Diğer bir deyişle, Kant sık sık, sayılardan ve geometrik kavramlardan örnek vererek, sentetik birliği açıklamaktadır. Kant, matematik kavramalar ve geometri için “sentetik a priori bilgi” olduğunu belirterek, onun inşasını görüde, görünün açıklamasında yapmaktadır. Fakat, ayrıca bir matematik kavramların şemasından söz etmez.

Bu çalışmada üzerinde durulduğu gibi, Kant SAE’de saf anlama yetisi kavramlarının kullanımını meşrulaştırılmaktadır. Nitekim, SAE’de şema, saf anlama yetisi kavramlarının Şeması’dır. Böylece, bu kavramların altına gelecek görünüşlerin zamanda nitelik, nicelik, ilişki ve kipliğine göre, yargı kurulabilme olanağı gösterilmiştir. Buna göre, Kant deneyimin olanaklı olması için anlama yetisi kavramlarının şemaların işlevleri yoluyla duyusallaştırılmasını göstermektedir.

Böylelikle bu çalışmada Kant açısından ilkin, empirik kavramları üretmekte imgelemin işlevini gösteren empirik şemanın ne olduğu, daha sonra, yapısallaştırmanın kuralını veren matematiksel/geometrik şemanın ne olduğu ve son olarak, transendental zaman belirlenimi yoluyla görüşleri birlik altında belirleyen transendental şemanın ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Transendental Şema'nın aracı tasarım olmasının söz konusu bu sorunları çözeceği savı temellendirilmeye çalışılmıştır . Bu aracı tasarım hem transendental zaman belirlenimi içermekte hem de imgelemin bir ürünü olarak sentetik birlik kurmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, Kant açısından görüş ve kavramların birbirlerinden oldukça farklı biçimde belirlenmesi nedeniyle, yargıların olanaklı olması için transendental şemanın ortaya çıktığıyla ilgili görüşü serimlenmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Mehmet Barış. “Kant ve Kopernik Devrimi”. Bilim ve Gelecek, 2016. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2016/01/01/kantin-kopernik-devrimi/>.
- Albayrak, Ömer B. *Alman İdealizminde Aşkınlık ve Tarihsellik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2022.
- Allison, Henry E. *Kant’s Transcendental Deduction: An Analytical-Historical Commentary*. First edition. Oxford, United Kingdom ; New York, NY: Oxford University Press, 2015.
- . *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*. Yale University Press, 2004.
- . “Transcendental Schematism and The Problem of the Synthetic A Priori”. *Dialectica* 35, sy 1 (Haziran 1981): 57-83. <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1981.tb01497.x>.
- Altman, Matthew C., ed. *The Palgrave Kant Handbook*. London: Palgrave Macmillan UK, 2017. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-54656-2>.
- Ataman, Atila. *Copernicus, Kant ve Düşüncenin Modernliği*. İstanbul: Ketebe, 2020.
- Banham, Gary. *Kant’s Transcendental Imagination*. London: Palgrave Macmillan UK, 2005. <https://doi.org/10.1057/9780230501195>.
- Basut, Lale Levin. *Kant: Duyumsamanın Temel Kavramları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2022.
- Bauer, Nathan. “Kant’s Subjective Deduction”. *British Journal for the History of Philosophy* 18, sy 3 (Haziran 2010): 433-60. <https://doi.org/10.1080/09608781003779792>.
- Bennett, Jonathan. *Kant’s analytic*. Cambridge Philosophy Classics edition. New York: Cambridge University Press, 2016.
- Boer, Karin de. “Categories versus Schemata: Kant’s Two-Aspect Theory of Pure Concepts and His Critique of Wolffian Metaphysics”. *Journal of the History of Philosophy* 54, sy 3 (2016): 441-68. <https://doi.org/10.1353/hph.2016.0068>.
- Caird, Edward. “Eleştiri Düşüncesi: Kant’ın Eleştiri Felsefesi’ne Giriş”. Çeviren Bal Metin. Kaygı, 2018. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/450553>.
- Capaldi, Nicholas. ““The Copernican Revolution in Hume and Kant””. İçinde *Nicholas Capaldi, “The Copernican Revolution in Hume and Kant”*., 234-240. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company, 1972.
- Caygill, Howard. *A Kant Dictionary*. The Blackwell Philosopher Dictionaries. Malden, MA: Blackwell Pub, 1995.
- Chipman, Lauchlan. “Kant’s Categories and Their Schematism”. *Kant-Studien* 63, sy 1-4 (1972). <https://doi.org/10.1515/kant.1972.63.1-4.36>.
- Çitil, Ayhan Ahmet. *Kant Okumaları: Birinci Kritik*. İstanbul: Dergah Yayınevi, 2021.
- . *Matematik ve Metafizik*. İstanbul: Alfa, 2012.
- Dağtaşoğlu, A. Emre. “Kant Felsefesinde Estetik Yargının Epistemolojik Boyutları”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- . “Saf Aklın Eleştirisi’nde Matematik-Empirik kavramların Şematizmi Sorunu”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 31, sy 2 (Aralık 2014): ss. 97-114.
- Deleuze, Gilles. *Kant üzerine dört ders*. Çeviren Ulus Baker. Ankara: Öteki, 2000.
- . *Kant’ın Eleştirel Felsefesi*. Çeviren Taylan Altuğ. İstanbul: Payel Yayınevi, 1995.

- Dicker, Georges. *Kant's Theory of Knowledge: An Analytical Introduction*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2004.
- Dickerson, A. B. *Kant on Representation and Objectivity*. Cambridge University Press, 2004.
- Eco, Umberto. "Kant ve Ornitorenk". Çeviren Yasemin Tezgiden ve Ali Kaftan. *YKY, Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant*, sy 41-2 (2005): 121-51.
- Friedman, Michael. *Kant ve Kesin Bilimler*. Çeviren Sibel Şan Öğret. İstanbul: Alfa, 2015.
- Gözcü, Ali Suat. "Kant'ın Deneyim Analogilerinde Süreklilik, Ardışıklık ve Eşanlılık Anlayışı". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 Nisan 2022. <https://doi.org/10.53844/flsf.1049731>.
- Gözkan, H Bülent. *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. 1. Baskı. İstanbul: YKY, 2019.
- Guyer, Paul. *Kant*. Çeviren Deniz Soysal. Say Yayınları, 2022.
- . *Kant and the Claims of Knowledge*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1987.
- Güven, Özgüç. "250. Yılında Kant'ın Duyulur ve Anlaşılar Dünyanın Form ve İlkeleri Eseri Üstüne". *Felsefe Arkivi - Archives of Philosophy*, sy 53 (31 Aralık 2020). <https://doi.org/10.26650/arcp.844123>.
- . "Eleştirel Döneminde Kant'ın Gemüt, Seele ve Geist Anlayışı". *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* , sy 36 (2017): 409-23.
- . "Kant'ta Sayının Temellendirilmesi". İçinde *Prof. Dr. Şafak Ural'a Armağan*, 311-19. İstanbul: Alfa, 2012.
- Hanna, Robert. *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*. Oxford University Press, USA, 2004.
- . "Kant's Theory of Judgment", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/kant-judgment/>.
- Heidegger, Martin. *Kant ve Metafizik Problemi*. Çeviren Kaan H. Ökten. 1. İstanbul: Alfa, 2021.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant'ın Transandental Felsefesi*. İstanbul: DoğuBatı, 1993.
- Horstmann, Rolf-Peter. *Kant's Power of Imagination*. 1. bs. Cambridge University Press, 2018. <https://doi.org/10.1017/9781108565066>.
- Howell, Robert. *Kant's Transcendental Deduction: An Analysis of Main Themes in His Critical Philosophy*. Synthese Library, v. 222. Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic Publishers, 1992.
- Jauernig, Anja. *The World According to Kant: Appearances and Things in Themselves in Critical Idealism*. 1. bs. Oxford University Press, 2021. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199695386.001.0001>.
- Kang, Young Ahn. *Schema and Symbol A Study in Kant's Doctrine of Schematism*. Free University Press, 1985.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2019.
- . *Critique of Pure Reason*. Çeviren Paul Guyer ve Allen W. Wood. The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1998.
- . *Felsefi Mektuplaşmalar*. Çeviren M. Masum Gökyüz. Ankara: Fol Yayınevi, 2021.

- . *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. Çeviren Ioanna Kuçuradi ve Yusuf Örneş. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2019.
- . *Immanuel Kant - Philosophical Correspondence, 1759-1799*, 1970.
- . *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2016.
- Kovanlıkaya, Aliye. “Tezahürleri Sahiden Bilebilir miyiz?” *Felsefi Düşün*, sy 3 (Ekim 2014): 35-54.
- Körner, Stephan. *Kant*. Penguin Books, 1990.
- Krämer, Sybille. “Schematism, İmagination and Pure İntutuion in Kant”. *Leiden, The Netherlands: Brill, Image, Imagination, and Cognition, Intersections*, sy 55 (2018): 300-320. https://doi.org/10.1163/9789004365742_013.
- Krausser, Peter. “Kant’s Schematism of the Categories and the Problem of Pattern Recognition”. *Synthese* 33, sy 2-4 (Eylül 1976): 175-92. <https://doi.org/10.1007/BF00484713>.
- Kuehn, Manfred. *Immanuel Kant*. Çeviren Bülent O. Doğan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Leavitt, Frank J. “Kant’s Schematism and His Philosophy of Geometry”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 22, sy 4 (Aralık 1991): 647-59. [https://doi.org/10.1016/0039-3681\(91\)90037-S](https://doi.org/10.1016/0039-3681(91)90037-S).
- Longuenesse, Béatrice. *Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the “Critique of Pure Reason”*. 2.Baskı. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 2000.
- Makkreel, Rudolf A. *Imagination and Interpretation in Kant The Hermeneutical Import of the Critique of Judgment*. Chigaco & London: The University of Chigaco Press, 1990.
- Matherne, Samantha. “Images and Kant's Theory of Perception”. *Ergo, an Open Access Journal of Philosophy* 2, sy 20201214 (Aralık 2015). <https://doi.org/10.3998/ergo.12405314.0002.029>.
- Meer, Rudolf. “Immanuel Kant’s Theory of Objects and Its Inherent Link to Natural Science”. *Open Philosophy* 1, sy 1 (01 Kasım 2018): 342-59. <https://doi.org/10.1515/opphil-2018-0025>.
- Meerbote, Ralf, ve Patricia Kitcher. “Kant’s Transcendental Psychology.” *The Philosophical Review* 101, sy 4 (Ekim 1992): 862. <https://doi.org/10.2307/2185939>.
- Moran, Dermot. “Kant on Intuition”. İçinde *Kant and the Continental Tradition: Sensibility, Nature, and Religion*, editör Sorin Baiasu. Routledge Studies in Eighteenth Century Philosophy. New York: Routledge, 2020.
- Nutku, Uluğ. *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*. Ankara: DoğuBatı, 2020.
- Ökten, Kaan H. *Varoluşun Halleri: Heidegger, Kant ve Kadim Meseleler*. 1. bs. İstanbul: Alfa, 2022.
- Palmquist, S. R. “Six Perspectives on the Object in Kant’s Theory of Knowledge”. *Dialectica* 40, sy 2 (Haziran 1986): 121-51. <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1986.tb01262.x>.
- . “The Architectonic Form of Kant’s Copernican Logic”. *Metaphilosophy* 17, sy 9 (1986): 266-88. <https://doi.org/10.1111/J.1467-9973.1986.TB00390.X>.
- Paton, H.J. *Kant’s Metaphysic Of Experience*. C. vol:1. London: George Allen & Unvin Ltd, 2007.
- . *Kants Metaphysic Of Experience II*. C. Vol:II. George Allen & Unvin Ltd, 2007.

- Pendlebury, Michael. "Making Sense of Kant's Schematism". *Philosophy and Phenomenological Research* 55, sy 4 (Aralık 1995): 777. <https://doi.org/10.2307/2108332>.
- Pippin, Robert B. "The Schematism and Empirical Concepts". *Kant-Studien* 67, sy 1-4 (1976). <https://doi.org/10.1515/kant.1976.67.1-4.156>.
- Prichard, H. A. *Kant's Theory of Knowledge*. Oxford/Clarendon Press, 1909.
- Ronan, Colin A. *Bilim Tarihi*. Çeviren Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Feza Günergün. Tübitak Yayınları, 2003.
- Rotenstreich, Nathan. "Kant's Schematism in Its Context". *Dialectica* 10, sy 1 (Mart 1956): 9-30. <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1956.tb00326.x>.
- Russell, Bertrand. *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. 1. publ. in Routledge classics. Routledge Classics. London: Routledge, 2009.
- Salman, Selda. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 11, sy 11:4 (01 Ocak 2021): 1495-1513. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1833>.
- Scaglia, Lara. "From the Schematism to the Typic. How Can We Be Moral?" *International Journal of Philosophy*, 2021.
- . *Kant's Notion of a Transcendental Schema*. Peter Lang D, 2020. <https://doi.org/10.3726/b16942>.
- Schaper, Eva. "Kant's Schematism Reconsidered". *The Review of Metaphysics* 18, sy 2 (1964): 267-92.
- Serin, Funda Neslioğlu. "Kant Felsefesinde Çoklu Ben'in Birleştiricisi Olarak Zaman", sy 17 (Bahar 2014): 171-85.
- Seth, Andrew. *The Development from Kant to Hegel*. Cambridge Scholars Publishing, 2002.
- Smith, Norman Kemp. *A Commentary to Kant's "Critique of Pure Reason"*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Stang, Nicholas F. "Kant's Schematism of the Categories: An Interpretation and Defence". *European Journal of Philosophy*, 31 Mart 2022, ejop.12761. <https://doi.org/10.1111/ejop.12761>.
- Strawson, P. F. *Freedom and Resentment and Other Essays*. London; New York: Taylor & Francis, 2008.
- . *The Bounds of Sense an Essay on Kants Critique of Pure Reason*. London; New York: Routledge, 2007.
- Tracz, R. Brian. "Imagination and the Distinction between Image and Intuition in Kant". *Ergo, an Open Access Journal of Philosophy* 6, sy 20201214 (16 Ekim 2019). <https://doi.org/10.3998/ergo.12405314.0006.038>.
- Uğurlu, Ahmet. *Kant'ta Numen ve Nesne*. 2. Baskı. Ankara: EskiYeni, 2021.
- Walsh, W. H. "Schematism". *Kant Studien*, sy 46 (1958): 95-106. <https://doi.org/10.1515/kant.1958.49.1-4.95>.
- Warnock, G. J. "Concepts and Schematism". *Analysis* 9, sy 5 (01 Nisan 1949): 77-82. <https://doi.org/10.1093/analys/9.5.77>.
- Wilkerson, T.E. *Kant's Critique of Pure Reason, A Commentary for Students*. Clarendon Press ; Oxford University Press, 1976.
- Williams, Jessica J. "'The Shape of a Four-Footed Animal in General': Kant on Empirical Schemata and the System of Nature". *HOPOS: The Journal of the International Society*

for the History of Philosophy of Science 10, sy 1 (01 Mart 2020): 1-23.
<https://doi.org/10.1086/707521>.

Wood, Allen W. *Kant*. Çeviren Aliye Kovanlıkaya. İstanbul: Alfa, 2020.

Woods, M. “Kant’s Transcendental Schematism”. *Dialectica* 37, sy 3 (Eylül 1983): 201-19.
<https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1983.tb01509.x>.

Young, J Michael. “Construction, Schematism, and Imagination”. *Kant’s Philosophy of Mathematics*, sy 219 (1992): 9. https://doi.org/10.1007/978-94-015-8046-5_7.

ÖZ GEÇMİŞ

Kübra Güler, Sinop/Gerze’de, Gerze Lisesi’ni bitirdikten sonra Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Öğretmenliği bölümünden 2019 yılında mezun oldu. 2020 yılında OMÜ LEE Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. 2022’deki Çankırı’daki Felsefe Kongresinde “McTaggart’ın Zamanın Gerçekdışılığı Üzerine” adlı sunum hazırladı.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-1387-9507

Yayınlar:

1. GÜLER Kübra, “McTaggart’ın Zamanın Gerçekdışılığı Üzerine” Lisansüstü Felsefe Kongresi, 2022, <https://felsefekongresi.karatekin.edu.tr/tr/i-lisansustu-felsefe-kongresi-metinleri--24460-sayfasi.karatekin>, Aralık 2022, s.461-472